

B

EZPIECZEŃSTWO

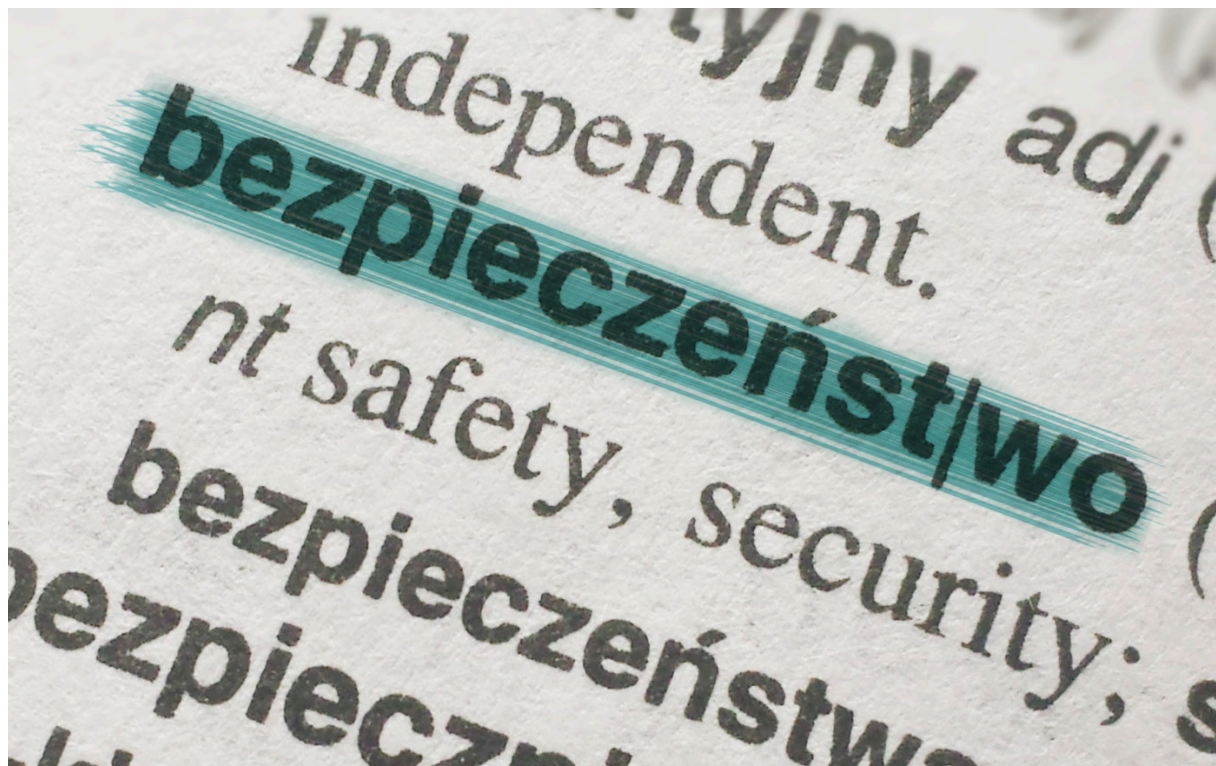
Teoria - Badania - Praktyka

Redakcja naukowa

Andrzej Czupryński

Bernard Wiśniewski

Jacek Zboina

Wydawnictwo CNBOP-PIB

B

EZPIECZEŃSTWO

Teoria - Badania - Praktyka

Redakcja naukowa

Andrzej Czupryński

Bernard Wiśniewski

Jacek Zboina

Redakcja naukowa opracowania:

dr hab. Andrzej Czupryński
prof. dr hab. Bernard Wiśniewski
bryg. dr inż. Jacek Zboina

Recenzja:

prof. dr hab. Ryszard Jakubczak
Dr.-Ing. Sylvia Pratzler-Wanczura

Korekta:

Julia Pinkiewicz
Dominika Kostecka
Anna Golińska

Projekt okładki:

Julia Pinkiewicz

ISBN 978-83-61520-26-9

DOI: 10.17381/2015.4

Liczba arkuszy wydawniczych: 9 arkuszy
© Copyright by Wydawnictwo CNBOP-PIB, Józefów 2015

Wydawca:

Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej
im. Józefa Tuliszkowskiego
Państwowy Instytut Badawczy
05-420 Józefów k/Otwocka ul. Nadwiślańska 213
www.cnbop.pl

Druk:

BEL Studio Sp. z o.o.
01-355 Warszawa
ul. Powstańców Śl. 67 B
tel./fax (+48 22) 665 92 22
e-mail: studio@bel.com.pl
www.bel.com.pl
księgarnia: <http://www.iknt.edu.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
<i>Andrzej Czupryński</i> Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym	9
<i>Waldemar Zubrzycki</i> Poznawcze aspekty zagrożeń	25
<i>Andrzej Czupryński</i> Naukowe aspekty bezpieczeństwa	35
<i>Andrzej Dawidczyk</i> Podstawy badań bezpieczeństwa	48
<i>Marian Cieślarczyk</i> Metody i techniki badawcze stosowane w badaniach problemów bezpieczeństwa	59
<i>Jacek Zboina</i> Bezpieczeństwo pożarowe. Zarys teorii problemu	74
<i>Jarosław Prońko</i> Metodyka przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych	88
<i>Ryszard Szynowski</i> Bezpieczeństwo w bieżącej działalności administracji publicznej	109
<i>Bernard Wiśniewski</i> Racjonalizacja działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa	121
Zakończenie	134
Bibliografia	137
O autorach	144

WSTĘP

Problemy bezpieczeństwa były i są nierozłączną częścią życia człowieka, ponieważ dotyczą głównie jego bytu i możliwości funkcjonowania w określonym świecie. Bez względu na to, czy problemy bezpieczeństwa postrzegano i definiowano, czy ich nie dostrzegano, to jednak właśnie one determinowały poziom rozwoju cywilizacyjnego. „Bezpieczeństwo, jako jedno z praw społecznych, jest niezbywalnym prawem człowieka. Prawa społeczne są wytworem moralnych i politycznych uzgodnień, które ludzie zawierają pomiędzy sobą, są wyrazem kompromisu, który oddaje istotę rozwoju cywilizacyjnego człowieka”¹. Postawienie i udowodnienie tezy o prawie jednostki do bezpieczeństwa wydaje się oczywiste w kontekście teorii bezpieczeństwa, ale w odniesieniu do pragmatyki okazuje się, że bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym jako naczelna wartość nie jest jednoznaczne.

Wielorakość postrzegania i definiowania bezpieczeństwa wskazuje na konieczność jego badania z naukowego punktu widzenia. Pomimo że bezpieczeństwo zawsze było przedmiotem zainteresowania człowieka i organizacji przez niego tworzonych, to formalnie dopiero na początku XXI wieku doczekało się zainteresowania naukowego. W wyniku prac nad systematyką dziedzin naukowych w 2011 roku w ramach obszaru i dziedziny nauk społecznych wyodrębniono dyscypliny: o bezpieczeństwie, o obronności, o polityce, o poznaniu i komunikacji społecznej, pedagogikę, psychologię, socjologię². Nauki o bezpieczeństwie uznano zatem za dyscyplinę naukową.

Badania problemów bezpieczeństwa były prowadzone przed wydaniem rozporządzenia głównie w naukach wojskowych i innych pokrewnych dyscyplinach, ale wyodrębnienie dyscypliny nauk o bezpieczeństwie zintensyfikowało procesy badawcze. Na wielu uczelniach utworzono wydziały, instytuty, katedry lub zakłady bezpieczeństwa, którym – poprzez przymiotnikowe ich dookreślenie – przypisano całościowe lub fragmentaryczne badanie bezpieczeństwa. Z dydaktycznego i pragmatycznego punktu widzenia zostały otwarte nowe kierunki studiów, których istotą jest kształcenie o bezpieczeństwie. Wskazuje to również na duże zapotrzebowanie społeczne w zakresie: poznania, zdefiniowania i prognozowania rozwoju bezpieczeństwa.

¹ A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym [w:] Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, J. Zboina (red.), Wyd. CNBOP-PIB, Józefów 2014, s. 11.

² Zob. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, Dz. U. Nr 179 poz. 1065.

Intensyfikacja działalności badawczej i dydaktycznej wynikała z uświadomienia społeczeństwu istoty bezpieczeństwa. Wymaga to jednak ciągłości badań, by zagwarantować właściwy, zgodny z oczekiwaniami społecznymi, poziom bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo stało się dyscypliną naukową, na którą istnieje duże zapotrzebowanie społeczne. Jednocześnie ze względu na swą powszechność, wymaga ono ciągłego doprecyzowywania i zmusza do poszukiwania naukowo uzasadnionych sposobów jego kształtowania we wszelkich sferach życia społecznego człowieka.

Czym zatem jest bezpieczeństwo w drugiej dekadzie XXI wieku? Przy udzielaniu odpowiedzi na to pytanie wpisujemy się w nurty ujęcia pozytywnego lub negatywnego definiowania, wyjaśniania i klasyfikowania bezpieczeństwa. Przeciwwstawne względem siebie pojęcia bezpieczeństwa i zagrożenie zaświadczyają o sobie i nie mogą istnieć rozdzielnie, ponieważ każde z nich straci wówczas swoje znaczenie. W tym rozumieniu przeciwstawienie ich sobie podkreśla istotę każdego z nich z osobna.

Badając zatem bezpieczeństwo, badamy również zagrożenia jako coś, co może pozbawić człowieka stanu stabilności i trwałości cenionych przez niego zasad, przekonań oraz przedmiotów. W identyfikowaniu i rozumieniu bezpieczeństwa fundamentalne są założenia szwajcarskiego politologa Daniela Freia. Badacz postrzega bezpieczeństwo jako: stan braku bezpieczeństwa występujący w sytuacji prawidłowego postrzegania rzeczywistego zagrożenia; stan obsesji, w którym zagrożenie jest niewielkie, a postrzegane jest jako duże; stan fałszywego bezpieczeństwa wynikający z niedoszacowania zagrożeń i ich lekceważenia; stan właściwy bezpieczeństwa, kiedy zagrożenie jest niewielkie, a jego postrzeganie jest właściwe. Z przyjętych założeń wynika, że podstawą właściwego definiowania bezpieczeństwa jest jego postrzeganie oparte na naukowych i rzeczywistych przesłankach. Stąd w niniejszym opracowaniu zespół redakcyjny oraz autorzy poszczególnych artykułów przedstawili różne aspekty postrzegania bezpieczeństwa – od jego identyfikacji poprzez poznanie i definiowanie oraz określenie jego założeń badawczych. Bezpieczeństwo posiada charakter aksjologiczny i ontologiczny, a z punktu widzenia poznania – metodologiczny. W rozumieniu aksjologicznym bezpieczeństwo jest systemem wartości i ocen, do których zmierza jego podmiot. W sensie ontologicznym bezpieczeństwo rozpatruje się jako byt. Natomiast z metodologicznego punktu widzenia określa się, jak badać bezpieczeństwo.

„Współczesne rozumienie istoty bezpieczeństwa w ujęciu aksjologicznym sprowadza się do standardów cywilizacyjnych i kulturowych człowieka, a kontekst w zależności od tych standardów jest bardzo różny. Różnice w postrzeganiu bezpieczeństwa występują również w obrębie tej samej cywilizacji i kultury, ponieważ jego poziom postrzegamy subiektywnie”³. Co możemy określić standardem bezpieczeństwa człowieka na początku XXI wieku? Wnioski z badań wskazują, że standard bezpieczeństwa wynika z miejsca człowieka w cywilizowanym świecie i kultury w nim bycia. „Chodzi o pluralizm polityczny (wiele państw i wiele rządów),

³ A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie...*, dz. cyt., s. 11.

a także o kapitalizm, wolność sumienia oraz metodę badania naukowego; chodzi o zasady państwa prawa i prawo własności, a także o demokrację⁴. W istocie chodzi o człowieka, a głównie o to, by współtworzony świat był podobnie bezpieczny dla wszystkich ludzi. Postrzeganie bezpieczeństwa wynika z różnic kulturowych. Zatem pewna standaryzacja bezpieczeństwa wynika ze stosowania i postrzegania tych samych norm kulturowych i prawnych wobec każdego człowieka bez względu na jego pochodzenie, zamieszkanie czy status społeczny. Poziom bezpieczeństwa zawsze postrzegamy w ujęciu subiektywnym, ponieważ jest ono stanem psychicznym każdego człowieka. Subiektywności postrzegania bezpieczeństwa nie należy oceniać negatywnie, ponieważ każdy podmiot bezpieczeństwa ma inne wymagania i oczekiwania, wynikające z osiągniętego stanu oraz procesu rozwoju bezpieczeństwa. Subiektywność jest cechą wszelkich ocen podmiotu bezpieczeństwa, ale możemy jej w znacznym stopniu uniknąć, stosując kryteria bezpieczeństwa. Czy możemy odnosić się do standardów bezpieczeństwa i czy możemy im przypisać wartości je klasyfikujące np. wysoki, średni lub niski poziom bezpieczeństwa?

We współczesnym świecie wszystko można sklasyfikować, sparametryzować i sprowadzić do wspólnego mianownika, nadając określone przedmiotowi wymiar parametryzacji, ale czy taki zabieg w obszarze nauk społecznych jest zasadny? Wnioski z badań wskazują, że pojawiają się dylematy, czy takie podejście jest właściwe w aspekcie społecznego funkcjonowania człowieka? Interpretacja bezpieczeństwa jako stanu i procesu wskazuje, że subiektywność odczuwanego poziomu bezpieczeństwa nie pozwala na jego pełną parametryzację, ponieważ każdy podmiot bezpieczeństwa odczuwa jego inny poziom. Bezpieczeństwo posiada swoje standardy w ujęciu pragmatycznym i naukowym, ponieważ określa jego wyznaczniki w aspekcie procesowym postrzegane jako zdolności: podmiotu bezpieczeństwa do przetrwania, jego uniezależnienia się od zagrożeń oraz możliwość rozwoju. Dylematy w postrzeganiu bezpieczeństwa skłaniają badaczy do formułowania wielu problemów. W czym przejawia się i czym jest bezpieczeństwo dla jego podmiotu na początku XXI wieku? Jeżeli bezpieczeństwo jest standardem XXI wieku, to jakimi wartościami powinno się je opisać?

Wnioski z badań bezpieczeństwa wskazują, że jest ono potrzebą człowieka i jedną z wartości, o których pisał A. Maslow, ale jednocześnie jest prawem natury każdej biologicznej istoty, a szczególnie istoty myślącej posiadającej zdolność kreowania bezpieczeństwa nie instynktownie, a w sposób zorganizowany. Możemy postawić tezę, że w otoczeniu podmiotu bezpieczeństwa nigdy nie będzie występował bezwzględny stan braku zagrożeń. Stąd naturalnym stanem podmiotu bezpieczeństwa jest funkcjonowanie w środowisku permanentnych zagrożeń, które człowiek zmienia w sposób świadomy i celowy do poziomu akceptowanego – pozwalającego podmiotowi na osiągnięcie jego własnych celów. Jeżeli poziom zagrożeń osiąga poziom nieakceptowany, to podmiot bezpieczeństwa podejmuje działania, by zmienić ich negatywne oddziaływanie. Odwołując się do pozytywnego postrzegania

⁴ N. Ferguson, *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013, s. 392.

bezpieczeństwa, stawiamy tezę, że bezpieczeństwo jest potrzebą oraz wartością, a jednocześnie prawem natury, a nie tylko przeciwieństwem zagrożeń.

W swoich rozważaniach autorzy publikacji odnieśli się do różnych kontekstów bezpieczeństwa. Punktem wyjścia w ich analizach stało się naukowe rozumienie bezpieczeństwa, które zaświadcza, że określone problemy znajdują swoje uzasadnienie w nauce. Autorzy dokonali zatem identyfikacji, eksplanacji i diagnozy oraz prognozy bezpieczeństwa głównie w artykułach: *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym*, *Poznawcze aspekty zagrożeń*, *Bezpieczeństwo pożarowe. Zarys teorii problemu*, *Bezpieczeństwo w bieżącej działalności administracji publicznej*, *Racjonalizacja działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa*. Problemy metodologii badań zawarto z kolei w artykułach: *Naukowe aspekty bezpieczeństwa*, *Podstawy badań bezpieczeństwa*, *Metody i techniki badawcze stosowane w badaniach problemów bezpieczeństwa*, *Metodyka przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych*. Systematyzacja języka pojęć występuje we wszystkich artykułach. Stąd możemy wysnuć tezę, że redaktorzy i zespół autorski udowodnił w świetle opisanych wyników badań, że bezpieczeństwo posiada aspekt teoretyczny, naukowy i pragmatyczny.

Zawarte w publikacji artykuły, w których starano się oddać istotę fragmentarycznie postrzeganych problemów bezpieczeństwa w takim ujęciu, by mimo ograniczeń przedstawić jego założenia holistycznie w aspekcie funkcji nauki, stanowią opis wyników badań prowadzonych indywidualnie przez poszczególnych autorów. Opracowana antologia bezpieczeństwa powstała w wyniku wzajemnej inspiracji naukowej zespołu redakcyjnego oraz autorów prezentowanych artykułów.

dr hab. Andrzej Czupryński
bryg. dr inż. Jacek Zboina

BEZPIECZEŃSTWO W UJĘCIU TEORETYCZNYM

Rozważania na temat bezpieczeństwa zasadne jest odnieść do istoty tego zjawiska i pojęcia. W literaturze przedmiotu dostrzegamy powszechność interpretacji terminu „bezpieczeństwo”, które stało się koniecznym składnikiem wielu wypowiedzi. Nie ulega wątpliwości, że wraz z pojęciem bezpieczeństwa należy omawiać zagrożenia, ponieważ są one jego antonimem. Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym dotyczy rozważań w kategoriach naukowych o czymś, co nazywamy w sensie ogólnym nauką, i o sformalizowanym jej fragmencie nazywanym dyscypliną naukową, która posiada swoje określone miejsce w systemie wiedzy. Stąd za zasadną można uznać potrzebę rozważań o bezpieczeństwie w ujęciu teorii w sensie poznawczym i systematyzującym wytwory wiedzy w obszarze bezpieczeństwa. Teorią (gr. *theorein*) nazywamy przyglądanie się komuś, czemuś w sensie poznawczym, zatem są to rozważania o przedmiocie poznania, którym w tym przypadku jest bezpieczeństwo. Poprzez tworzenie teorii następuje uporządkowanie ogólnych informacji, praw, twierdzeń, a w najszerszym rozumieniu wiedzy – wyjaśnienie określonego zjawiska i badanych prawidłowości. Teorią są tezy mające coś tłumaczyć, ale niedające się naukowo udowodnić lub nieznajdujące potwierdzenia w praktyce. Czy w istocie nauki o bezpieczeństwie możemy traktować jak teorię, która nie zawsze posiada naukowo uzasadnione empiryczne przesłanki? Nauki o bezpieczeństwie dotyczą problemów społecznego funkcjonowania człowieka i organizacji przez niego tworzonych w określonym środowisku działania, a zatem empiryczność aksjomatów bezpieczeństwa nie zawsze jest możliwa. Uogólniając, teoria jest zatem rezultatem rozważań na temat oglądanego przedmiotu¹. Rozważania o bezpieczeństwie możemy więc nazywać teorią bezpieczeństwa, ponieważ ich produktem jest wytworzona lub usystematyzowana wiedza z określonego obszaru.

Bezpieczeństwo to naczelna potrzeba człowieka i instytucji przez niego tworzonych, ponieważ związane jest z rozwojem społecznym i cywilizacyjnym. Pewność tej tezy wynika z analizy uwarunkowań rozwoju cywilizacyjnego człowieka w różnych okresach historycznych i uwarunkowań kulturowych, w których podmiot bezpieczeństwa funkcjonował. Znaczenie bezpieczeństwa dla jego podmiotu warunkowane było rozwojem cywilizacyjnym oraz kulturowym, w którym podmiot

¹ Por. A. Grobler, *Metodologia nauk*, Aureus, Kraków 2008, s. 139.

bezpieczeństwa funkcjonował, i ówczesnymi kanonami społecznymi². Akceptacja kanonów prawnych i społecznych ówczesnych społeczeństw stawała się formalnym kwantyfikatorem bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo było tak naturalnym wyznacznikiem funkcjonowania człowieka, że przez wiele wieków nie widziano potrzeby, by zajmować się nim naukowo. Na przestrzeni rozwoju cywilizacyjnego rozważano problemy bezpieczeństwa w kontekście: praw człowieka, grup społecznych, narodów, tworzonych przez nich instytucji państwa i jego organów prawnych, ale nie miało to wymiaru naukowego, a pragmatyczny. Filozofowie, politycy i przywódcy w swoich rozważaniach o bezpieczeństwie przede wszystkim przeciwstawiali je ówczesnym zagrożeniom. Można stąd wysnuć tezę, że definiowanie bezpieczeństwa posiadało aspekt wąski, ponieważ postrzegano je jako przeciwieństwo zagrożeń.

Do bezpieczeństwa możemy również podejść w ujęciu pozytywnym i negatywnym. Podejście pozytywne opisuje przedmiot zainteresowania i wskazuje kierunek jego rozwoju, a podejście negatywne opiera się na postrzeganiu bezpieczeństwa jako przeciwieństwa zagrożeń. Zagrożenie i bezpieczeństwo to pojęcia antonimiczne, które wzajemnie się określają. Nie oznacza to jednak, że brak zagrożenia powinien powodować rezygnację z rozwoju bezpieczeństwa. Brak określonego zagrożenia lub systematyczne obniżanie się poziomu bezpieczeństwa powinno spowodować intensyfikację wysiłków w innych obszarach istotnych dla przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa. Dodatkowo naiwnością jest sądzić, że bezpieczeństwo będzie budowane w oderwaniu od potencjalnych, realnych i hipotetycznych zagrożeń. Jednakże myśląc o budowie systemu bezpieczeństwa, powinniśmy w większym stopniu uwzględniać zagwarantowanie przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa, ponieważ w to wpisane jest uodparnianie się na zagrożenia i profilaktyczne oddziaływanie na przyczyny ich powstawania, a nie na ich negatywne skutki.

Bezpieczeństwo powinno być postrzegane jako aspekt systemu wartości, o który należy zabiegać i pielęgnować go. Można stąd wnioskować, że bezpieczeństwo jest nie tylko naczelną potrzebą, lecz także prawem natury będącym wyznacznikiem przetrwania i rozwoju nie tylko człowieka, ale wszystkich biologicznych istot. Proces bezpieczeństwa, pomimo że nie był tak postrzegany i definiowany, znajduje swoje uzasadnienie w instynkcie przetrwania każdego gatunku. Dotychczas nie wskazano genu, który w organizmach biologicznych odpowiada bezpośrednio za sferę bezpieczeństwa, ale niewątpliwie każda istota posiada taki mechanizm, który w naukach biologicznych i psychologii nazywany jest instynktem przetrwania gatunku. Każdy organizm biologiczny posiada mechanizm samoobrony, mechanizm życia i rozwoju w określonym cyklu. Uogólniając – bezpieczeństwo należy postrzegać jako cechę biologiczną organizmów żywych, stan psychiczny, a przede wszystkim złożony proces warunkujący przetrwanie i rozwój określonego podmiotu.

Bezpieczeństwo zawdzięcza swój rozwój istocie myślącej, która funkcjonuje w sposób świadomy oraz celowy i która potrafi zinterpretować swoje potrzeby, wymagania, oczekiwania w celu zagwarantowania sobie przetrwania biologicznego

² Zob. N. Ferguson, *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013.

i społecznego oraz swobodnego rozwoju. Słowo bezpieczeństwo obecne było we wszystkich językach i oznaczało wolność od zagrożeń. Czy w istocie bezpieczeństwo to tylko wolność od zagrożeń? Czy możemy myśleć o realnym świecie wolnym od zagrożeń, czy raczej o świecie, w którym akceptujemy pewien poziom zagrożeń? Świat wolny od zagrożeń jest tak samo nierealny jak każda utopia, dlatego z jednej strony bezpieczeństwo interpretujemy jako wolność od nich, ale z drugiej strony postrzegamy je jako akceptowany poziom zagrożeń w określonej cywilizacji.

Bezpieczeństwo z naukowego punktu widzenia jest pojęciem wieloznacznym. Etymologii słowa doszukujemy się w języku łacińskim, gdzie bezpieczeństwo – *securitas* – składa się z dwóch elementów: *sine* (bez) i *cura* (obawa, strach, zmartwienie), co interpretujemy jako brak zmartwień. Czy brak obaw, zmartwień i zagrożeń jest wystarczający do zdefiniowania bezpieczeństwa? Według amerykańskiego psychologa A. Masłowa człowiek posiada potrzeby. Teoretyk w 1935 roku (po uzyskaniu stopnia doktora) zaliczył do nich: potrzeby organiczne, potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby miłości i przynależności, potrzeby uznania i szacunku, potrzeby poznawcze, potrzeby estetyczne, potrzeby samorealizacji. Ostatecznie w systemie potrzeb Masłowa (określonym w 1954 roku) znalazły się potrzeby fizjologiczne, potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby miłości i przynależności, potrzeby szacunku i uznania oraz potrzeba samorealizacji³. Hierarchię potrzeb opracowało wielu teoretyków tzw. kierunku psychologii humanistycznej, której źródła należałoby doszukiwać się w teorii Masłowa. W systemie potrzeb człowieka C. Alderfer wyszczególnia potrzeby: egzystencji, kontaktów międzyludzkich oraz wzrostu i rozwoju człowieka (ang. *Existence, Relatedness, Growth* – ERG). W teorii potrzeb D. McClellanda, a właściwie motywowania pracowników jako źródła ich spełniania się, wyszczególnione zostały potrzeby: osiągnięć, przynależności i władzy. W analizowanych systemach potrzeb tylko Masłow jednoznacznie rozróżnia potrzeby podstawowe i potrzeby wyższego rzędu, wskazując, że te drugie są bezprzedmiotowe, jeżeli nie zaistnieją te pierwsze. Zatem stawiamy tezę, że system potrzeb człowieka określa jego system wartości postrzegany jako cecha tego, co jest ważne dla podmiotu bezpieczeństwa. Wnioski z analizy literatury przedmiotu wskazują, że ważne dla podmiotu bezpieczeństwa jest przetrwanie i możliwość swobodnego rozwoju. Bezpieczeństwo jako kategoria psychologiczna ma charakter subiektywny, a jako kategoria naukowa obiektywny, jeśli weźmie się pod uwagę standardy i kryteria bezpieczeństwa. Każdy podmiot bezpieczeństwa odczuwa inny stan bezpieczeństwa i taki stan ma charakter subiektywny. Oznacza to, że poczucie bezpieczeństwa wynika z systemu wartości podmiotu bezpieczeństwa. Dla każdego podmiotu bezpieczeństwa poczucie bezpieczeństwa w tych samych okolicznościach oznacza inną wartość. Subiektywne postrzeganie stanu bezpieczeństwa wskazuje, że skala wolności od zagrożeń jest inna dla każdego podmiotu bezpieczeństwa. Autonomiczny podmiot bezpieczeństwa określa świadomie lub intuicyjnie swój system

³ Zob. A. Wadeley, A. Brich, T. Malim, *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 2000, s. 52–53.

wartości i potrzeb oraz czy są one na akceptowanym i oczekiwanym poziomie. Obiektywność w postrzeganiu bezpieczeństwa jest związana z przyjęciem kryteriów wynikających z uwarunkowań środowiska bezpieczeństwa i istnienia oraz rozwoju określonego bytu – stanu prawa w określonym państwie, rozwoju kulturowego i cywilizacyjnego człowieka i innych, w których podmiot bezpieczeństwa może funkcjonować.

„Poprzez porównanie systemu potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa w stosunku do obiektywnych warunków jego przetrwania i rozwoju możemy określić poziom satysfakcji z bezpieczeństwa i dokonać wstępnej oceny zarządzania nim (tab. 1)”⁴.

Tabela 1. Relacje subiektywnego stanu poczucia bezpieczeństwa do obiektywnych warunków jego występowania

Lp.	Zależność	Poziom satysfakcji z bezpieczeństwa	Poziom zarządzania bezpieczeństwem
1.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest niższy od obiektywnych warunków przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Rewelacyjny	Akceptowany
2.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest niższy lub równy od obiektywnych warunków przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Bardzo dobry	
3.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest równy obiektywnym warunkom przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Dobry	Krytyczny
4.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest wyższy lub równy obiektywnym warunkom przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Przeciętny	
5.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest wyższy od obiektywnych warunków przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Zły	Niezadawalający
6.	System potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa jest różny od obiektywnych warunków przetrwania i rozwoju podmiotu bezpieczeństwa	Fatalny	

Źródło: A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, J. Zboina (red.), Wyd. CNBOP-PIB, Józefów 2014, s. 14.

⁴ A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie...*, dz. cyt., s. 14.

System bezpieczeństwa istnieje niezależnie od zagrożeń, ponieważ jego podstawą jest funkcjonalność wynikająca z potrzeb i oczekiwań społecznych człowieka. W kształtowaniu bezpieczeństwa należy dążyć do takiego poziomu, by subiektywny stan poczucia bezpieczeństwa był równy w relacji do obiektywnego. Przy takim założeniu możemy wnioskować, że podmiot bezpieczeństwa akceptuje poziom zagrożeń i czuje się bezpiecznie. Porównanie zależności subiektywnego i obiektywnego postrzegania bezpieczeństwa wskazuje, że podstawą bezpieczeństwa jest zakres potrzeb i system wartości określonego podmiotu bezpieczeństwa. Stąd wraz z rozwojem społecznym człowieka systematycznie będzie ewoluował subiektywny poziom potrzeb oraz system wartości podmiotu bezpieczeństwa w relacji do obiektywnych warunków jego istnienia. Zatem, by zagwarantować określony poziom bezpieczeństwa, należy skupić się na spełnieniu uzasadnionych potrzeb i oczekiwań człowieka w jego środowisku bezpieczeństwa. W hierarchii potrzeb bezpieczeństwo zajmuje drugie miejsce, ale wszystkie jej elementy zaświadcza o określonych wymaganiach wobec bezpieczeństwa. Stąd możemy postawić tezę, że koncepcja Masłowa nie dotyczy tylko potrzeb, ale jest także podstawą tworzenia bezpieczeństwa człowieka.

Potrzeby fizjologiczne związane są z biologicznym przetrwaniem podmiotu bezpieczeństwa. Stanowią one podstawę bezpieczeństwa, ponieważ brak zaspokojenia tych potrzeb oznacza agonię jego podmiotu. Bezpieczeństwo, jako osobna kategoria w systemie (potrzeb) wartości człowieka, oznacza wolność od zagrożeń dla podmiotu bezpieczeństwa. Wolność od zagrożeń przejawia się w niskim poziomie agresji lub akceptowanym jej poziomie postrzeganym jako zdolność podmiotu bezpieczeństwa do radzenia sobie z negatywnymi skutkami zagrożeń. Wymaga to określenia ich akceptowanego poziomu, który z prawnego punktu widzenia jest jednoznaczny, ale z psychologicznego punktu widzenia różny dla każdego podmiotu bezpieczeństwa. Potrzeby miłości i przynależności są potrzebami wyższego rzędu związanymi z potrzebą akceptacji podmiotu bezpieczeństwa. W starożytności za najbardziej dotkliwą karę uznawano skazanie człowieka na wygnanie ze społeczności, w której funkcjonował. Wykluczenie człowieka z życia społecznego powoduje, że jego poczucie bezpieczeństwa jest bardzo niskie. Akceptacja umożliwia funkcjonowanie człowieka w przyjaznym środowisku. Ponadto implikuje powstawanie kolejnych potrzeb – szacunku oraz uznania ze strony bliższego lub dalszego środowiska, w którym podmiot bezpieczeństwa funkcjonuje. Nie można postrzegać uznania i szacunku (rozumianych jako zachowania) jako poddających się klasyfikacji osiągnięć podmiotu, ponieważ występują one dopiero w kontekście zbiorowości, w obrębie danej grupy ludzi. Jeżeli wyznacznikiem uznania ludzkiej godności są określone osiągnięcia, to również należałoby stopniować poziom szacunku i uznania. Uznanie i szacunek wynikają z poszanowania godności innego człowieka. Człowiek odczuwa potrzebę rozwoju i wyjścia poza obecny stan po zaspokojeniu swych podstawowych potrzeb. System potrzeb Masłowa w założeniu jego autora nie był systemem wartości i bezpieczeństwa człowieka, mimo to daje

on podstawy do postrzegania i formułowania bezpieczeństwa. Założenia hierarchii potrzeb są punktem wyjścia w definiowaniu bezpieczeństwa w ujęciu procesowym. Wyszczególnione elementy w hierarchii potrzeb tworzą system wartości dla podmiotu bezpieczeństwa, ponieważ uwzględniają to, co dla podmiotu bezpieczeństwa jest ważne, aby przetrwał, uniezależnił się od zagrożeń oraz posiadał szanse wynikające z akceptacji i możliwości rozwoju.

W systemie bezpieczeństwa zwykle odnosimy się do zagrożeń jako antonimu bezpieczeństwa, tym samym pomijając potrzeby człowieka. Zatem pojęcie i istotę bezpieczeństwa powinno się definiować z uwzględnieniem potrzeb, a nie tylko zagrożeń. Zagrożenia posiadają aspekt negatywny, a potrzeby aspekt pozytywny, stąd uzasadnione jest tworzenie bezpieczeństwa w kontekście potrzeb człowieka, a nie przeciwko zagrożeniom. Uogólniając, słuszna wydaje się teza, że postrzeganie bezpieczeństwa w ujęciu procesowym opiera się na założeniach systemu potrzeb i wartości człowieka. Jeżeli podmiot bezpieczeństwa zapewni sobie tylko możliwość do przetrwania, to osiągnie zdolność do egzystencji biologicznej. Takie postrzeganie bezpieczeństwa jest niewystarczające dla człowieka posiadającego zdolność twórczego myślenia i kreowania swojego otoczenia.

Z pewnością dla innych istot biologicznych przetrwanie gatunku z genetycznego punktu widzenia może być wystarczającą i właściwą potrzebą bezpieczeństwa, ponieważ ciągłość gatunku zostanie zachowana. Ludzie posiadają szerszy zakres potrzeb oraz inny system wartości, który określa ich oczekiwania wobec bezpieczeństwa. W podejściu biologicznym możemy uznać, że zachowanie gatunku jest wystarczające w zakresie bezpieczeństwa, ale w podejściu psychologicznym podmiot bezpieczeństwa powinien posiadać szanse akceptacji, uznania i rozwoju. Zatem system potrzeb i wartości człowieka jest podstawą definiowania bezpieczeństwa. „W znaczeniu ogólnospołecznym bezpieczeństwo obejmuje zabezpieczenie potrzeb: istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, tożsamości (identyczności), niezależności, ochrony poziomu i jakości życia. Bezpieczeństwo, będąc naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, jest zarazem podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych; jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia”⁵.

Bezpieczeństwo definiowane w znaczeniu wąskim oznacza zdolność jego podmiotu do przeciwstawienia się zagrożeniom, a w kontekście szerokim oznacza zdolność podmiotu bezpieczeństwa do przetrwania i jego rozwoju. Stąd w jego kategoryzacji występuje zasadnicza trudność spowodowana różnymi kryteriami klasyfikacji, które w literaturze przedmiotu nie są spójne. Bezpieczeństwo towarzyszy ludzkości od zarania dziejów i jest elementarną, pierwotną potrzebą jednostek, grup społecznych i narodów oraz stworzonych instytucji⁶.

⁵ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, 10 (1989), s. 50.

⁶ Zob. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red. nauk.), *Bezpieczeństwo państwa*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 17.

W ogólnym ujęciu bezpieczeństwo oraz porządek publiczny to stan zapewniający ochronę życia, zdrowia, mienia i innych wartości przed bezprawnymi działaniami oraz ochronę zasad współżycia społecznego i stosunków regulowanych normami prawnymi⁷.

W literaturze bezpieczeństwo postrzegane jest jako:

- gwarancja nienaruszalnego przetrwania oraz swobodnego rozwoju podmiotu bezpieczeństwa⁸;
- stan spokoju, pewności, braku zagrożenia oraz ochrony przed nim⁹;
- zachowanie suwerenności i integralności terytorialnej, swobodnego wyboru drogi rozwoju kraju, osiągnięcie dobrobytu jednostki i rozwoju społecznego¹⁰;
- odpowiedni stan zorganizowania obrony i ochrony przed zagrożeniami militarnymi i pozamilitarnymi różnych dziedzin działalności państwa¹¹.

W takim nieprecyzyjnym interpretowaniu bezpieczeństwa, które utrzymuje się w literaturze, nadal zamiennie stosowane jest bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo państwa, a w istocie dotyczy to różnych kategorii pojęciowych. W literaturze, z wyjątkiem psychologii, nie odnoszono się do bezpieczeństwa jednostki. Bezpieczeństwo definiuje się jako proces lub stan zapewniający funkcjonowanie państwa w podstawowych dziedzinach, umożliwiających jego przetrwanie, rozwój, swobodę realizacji interesów narodowych w określonym środowisku bezpieczeństwa poprzez podejmowanie wyzwań, wykorzystywanie szans, redukcję ryzyka oraz przeciwdziałanie zagrożeniu dla jego interesów¹².

Bezpieczeństwo oznacza nie tylko stan zagrożenia, pewności i spokoju lub poczucia wolności od zagrożeń, lecz także proces, który ulega zmianom odpowiednio do zmian w otoczeniu podmiotu bezpieczeństwa. Postrzegając bezpieczeństwo jako proces, powinniśmy mieć świadomość, że zmienne w tym procesie będą za każdym razem kreowały inny poziom bezpieczeństwa. Proces bezpieczeństwa oznacza również pewien cykl, w którym po wystąpieniu określonych uwarunkowań ewoluuje bezpieczeństwo, posiadające wartość zmienną w każdej fazie swego rozwoju. Zakończenie danego procesu może dać nam wynik, który określimy stanem bezpieczeństwa w pewnych uwarunkowaniach: przestrzennych, czasowych, materiałowych, decyzyjnych oraz przy danej skali zagrożenia. Stan bezpieczeństwa wynika z połączenia jego trzech cech: szans, wyzwań i zagrożeń oraz identyfikacji treści relacji pomiędzy nimi.

⁷ Zob. R. Jakubczak (red.), *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Bellona, Warszawa 2003, s. 351.

⁸ Zob. J. Stańczyk (red.), *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996, s. 17–20.

⁹ Zob. R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 27.

¹⁰ Zob. J. Czuputowicz, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego – aspekty teoretyczne* [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górska-Winter (red.), PISM, Warszawa 2003, s. 13.

¹¹ Zob. T. Szubrycht, *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, „ZN AMW”, 4 (2006), s. 89.

¹² Zob. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2009, s. 13–16.

Bezpieczeństwo jako kategoria wieloznaczna odnosi się do świadomości jego podmiotu i oznacza stan psychiki na podstawie zjawisk ocenianych jako niebezpieczne lub niekorzystne. Subiektywne odczuwanie zagrożeń jest odzwierciedleniem w świadomości podmiotu bezpieczeństwa potencjalnego lub realnego niebezpieczeństwa (które może być niezgodne ze stanem faktycznym) i wynika z systemu potrzeb oraz wartości lub stanu obsesji. Bezpieczeństwo interpretowane jako stany świadomości, w których człowiek czuje się wolny od zagrożeń, łączy w sobie poczucie spokoju i komfortu, oznacza życie bez zagrożeń, niezakłócone współistnienie z innymi ludźmi i środowiskiem przyrodniczym¹³.

Wolność od zagrożeń, jako stan w funkcjonowaniu człowieka w otaczającej go rzeczywistości, nie oznacza braku zagrożeń, a tylko ich akceptowany przez podmiot bezpieczeństwa poziom. Akceptowany poziom zagrożeń nie ogranicza w znacznym stopniu możliwości funkcjonowania podmiotu bezpieczeństwa i pozwala osiągać jego podstawowe cele. W ujęciu D. Freida taki stan można zinterpretować jako właściwe postrzeganie bezpieczeństwa, gdzie zagrożenia występują na niewielkim poziomie.

Bezpieczeństwo z pragmatycznego i naukowego punktu widzenia jest problemem złożonym, ponieważ jego stan, organizacja i proces rozwoju podlegają dynamicznym zmianom, adekwatnie do rozwoju środowiska bezpieczeństwa i rozwoju cywilizacyjnego oraz kulturowego jego podmiotu. Stąd prawdziwa wydaje się teza, że bezpieczeństwo nie posiada stałej i niezmiennej wartości poziomu jego zorganizowania. Możemy wnioskować, że poziom zorganizowania bezpieczeństwa ewoluuje wraz z potrzebami, wartościami i oczekiwaniami podmiotu bezpieczeństwa oraz obiektywnymi warunkami jego stanu w określonym miejscu, czasie i warunkach społecznych.

Bezpieczeństwo to określony stan, który jest efektem ewolucji jego procesów. Stan bezpieczeństwa dotyczy sytuacji, w której znajduje się jego podmiot i oznacza zwykle wymiar bezpieczeństwa, jego skalę trwałości oraz zasięg terytorialny. Natomiast procesy bezpieczeństwa oznaczają jego ewolucję i wyznaczają jego właściwy stan. Powszechnie używane pojęcie „procesu bezpieczeństwa” zasadne jest stosować jako „procesy bezpieczeństwa”, ponieważ określenie proces oznacza cykl zdarzeń i ich efekt w określonym przedziale sytuacyjnym. Natomiast procesy bezpieczeństwa wskazują na permanentną ich ewolucję, czyli rozwój jednych zdarzeń, zanik innych, podczas gdy jeszcze inne pozostają na tym samym poziomie. Zasadne jest postrzeganie bezpieczeństwa w ujęciu procesowym, ponieważ w procesach bezpieczeństwa aktywują się potrzeby człowieka, a właściwie znajduje odwzorowanie system wartości podmiotu bezpieczeństwa. Należy podkreślić, że system wartości (hierarchia potrzeb Masłowa) podmiotu bezpieczeństwa ewoluuje w swych treściach. Oznacza to, że nadal hierarchia potrzeb jest właściwa co do zakresu wartości, ale ich treści ewoluują wraz z rozwojem cywilizacyjnym i kulturowym człowieka. Bezpieczeństwo

¹³ Zob. B. Kwiatkowska, *Problemy bezpieczeństwa w samorządowej kampanii wyborczej*, „ZN SGSP”, 22 (1999), s. 103.

oznacza stan świadomości podmiotu bezpieczeństwa, który wpływa na nasze postrzeganie rzeczywistości, a jednocześnie jest to proces zmian zachodzących pod wpływem rozwoju cywilizacyjnego zmierzający intencjonalnie do określonego stanu bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo z pragmatycznego punktu widzenia jest bardzo zróżnicowane. Wynika to z rosnącej liczby podmiotów bezpieczeństwa, które w nim uczestniczą i kreują jego stan oraz procesy. Podmiotami bezpieczeństwa są ludzie i organizacje przez nich tworzone lub, w których uczestniczą w celu poprawy jakości swojego życia.

Pojęcie bezpieczeństwa należy do kategorii, którą charakteryzuje duży zakres znaczeniowy, co do klasyfikacji i określonego kontekstu. Zrozumienie procesów wpływających na kształtowanie się bezpieczeństwa wymaga od jego podmiotu złożonej wiedzy, ponieważ procesy te podlegają permanentnym przeobrażeniom o zmiennej dynamice i intensywności.

We współczesnej nauce o bezpieczeństwie mamy do czynienia z ciągłym rozszerzaniem się obszaru poznawczego i znaczenia pojęcia „bezpieczeństwo”. Jeżeli współczesna nauka jest interdyscyplinarna i w procesie badań stosuje interdyscyplinarne metody, to można postawić tezę, że obszar badań bezpieczeństwa posiada cechy entropii. Odkryte obszary bezpieczeństwa zwiększają zakres pojęciowy i badawczy, a jednocześnie zwiększają obszary niepoznane naukowo. Mimo że bezpieczeństwo posiada charakter subiektywny, to wyniki badań nad nim i stan bezpieczeństwa dzięki stosowaniu odpowiednich kryteriów możemy uznać za obiektywne. Obiektywność bezpieczeństwa z naukowego punktu widzenia warunkowana jest przez dobór metody naukowej oraz właściwych metod badawczych, technik i narzędzi odpowiednio do zamierzonego celu poznawczego i utylitarnego.

Z pragmatycznego punktu widzenia stan bezpieczeństwa określa się poprzez ustanowione i przyjęte przez człowieka standardy bezpieczeństwa, adekwatne do poziomu rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego oraz do uwarunkowań obiektywnych otoczenia bezpieczeństwa.

Pierwotnie bezpieczeństwo odnoszono głównie do strefy militarnej, która zapewniała zachowanie suwerenności i nienaruszalności terytorialnej państwa, a z punktu widzenia teorii bezpieczeństwa chodziło o niezależność polityczną, przetrwanie państwa i narodu oraz zapewnienie możliwości rozwoju kraju. Współcześnie w zakresie bezpieczeństwa funkcjonuje szereg definicji, klasyfikacji i pojęć, do których należy podchodzić bardzo krytycznie, ponieważ dostrzega się w nich szereg niespójności. W literaturze przedmiotu dostrzega się między innymi bezpieczeństwo: państwa, narodowe, zewnętrzne, wewnętrzne, publiczne, powszechne, ludzi, mienia oraz porządek publiczny, kryzys i z tym związane zarządzanie kryzysowe, a także cywilną ochronę ludności, nadzwyczajne zagrożenie środowiska, ochronę granicy, ochronę przeciwpożarową i inne¹⁴. Mnogość i niespójność pojęć powoduje problem

¹⁴ Zob. P. Tyrała, *Zarządzanie kryzysowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 24.

z ustaleniem podmiotu bezpieczeństwa i jego obszaru poznania naukowego oraz przedmiotu badań.

W niektórych opracowaniach za główny podmiot i przedmiot bezpieczeństwa uznawane jest państwo jako organizacja polityczna, społeczna i ekonomiczna. Jeżeli państwo jest podmiotem bezpieczeństwa, to analogicznie wszystkie organizacje powinniśmy traktować podobnie. Stąd wydaje się mało zasadne postrzeganie organizacji jako podmiotu bezpieczeństwa, ponieważ organizacja jest jego przedmiotem. W istocie możemy mówić o bezpieczeństwie państwa i każdej organizacji. Ale czy na pewno organizacja jest podmiotem, a nie przedmiotem bezpieczeństwa? Jest ona obiektem poznania, materialnym i zarazem abstrakcyjnym elementem świata, skupia na sobie uwagę człowieka i podlega wszelkim procesom, którymi zarządza człowiek. Zatem nie znajduje uzasadnienia postrzeganie organizacji jako podmiotu bezpieczeństwa. Głównym podmiotem bezpieczeństwa jest człowiek, który w istocie tworzy przedmioty służące do zagwarantowania mu przetrwania i rozwoju. Stąd o bezpieczeństwie podmiotowym możemy mówić w kontekście ludzi i występujących pomiędzy nimi relacji. Właściwe jest więc postrzeganie bezpieczeństwa podmiotowego w odniesieniu do człowieka, grup społecznych, narodów i ludzkości. Według socjologów często używamy nieprecyzyjnie pojęcia „grupa społeczna”, przypisując jej tylko jedną cechę – liczebność. Każdą grupę społeczną charakteryzuje i określa pewien zbiór cech:

- występowanie więcej niż dwóch osób;
- występowanie interakcji pomiędzy jej członkami;
- posiadanie świadomości przynależności do określonej grupy;
- preferowanie tego samego lub podobnego systemu wartości, symboliki oraz postaw;
- posiadanie wewnętrznej struktury, która określa pozycje i role społeczne osób ze sobą powiązanych;
- wytwarzanie norm, określonych wartości, reguł postępowania i wzorców zachowania członków grupy i ich przestrzeganie¹⁵.

W socjologii za grupę społeczną uznaje się zbiór osób postrzegany jako całość ze względu na stosunki zachodzące między nimi¹⁶. W teorii wyszczególnia się grupy pierwotne i wtórne, małe i duże oraz nieformalne i formalne. Ich dychotomiczna klasyfikacja nie jest skończona, stąd trudność w interpretacji ich bezpieczeństwa. Podmiotem bezpieczeństwa jest człowiek i grupy społeczne ze względu na założenia ich funkcjonowania, jednak organizacja nie powinna być postrzegana w ujęciu rzeczowym, czynnościowym i atrybutowym.

W teorii wyszczególnia się pojęcie „bezpieczeństwo narodowe”, którego podmiotem jest naród. Według socjologów naród postrzegamy w sensie politycznym oraz etniczno-kulturowym. W ujęciu politycznym za naród uznaje się określoną zbiorowość etniczną, której członkowie mają pełne prawa obywatelskie, a naród jest

¹⁵ Zob. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 183–188.

¹⁶ Zob. tamże, s. 184.

w niej utożsamiany z państwem narodowym. Zatem w tym przypadku określone państwo można postrzegać jako podmiot bezpieczeństwa, ale jest to mylna teza, ponieważ państwo jest organizacją. W ujęciu etniczno-kulturowym naród uważany jest za wspólnotę kultury symbolicznej, której członkowie mają poczucie przynależności do określonej zbiorowości etnicznej w danym państwie¹⁷.

Podstawowym składnikiem i podmiotem bezpieczeństwa jest człowiek, stąd bezpieczeństwo narodowe zaliczamy do podmiotowego. Natomiast bezpieczeństwo międzynarodowe oznacza proces przetrwania i rozwoju poszczególnych narodów w znanym nam świecie.

Bezpieczeństwo możemy między innymi postrzegać w aspekcie podmiotowym i przedmiotowym, gdzie podmiot bezpieczeństwa tworzy przedmioty, które pozwalają osiągnąć i utrzymać określony poziom bezpieczeństwa jednostki, grup społecznych oraz narodów. Podstawą bezpieczeństwa narodowego jest bezpieczeństwo jednostki.

W analizowanych opracowaniach bezpieczeństwo podmiotowe klasyfikowane jest jako: jednostkowe, państwa, międzynarodowe¹⁸; jednostki, grup społecznych i narodów, państwa¹⁹; jednostkowe, lokalne, narodowe, międzynarodowe, globalne²⁰; narodowe i międzynarodowe w ujęciu regionalnym bądź globalnym²¹. W klasyfikacji podmiotowej bezpieczeństwa nie zawsze występuje spójność w zakresie postrzegania podmiotu. Podmiot bezpieczeństwa z językowego punktu widzenia postrzegany jest w kategoriach gramatycznych, z punktu widzenia rozwoju społeczeństwa i relacji międzyludzkich – w ujęciu socjologicznym, z punktu widzenia zagwarantowania jego potrzeb i oczekiwań – w ujęciu społecznym. Jednakże bezpieczeństwo dotyczy podmiotu, którym jest człowiek, zatem posiada ono wymiar personalny. Bezpieczeństwo podmiotowe posiada również wymiar psychologiczny, ponieważ oddaje stan poczucia bezpieczeństwa przez jego podmiot. Zatem można postawić tezę, że z pozoru łatwy problem ze względu na jego powszechność i brak granic poznawczych staje się dylematem epistemologicznym z powodu trudności w określeniu spójnych kryteriów klasyfikacji.

Bezpieczeństwo personalne dotyczy zawsze człowieka i posiada charakter psychologiczny, ponieważ człowiek w tych samych sytuacjach lub warunkach zachowuje swoje indywidualne postrzeganie rzeczywistości w aspekcie własnego przetrwania i szans rozwoju. Bezpieczeństwo personalne wyznacza granice praw człowieka. Ich zawarcie w aktach prawnych jest wystarczającym warunkiem stanu i procesów bezpieczeństwa człowieka.

¹⁷ Zob. tamże, s. 246.

¹⁸ Zob. R. Zięba (red. nauk.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008, s. 16.

¹⁹ Zob. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 18–22.

²⁰ Zob. R. Jakubczak, J. Flis (red.), *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Bellona, Warszawa, 2006, s. 15.

²¹ Zob. W. Pokruszyński, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSGE im. Alcide De Gasperi, Józefów 2010, s. 9.

Poziom zagwarantowania przez ustawodawcę realizacji potrzeb egzystencjalnych podmiotu bezpieczeństwa jest wyznacznikiem jakości bezpieczeństwa. „Bezpieczeństwo personalne to wolność jego podmiotu od zagrożeń lub ich akceptowanie na poziomie niepowodującym naruszenia jego godności, prawa do wolności, egzystencji i rozwoju oraz akceptowanie tych praw wobec innego człowieka”²².

Bezpieczeństwo grup społecznych obejmuje zbiorowości ludzi połączonych określonymi relacjami. Grupy społeczne mogą być formalne lub nieformalne, połączone zwykle celem oraz określoną strukturą, która wyznacza jej członkom role społeczne. Ponadto cechą grup społecznych jest określona tożsamość, środowisko skupienia oraz używane symbole. Bezpieczeństwo grup społecznych posiada bardzo szeroki wymiar wyrażony w strukturach więzi społecznych pomiędzy jej członkami. „Bezpieczeństwo grup społecznych to stan i proces, w którym wspólnoty nie odczuwają zagrożenia swego istnienia, szans rozwoju ani podstawowych swych interesów ze względu na zapewnienie przez państwo instytucjonalnych gwarancji ochrony prowadzącej do społecznie akceptowanego poziomu ryzyka”²³.

Bezpieczeństwo narodowe jest powszechnie stosowaną kategorią, która jest używana zamiennie z pojęciem bezpieczeństwa państwowego i z nim utożsamiana. Naród jest kategorią etniczną, a państwo jest kategorią polityczną, stąd stosowanie tych pojęć zamiennie jest mało zasadne. Bezpieczeństwo narodowe dotyczy szans przetrwania i rozwoju danego narodu, który tworzy instytucje państwa, aby poprzez jego przedmiotowy rozwój zagwarantować sobie bezpieczeństwo. Czym jest i czego dotyczy bezpieczeństwo narodowe? To również kontrowersyjne zagadnienie. Porównanie wielu definicji bezpieczeństwa narodowego i bezpieczeństwa państwa wskazuje²⁴, że występuje pomiędzy nimi wiele zbieżności znaczeniowych, ale inny jest ich podmiot i przedmiot definiowania.

Pojęcie „naród” oznacza ogół mieszkańców pewnego terytorium mówiących jednym językiem, związanych wspólną przeszłością oraz kulturą, mających wspólne interesy polityczne i gospodarcze. Naród łączy więź etniczna i kulturowo-cywilizacyjna, charakteryzuje się on poczuciem tożsamości grupowej i zdolnością do przekazywania jej kolejnym pokoleniom, jest efektem wielowiekowego procesu tworzenia własnej historii. Aby zrealizować swoje cele, naród tworzy państwo jako podstawową formę organizacji życia społecznego, politycznego i ekonomicznego. Państwo zaś to organizacja polityczna i suwerenna, spełniająca określone funkcje, obejmująca swoim zakresem działania całe społeczeństwo zamieszkujące dane terytorium²⁵. Głównym motywem i celem działania państwa jest zabezpieczenie interesów narodowych. Tworzy ono ramy organizacyjne życia narodu, eksponuje jego wartość, scala rozmaite grupy, tak aby współdziałały dla jego dobra. Według

²² A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie...*, dz. cyt., s. 19

²³ Tamże, s. 19.

²⁴ Zob. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 15–16.

²⁵ Zob. tamże, s. 95.

założeń konferencji z Montewideo z 1933 roku za kryteria określające państwo przyjmuje się: stałe terytorium oddzielone granicą, stałą ludność zamieszkującą wydzielone terytorium, posiadanie stabilnego rządu o cechach samowładności i całkowładności, posiadanie zdolności wchodzenia w relacje międzynarodowe. Wynika stąd, że naród i państwo to dwie zbieżne kategorie, które nie są jednak tożsame.

Bezpieczeństwo narodowe to stan niezagrożonego spokoju. To potrzeba istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, tożsamości, niezależności, ochrony poziomu i jakości życia. Gwarancją przetrwania i rozwoju naród osiąga poprzez tworzenie instytucji państwa. Dlatego bezpieczeństwo narodowe jest podmiotem bezpieczeństwa, a bezpieczeństwo państwa jego przedmiotem. Bezpieczeństwo narodowe tworzy cały naród poprzez ochronę swych wartości oraz interesów narodowych, tworzenie sprzyjających warunków do jego rozwoju i poprzez obronę przed zagrożeniami.

Państwo jest organizacją polityczną danego narodu, nierozdzielnie związaną z określonym terytorium, na którym obowiązuje określone prawo, jest nadrzędną wartością samą w sobie, zapewnia porządek prawny na swym terytorium oraz dobro powszechne dla swych obywateli. Czym zatem jest bezpieczeństwo narodowe, a czym jest bezpieczeństwo państwa? Bezpieczeństwo narodowe to zdolność do przetrwania i rozwoju określonych grup społecznych połączonych świadomością więzi etnicznych i kultury symbolicznej oraz ochrony własnych wartości.

Bezpieczeństwo międzynarodowe dotyczy wszystkich narodów mieszkających na świecie. Odnosi się ono do narodów i państw przez nich utworzonych. Stanowi pewien system międzynarodowy, w którym narody koegzystują, nie czując się zagrożone przez inne nacje i nie stwarzając zagrożeń wobec nich. Bezpieczeństwo międzynarodowe przejawia się w harmonijnym rozwoju narodów i niestwarzaniu zagrożeń wobec siebie. Czy taki stan jest możliwy? Poprzez tworzenie przez narody instytucji narodowych i międzynarodowych zapewniony jest stały wpływ na bezpieczeństwo personalne, grup społecznych, narodowe i międzynarodowe. Pierwotnie tylko narody posiadające swoje instytucje w postaci państwa wpływały na charakter bezpieczeństwa podmiotowego. Współcześnie, za sprawą swobodnego przepływu informacji i masowego do niej dostępu, coraz większy wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa podmiotowego wywierają grupy społeczne i autorytety światowe. Możemy stąd postawić tezę, że swobodny przepływ informacji stwarza jednostce i grupom społecznym coraz większe możliwości wpływania na kształt bezpieczeństwa podmiotowego. Uogólniając, w klasyfikacji bezpieczeństwa podmiotowego jego podstawowym elementem jest człowiek oraz jego system potrzeb i wartości gwarantujący mu przetrwanie i rozwój w tych strukturach środowiskowych, etnicznych i społecznych, w których funkcjonuje.

Bezpieczeństwo przedmiotowe obejmuje wszelkie sfery życia społecznego człowieka. Podmiot bezpieczeństwa, tworząc instytucje, organizacje oraz system prawny, tworzy tym samym podstawy pragmatyczne zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Tworzenie określonych kategorii bezpieczeństwa w sensie przedmiotowym zapewnia

podmiotowi bezpieczeństwa zdolność przetrwania i rozwoju (Ryc. 1). Podmiot bezpieczeństwa poprzez oddziaływanie na przedmiot bezpieczeństwa tworzy narzędzia do jego kreowania, toteż bezpieczeństwo przedmiotowe dotyczy instrumentalnego zagwarantowania podmiotowi bezpieczeństwa jego interesów. Bezpieczeństwo przedmiotowe dotyczy sfery działalności społecznej człowieka, która poprawia jakość jego bezpieczeństwa podmiotowego. Bezpieczeństwo przedmiotowe jest narzędziem do kształtowania bezpieczeństwa podmiotowego.

Ryc. 1. Współzależność pomiędzy podmiotem i przedmiotem bezpieczeństwa
Źródło: Opracowanie własne.

W takiej interpretacji podmiotu i przedmiotu bezpieczeństwa państwo jest narzędziem podmiotu bezpieczeństwa, którym jest naród. Państwo poprzez określony zakres swych funkcji i zadań spełnia potrzeby oraz gwarantuje system potrzeb i wartości podmiotu bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo państwa oznacza jego zdolność do przetrwania i rozwoju na arenie międzynarodowej i ochrony własnych interesów z zachowaniem samowładności i całościowości na administrowanym terytorium. Przedmiot bezpieczeństwa posiada cechy materialne i na nim skupiona jest działalność podmiotu bezpieczeństwa. To, co jednoznacznie wyróżnia przedmiot, to jego materialność, brak zdolności myślenia i instrumentalizm.

W klasyfikacji bezpieczeństwa przedmiotowego zwykle wyszczególnia się bezpieczeństwo polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne, informacyjne, prawne oraz inne. Ze względu na stosowanie zamiennej pojęć bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo państwa nie klasyfikowano bezpieczeństwa państwa w kategoriach bezpieczeństwa przedmiotowego. Wnioski z analizy dotychczasowych klasyfikacji bezpieczeństwa ze względu na ich *definiens* niezbyt precyzyjnie określały podmiot i przedmiot bezpieczeństwa, stąd w kategorii bezpieczeństwa przedmiotowego nie uwzględniano bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo państwa sytuowano w kategorii bezpieczeństwa podmiotowego.

Trudności epistemologiczne w postrzeganiu bezpieczeństwa rodzą wiele pytań. Co oznacza bezpieczeństwo przedmiotowe? Jakie są wyznaczniki bezpieczeństwa przedmiotowego? Jak kształtować bezpieczeństwo przedmiotowe? Bezpieczeństwo przedmiotowe dotyczy takiej sfery bezpieczeństwa podmiotu, na której on skupia swoją uwagę. Skupienie uwagi podmiotu bezpieczeństwa na jego przedmiocie odzwierciedla jego poziom zainteresowania, a jednocześnie oznacza, że ów przedmiot w istotny sposób zapewnia określony zakres przedmiotowy bezpieczeństwa. Przy interpretacji bezpieczeństwa państwa i jego instytucji lub innych organizacji mamy na uwadze to, czy dany przedmiot (państwo, polityka, ekonomia, ekologia itp.) posiada zakres kompetencji do wypełniania swej funkcji, np. państwo do przetrwania i rozwoju narodu; polityka do kreowania i stwarzania warunków do osiągnięcia interesów państwa; ekonomia do zapewnienia wzrostu gospodarczego i poprzez to zagwarantowania podstawowych potrzeb podmiotów bezpieczeństwa; ekologia do zachowania równowagi pomiędzy środowiskiem cywilizacyjnym a naturalnym podmiotów bezpieczeństwa. Jeżeli poprzez określone przedmiotowe bezpieczeństwo możemy zapewnić bezpieczeństwo podmiotów w różnych relacjach społecznych, to można postawić tezę, że przedmiotowe bezpieczeństwo powinno koncentrować się na interesie tego podmiotu, który je powołał. Ze względu na rosnące obszary zainteresowania podmiotów bezpieczeństwa warunkami jego osiągnięcia i tworzenia różnych narzędzi do zapewnienia sobie możliwości przetrwania i rozwoju w aspekcie potrzeb i wartości w przedmiotach bezpieczeństwa powstaje zjawisko entropii. Wraz z identyfikowaniem nowych obszarów bezpieczeństwa i ich przedmiotów powiększa się obszar jego nieuporządkowania ze względu na: jego wielopredmiotowość, współzależność z innymi przedmiotami, multidyscyplinarność epistemiczną, a przede wszystkim ewolucję podmiotu bezpieczeństwa w aspekcie jego potrzeb i wartości. Z naukowego punktu widzenia tworzy to pewnego rodzaju sprzeczności, ponieważ z jednej strony poprzez poznanie i klasyfikację porządkujemy system wiedzy, ale z drugiej strony owo poznanie i porządkowanie przyczynia się do powstania większego nieporządku w przyjmowanych kryteriach. Jeżeli ze względu na cechy podmiotu bezpieczeństwa możemy dokonać względnie właściwej klasyfikacji, to w aspekcie przedmiotowym bezpieczeństwa zasadne jest podejście systemowe. System posiada cechy materialne i abstrakcyjne, ale poprzez swą ideę potrafi w stosunku do swych podsystemów i nadsystemów tworzyć relacje kooperacji, która jest istotna w kształtowaniu bezpieczeństwa.

Wiele klasyfikacji bezpieczeństwa według różnych autorów wskazuje na różne ich kryteria. Wnioski z analizy kryteriów klasyfikacji i rodzajów bezpieczeństwa pozwalają sądzić, że w wielu przypadkach ten sam rodzaj bezpieczeństwa możemy zaliczyć do wielu zbiorów jednocześnie, co wskazuje na konieczność zmian kryteriów. Stąd zasadne wydaje się, by zastosować tylko kryterium podmiotu i przedmiotu bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo podmiotowe dotyczy człowieka funkcjonującego w różnych relacjach społecznych, a także określonej jednostki, grup społecznych, narodów i ludzkości w sensie globalnym. Bezpieczeństwo to jest

opisane ich potrzebami i wartościami. Natomiast bezpieczeństwo przedmiotowe dotyczy tych narzędzi, ich funkcji i przeznaczenia służących podmiotowi, który je stworzył do zagwarantowania sobie bezpieczeństwa. Uzasadnione wydaje się więc opisywanie skali i zakresu bezpieczeństwa za pomocą cech przedmiotów, których dotyczą, np. państwa, polityki, ekonomii, siły militarnej, ekologii oraz różnych organizacji. Bezpieczeństwo jest stanem pożądanym, choć niesprecyzowanym i jak każde pojęcie o szerokim zakresie, jest terminem złożonym i niejednoznacznym. To, co dla jednych jest stanem lub procesem bezpieczeństwa, dla innych wcale nim być nie musi. Nie ulega wątpliwości, że bezpieczeństwo posiada dwa zasadnicze składniki: gwarancję nienaruszalnego przetrwania danego podmiotu oraz swobodę jego rozwoju, którą osiąga się za pomocą stworzonych, powołanych przez podmiot bezpieczeństwa jego przedmiotów.

W konkluzji należy podkreślić, że coraz większego znaczenia nabiera bezpieczeństwo personalne oraz grup społecznych ze względu na potrzebę gwarancji ich nienaruszalnego przetrwania i rozwoju. Związane jest to również z identyfikacją przez jednostkę oraz grupy społeczne ich potrzeb i wartości. Należy zwrócić uwagę na to, że z pragmatycznego punktu widzenia klasyfikacja bezpieczeństwa nie poprawia jego jakości, a tylko pozwala zrozumieć zależności, które mogą wpłynąć na jego poprawę. Natomiast z epistemologicznego punktu widzenia każda klasyfikacja porządkuje wiedzę pod warunkiem prawidłowego doboru kryteriów.

POZNAWCZE ASPEKTY ZAGROZEŃ

Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka i całych grup społecznych, a także podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych. Jest to stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy¹. Poczucie bezpieczeństwa to wyraz jednostronnego aspektu podmiotu, odnoszący się do świadomości istnienia zagrożeń i wiedzy o możliwościach zapobiegania niebezpieczeństwom².

Zagrożenia to zdarzenia, które mogą wpływać niekorzystnie na życie, zdrowie, mienie lub środowisko³. Towarzyszą one człowiekowi od samego początku jego istnienia. O ile zagrożenia naturalne trwają raczej niezmiennie od początku ludzkiej egzystencji, o tyle zagrożenia techniczne zmieniają swój charakter i zasięg w miarę rozwoju cywilizacji i postępu techniki. Przyczyną wielu zagrożeń była i jest nadal działalność człowieka.

Zagrożenie jest wartością destrukcyjną, potencjalną przyczyną niepożądanego stanu⁴. Może spowodować szkodliwe następstwa, dlatego że każdy podmiot (człowiek, system, organizacja, zasób przyrody) charakteryzuje się mniejszą lub większą podatnością, czyli pewnymi słabościami umożliwiającymi przekształcenie potencjalnego zagrożenia w szkodę⁵. Mogą to być szkody:

- fizyczne – polegające na poniesieniu trwałego lub tymczasowego uszczerbku na zdrowiu albo na rozstroju zdrowia (np. uszkodzenie ciała, wystąpienie choroby, bólu, cierpienia czy dyskomfortu);
- dotyczące psychiki – np. polegające na negatywnym postrzeganiu siebie, przykrych przeżyciach uczuciowych takich jak: strach, wstyd czy poczucie winy oraz na wystąpieniu zaburzeń w zachowaniu;
- w sferze stosunków społecznych – polegające na pojawieniu się niekorzystnych relacji międzyludzkich takich jak: dyskryminacja, stygmatyzacja, ostrycyzm czy utrata dobrego imienia;

¹ Zob. L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2012, s. 76.

² Zob. tamże, s. 89.

³ Zob. *Procedura opracowania raportu cząstkowego do raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego*, RCB, Warszawa 2010, s. 32.

⁴ Zob. L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie...*, dz. cyt., s. 88.

⁵ Zob. tamże, s. 88.

- prawne – takie jak oskarżenie, aresztowanie bądź proces sądowy;
- materialne – związane z bezpośrednimi lub pośrednimi stratami ekonomicznymi;
- dotyczące godności osobistej – polegające na naruszaniu prywatności, zwyczajów i zachowań⁶.

Typologia zagrożeń jest kwestią bardzo skomplikowaną ze względu na subiektywność poczucia zagrożenia. Z uwagi na złożoność problematyki zagrożeń, ich typologii jest wiele⁷. Potencjalne i aktywne przyczyny zagrożeń egzystencji człowieka mogą zostać zaliczone do jednej z czterech grup:

- przyroda nieożywiona – obiekty kosmiczne, ruchy płyt tektonicznych ziemi, wulkany, tajfuny, huragany, powodzie, pożary;
- organizmy żywe – mikroorganizmy, rośliny i zwierzęta;
- artefakty – wytwory człowieka takie jak budowle, maszyny, urządzenia, substancje chemiczne, materiały wybuchowe;
- człowiek i społeczeństwo⁸ – napięcia w stosunkach międzyludzkich, podboje, niewolnictwo, wojny religijne, terroryzm⁹.

Zagrożenie to między innymi: poważne zakłócenia w telekomunikacji, poważne przerwy w zasilaniu w energię, wodę, gaz, poważne zakłócenia w transporcie, masowa migracja do Polski, epidemie chorób ludzi, silne wiatry i huragany, demonstracje i zamieszki, skażenie chemiczne, skażenia biologiczne, powodzie, inwazje szkodników, zwierząt oraz roślin, gwałtowne wahania temperatur, wojna, trzęsienia ziemi, osunięcia gruntu, gwałtowne opady atmosferyczne, susze, pożary, gęste mgły, smog, skażenie radiacyjne itp.¹⁰ Zagrożenie odnosi się do określonego podmiotu, dla którego ma charakter zgubny i niszczący¹¹. Dlatego tak istotne jest poznanie jego charakteru, sposobu powstawania, prawdopodobieństwa zaistnienia, a na tej podstawie opracowanie działań zapobiegających zdarzeniu lub minimalizujących jego skutki.

Marginesy bezpieczeństwa zakreśla państwo, ono również uściśla to wszystko, co zakłóca normalne funkcjonowanie zarówno samego państwa, jak i jego obywateli, lub ewentualnie – może przeszkadzać w tym funkcjonowaniu¹². Realność, bądź potencjalność, wystąpienia niepożądanego zdarzenia, zjawiska, splotu wydarzeń itp.

⁶ Zob. *Ethical and Policy Issues in Research Involving Human Participants. Volume I. Report and Recommendations of the National Bioethics Advisory Commission*, Bethesda 2001, s. 71–72, za: B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013, s. 34–35.

⁷ Zob. J. Prońko, B. Wiśniewski, *Klasyfikacja zagrożeń [w:] Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, K. Liedel, J. Prońko, B. Wiśniewski (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała–Warszawa 2007, s. 14.

⁸ Zob. L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie...*, dz. cyt., s. 93–95.

⁹ Zob. L.F. Korzeniowski, *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, EAS, Kraków 2008, s. 186.

¹⁰ Zob. *Procedura opracowania raportu...*, dz. cyt., s. 32.

¹¹ Zob. L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie...*, dz. cyt., s. 88.

¹² Zob. T. Pado, *Pojęcie zadań publicznych w aspekcie zadań z zakresu bezpieczeństwa publicznego jednostek samorządu terytorialnego [w:] Bezpieczeństwo wewnętrzne we współczesnym państwie*,

zmusza państwo do podjęcia wysiłku na rzecz przedsięwzięcia środków zaradczych. Bezpieczeństwo państwa pozostaje bowiem w dialektycznym związku z zagrożeniami i oznacza jego zdolność do przeciwstawienia się im¹³. Dążąc do zapewnienia swoim obywatelom bezpieczeństwa, poszczególne państwa tworzą własne, wynikające z kultury i mentalności społeczeństwa, systemy prawne oraz powołują instytucje przeznaczone do zapobiegania stopniowo uświadamianym zagrożeniom¹⁴.

Przy dokonywaniu ocen bezpieczeństwa należy nie tylko brać pod uwagę istnienie obiektywnych czynników świadczących o występowaniu zagrożeń, lecz także uwzględniać subiektywne odczucia społeczne dotyczące określonych zjawisk¹⁵. Brak zagrożenia stanowi bowiem istotny, ale nie jedyny aspekt poczucia bezpieczeństwa. Równie ważna jest świadomość społeczna możliwości jego zapewnienia przez państwo. Intuicyjne rozumienie tego terminu prowadzi do stwierdzenia, że odnosi się on do sfery świadomościowej danego podmiotu, tj. człowieka, grupy społecznej, narodu lub narodów. Zagrożenie oznacza pewien stan psychiki lub świadomości wywołany postrzeganiem zjawisk, które oceniane są jako niekorzystne lub niebezpieczne¹⁶. Należy przy tym pamiętać, że ludzka aktywność wywoływana jest nie tyle przez bodźce dochodzące ze środowiska, ile raczej w wyniku odpowiedniej ich interpretacji i przypisywania im znaczeń. Te dwa obszary wiedzy, na podstawie której formułowane będą oceny, powinny się wzajemnie przenikać i uzupełniać¹⁷.

W kontekście poznawczym zagrożenie traktować należy jako źródło informacji z otoczenia, które – odpowiednio przetworzone – mogą zostać wykorzystane przez człowieka do kierowania własnym zachowaniem. Postrzeganie możliwości występowania zagrożeń może pomóc w ich rozpoznawaniu, przewidywaniu, zapanowaniu nad nimi lub też w zmniejszeniu rozmiarów szkód, które w ich wyniku mogłyby wystąpić. Jest to możliwe przy wykorzystaniu procesów poznawczych (uwaga, pamięć, myślenie, uczenie się), jak również dzięki zastosowaniu kategorii procesów złożonych, do których należą:

- wykonywanie obliczeń i operacji arytmetycznych;
- abstrahowanie – wyróżnianie, identyfikowanie w grupie pewnej liczby obiektów pewnych wspólnych cech i pomijanie innych;
- tworzenie pojęć – rozwijanie zdolności do odpowiedniego reagowania na podobne cechy i kategorie obiektów i zdarzeń;

E. Ura, K. Rajchel, M. Pomykała, S. Pieprzny (red.), Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukaszczyka, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008, s. 242.

¹³ Zob. K. Jałoszyński, *Koncepcja współczesnych działań antyterrorystycznych*, rozprawa habilitacyjna, AON, Warszawa 2003, s. 25.

¹⁴ Zob. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, J. Prońko, *Teoretyczne aspekty strategii bezpieczeństwa państwa*, A. Szerauc (red.), Wydawnictwo Naukowe „NOVUM”, Płock 2010, s. 15.

¹⁵ Zob. A. Korcz, *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, [dok. elektr.] <http://adamkorcz.w.interia.pl/spol.pdf>, [dostęp 14 kwietnia 2014].

¹⁶ Zob. W. Fehler, *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtaszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 10.

¹⁷ Zob. A. Korcz, *Bezpieczeństwo społeczne...*, dz. cyt., s. 114.

- formułowanie sądów – wydawanie twierdzeń „na temat pewnego stanu rzeczy, np. przynależności obiektu do określonej kategorii, posiadania przez obiekt jakiejś cechy”¹⁸;
- podejmowanie decyzji – w sytuacji wyboru przynajmniej dwóch opcji, wybranie jednej z nich, co nie jest równoznaczne z podjęciem działania;
- organizowanie i planowanie;
- rozwiązywanie problemów – „aktywność ukierunkowana na zredukowanie rozbieżności pomiędzy stanem aktualnym a pożądanym, polegająca na realizacji zaplanowanej sekwencji operacji poznawczych”¹⁹.

Takie podejście w praktyce pozwala na wskazanie celów, które należy osiągnąć, aby zminimalizować możliwość wystąpienia zagrożenia lub jego skutków, ich hierarchizację lub wskazanie celów priorytetowych, a także – na wskazanie sił i środków niezbędnych do osiągnięcia tych celów²⁰. Umożliwia również programowanie zadań w zakresie poprawy bezpieczeństwa²¹, zapewnienie zasobów specjalistycznych sił i środków reagowania oraz opracowanie zasad prowadzenia działań w przypadku wystąpienia zagrożenia²². Dzięki temu, jeśli powstały szkody, możliwe jest przywrócenie wszystkich systemów do stanu poprzedniego albo lepszego niż poprzedni. Odnosi się zatem do kolejnych etapów zarządzania kryzysowego²³ i obejmuje takie jego fazy, jak zapobieganie, przygotowanie, reagowanie i odbudowa.

Istniejący w Polsce stan prawny nakłada obowiązek sporządzania planów lub raportów dotyczących bezpieczeństwa. Jednym z nich jest raport o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego²⁴ zawierający następujące elementy:

- wskazanie najważniejszych zagrożeń przez stworzenie mapy ryzyka;
- określenie celów strategicznych;
- określenie priorytetów w reagowaniu na określone zagrożenia;
- wskazanie sił i środków niezbędnych do osiągnięcia celów strategicznych;
- programowanie zadań w zakresie poprawy bezpieczeństwa przez uwzględnianie regionalnych i lokalnych inicjatyw;
- wnioski zawierające hierarchicznie uporządkowaną listę przedsięwzięć niezbędnych do osiągnięcia celów strategicznych²⁵.

¹⁸ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 2006, s. 549.

¹⁹ Tamże, s. 484.

²⁰ Zob. *Procedura opracowania raportu...*, dz. cyt., s. 19.

²¹ Zob. tamże, s. 22.

²² Zob. tamże, s. 24.

²³ Zarządzanie kryzysowe to działalność organów administracji publicznej będąca elementem kierowania bezpieczeństwem narodowym, która polega na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do przejmowania nad nimi kontroli w drodze zaplanowanych działań, reagowaniu w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych, usuwaniu ich skutków oraz odtwarzaniu zasobów i infrastruktury krytycznej (art. 2. Ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2007 r. nr 89, poz. 590).

²⁴ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego (Dz. U. z 2010 r., nr 83, poz. 540).

²⁵ Zob. *Procedura opracowania raportu...*, dz. cyt., s. 3.

Algorytm opracowania raportu uwzględnia następujące elementy:

- zagrożenia – wskazanie (identyfikacja) zagrożeń, ogólna ich charakterystyka;
- scenariusze – potencjalne miejsca wystąpienia, przyczyny, typ zagrożenia;
- analiza skutków – ludność, gospodarka, mienie, środowisko (dane graficzne i tabelaryczne, mapa);
- ocena ryzyka – prawdopodobieństwo, skutki, wartość ryzyka, akceptacja ryzyka;
- zapobieganie;
- przygotowanie;
- reagowanie²⁶.

Identyfikacja zagrożenia polega na zebraniu danych o występujących czynnikach niebezpiecznych, szkodliwych i uciążliwych oraz o poziomie narażenia na te czynniki, a także na ustaleniu, w jaki sposób czynniki te mogą oddziaływać na człowieka, w zależności od czasu lub częstotliwości narażenia na ich oddziaływanie. Należy również ustalić sposób ujawniania się zagrożenia oraz liczbę narażonych na nie osób. Uogólniając, przy identyfikacji zagrożenia trzeba odpowiedzieć na pytania: co złego może się stać i gdzie? Działania, które muszą zostać uwzględnione przy zdobywaniu danych do zidentyfikowania zagrożeń, to między innymi:

- analiza danych statystycznych,
- analiza danych historycznych,
- szacowanie eksperckie,
- badania terenowe,
- ocena sytuacji międzynarodowej,
- modelowanie matematyczne,
- analiza danych z systemów monitorowania zagrożeń,
- analiza trendów,
- badanie przypadków,
- rozpoznanie środowiskowe itp.²⁷

Jak widać, zagrożenia mogą być identyfikowane poprzez analizę danych historycznych i/lub statystycznych, należy jednak mieć na uwadze także te zagrożenia, które jeszcze nie miały miejsca, a których wystąpienie jest przewidywalne, jeśli weźmie się pod uwagę obserwowane procesy, takie jak zmiany demograficzne (np. starzenie się społeczeństwa), zmiany klimatyczne, postępujący rozwój technologiczny (np. stopniowa rezygnacja z posługiwania się pieniądzem materialnym na rzecz wirtualnego, wzrost znaczenia systemów transmisji danych), trwające konflikty międzynarodowe, ekstremizm, zmiany w światowej gospodarce (np. konieczność ograniczenia emisji spalin, stopniowy wzrost wymagań w zakresie ochrony środowiska naturalnego) itp.²⁸

Przy charakterystyce poszczególnych rodzajów zagrożeń należy wskazać potencjalne miejsca ich wystąpienia, przyczyny, typy, prawdopodobieństwo²⁹,

²⁶ Zob. tamże, s. 6.

²⁷ Zob. tamże, s. 9.

²⁸ Zob. tamże, s. 8.

²⁹ Bardzo rzadkie, rzadkie, możliwe, prawdopodobne, bardzo prawdopodobne.

skutki³⁰ (dla kategorii: życie i zdrowie, mienie wraz z infrastrukturą, środowisko) oraz wartość ryzyka³¹ (zależność między prawdopodobieństwem oraz skutkami)³². Zebrane informacje pozwalają na opracowanie możliwych scenariuszy na wypadek wystąpienia konkretnego zagrożenia. W związku z różnymi formami rozprzestrzeniania się zagrożeń (np. w zależności od szybkości reagowania służb, straży i inspekcji, form uwolnienia, miejsca i czasu, pogody, przygotowania danej instytucji do prowadzenia działań związanych z koordynacją, kierowaniem lub wspomaganiami, zadziałaniem systemów zabezpieczających itp.) celowe jest tworzenie wielu scenariuszy uwzględniających wielowariantowość rozwoju wydarzeń.

Obszar geograficzny objęty zasięgiem zagrożenia – z uwzględnieniem różnych scenariuszy zdarzeń – przedstawić można w formie graficznej jako mapę zagrożenia. Kolejny rodzaj mapy, którą można opracować na podstawie informacji o zagrożeniach, to mapa ryzyka, czyli opis przedstawiający potencjalnie negatywne skutki oddziaływania zagrożenia na ludzi, środowisko, mienie i infrastrukturę³³, w związku z prawdopodobieństwem wystąpienia niekorzystnego zdarzenia wraz z jego skutkami w określonym czasie³⁴. Zestawienie potencjalnych zagrożeń, ze wskazaniem podmiotu wiodącego oraz podmiotów współpracujących przy ich usuwaniu, to tzw. siatka bezpieczeństwa³⁵.

W oparciu o charakterystyki zagrożeń oraz ocenę ryzyka ich wystąpienia przygotowuje się Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego³⁶ – dokument planistyczny, służący administracji odpowiedzialnej za zarządzanie kryzysowe na poziomie centralnym. Ma on przyczynić się do usprawniania działania we wszystkich fazach zarządzania kryzysowego poprzez szczegółowe przedstawienie zadań, kompetencji oraz określenie podmiotów wiodących oraz współpracujących z nimi w danej sytuacji kryzysowej. W planie wyliczonych zostało 18 zagrożeń, które mogą wystąpić na terenie kraju, ich przyczyny, potencjalny obszar oraz skutki. Dodatkowo wymieniono w nim podmioty odpowiedzialne za zarządzanie kryzysowe wraz z obowiązującą podstawą prawną. Zadania i obowiązki poszczególnych podmiotów zostały ponadto zestawione w formie tzw. siatki bezpieczeństwa, pozwalającej w łatwy sposób określić, które podmioty są wiodące, a które wspomagające w danej sytuacji kryzysowej. W zespole przedsięwzięć na wypadek sytuacji kryzysowych, w ramach zadań w zakresie monitorowania zagrożeń, plan wymienia działy administracji publicznej, obszary odpowiedzialności ustawowej, instytucje podległe

³⁰ Nieistotne, małe, średnie, duże, katastrofalne.

³¹ Minimalne, małe, średnie, duże, ekstremalne.

³² Zob. *Procedura opracowania raportu...*, dz. cyt., s. 10–17.

³³ Zob. Art. 3. ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz. U. 2007 nr 89 poz. 590).

³⁴ Zob. *Procedura opracowania raportu...*, dz. cyt., s. 32.

³⁵ Zob. Art. 3. ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz. U. 2007 nr 89 poz. 590).

³⁶ Zob. Art. 5. ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz. U. 2007 nr 89 poz. 590).

i nadzorowane, zadania z zakresu zarządzania kryzysowego oraz zadania główne w warunkach sytuacji kryzysowej. W dalszej części ujęte zostały sposoby oraz tryby uruchamiania sił i środków w razie wystąpienia sytuacji kryzysowej, jak również szczegółowe procedury na czas sytuacji kryzysowej oraz sposoby koordynacji instytucji w trakcie kryzysu, a także działania w czasie stanów nadzwyczajnych³⁷.

System bezpieczeństwa wewnętrznego państwa zorganizowany jest w taki sposób, by spełniać warunki ciągłego działania w stanie permanentnego czuwania i doraźnego reagowania³⁸. Wszystkie jego elementy realizują rutynowe, bieżące czynności ratujące ludzi, mienie i środowisko oraz zajmują się neutralizacją skutków nagłych zdarzeń. Podstawą działania jest tu monitorowanie, zapobieganie i skuteczne zwalczanie zagrożeń³⁹. Zapewnienie wysokiego poziomu bezpieczeństwa wymaga adekwatnego przygotowania sił i środków, będących w dyspozycji poszczególnych służb, organów i instytucji oraz rozwiązań prawno-organizacyjnych wobec zmieniających się zagrożeń⁴⁰.

Podstawowym warunkiem zwiększania kontroli poznawczej i behawioralnej jest efektywne upowszechnianie informacji na temat właściwości zagrożenia oraz uczenie metod jego zwalczania. Ogromną rolę w uświadamianiu społeczeństwa i powszechnej edukacji w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom mogą odegrać ośrodki edukacyjne oraz media. Po to, by informacja docierała do ludzi, nie wywoływała paniki, lecz skutecznie modelowała właściwe zachowania i postawy, powinny być przestrzegane podstawowe zasady psychologiczne skutecznej perswazji. Oto niektóre z nich:

- osoby, które przekazują informacje, powinny być postrzegane przez odbiorców jako wiarygodne, tzn. mające odpowiednie kompetencje w dziedzinie, w której zabierają głos, a także którym nie przypisuje się chęci wprowadzenia odbiorców w błąd;
- język i forma przekazu powinny być jasne, zrozumiałe nawet dla mniej wyrobionego odbiorcy;
- argumenty powinny nawiązywać do tego, co ludzie aktualnie myślą o danej sprawie, jakie stereotypy myślowe istnieją w danej grupie społecznej;
- argumenty powinny pochodzić z różnych źródeł;
- podstawowe zasady, których chcemy nauczyć odbiorców, powinny być powtarzane wielokrotnie;
- przekaz wzbudzający lęk jest skuteczny, ale tylko pod warunkiem, gdy towarzyszy mu dokładne wyjaśnienie, co należy robić, by uniknąć zagrożenia, samo wzbudzanie lęku jest nieskuteczne;

³⁷ Zob. Aktualizacja Krajowego Planu Zarządzania Kryzysowego, [dok. elektr.] <http://rcb.gov.pl/?p=3486>, [dostęp 14 kwietnia 2014].

³⁸ Zob. W. Kitler, A. Skrabacz, *Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa*, Warszawa 2003, s. 22.

³⁹ Zob. W. Kitler, *Obrona cywilna*, Warszawa 2004, s. 110.

⁴⁰ Zob. *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2012 roku*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2013, s. 396.

- aktywny odbiór treści przynosi lepsze efekty niż bierny, dlatego skuteczne są wszelkie interaktywne formy komunikowania się z odbiorcą, np. aranżowanie dyskusji, konkursów czy sytuacji, w których odbiorcy muszą przekonać innych ludzi o słuszności propagowanych przez nas tez i wzorców zachowań;
- dobrze przygotowany komunikat perswazyjny powinien być zakończony wnioskiem⁴¹.

Poznanie natury danego zjawiska oraz jego skutków w znacznym stopniu przyczynić się może do podjęcia odpowiednich środków zaradczych, a tym samym zwiększenia poziomu bezpieczeństwa obywateli. Jednym z podstawowych przedsięwzięć w zakresie ochrony przed skutkami zagrożeń jest funkcjonowanie systemu monitoringu oraz wczesnego ostrzegania. W wielu wypadkach pozwala on na ograniczenie ewentualnych strat nawet do 40%. Struktura systemu monitorowania zagrożeń obejmuje pomiary i wstępną obróbkę danych, ich transmisję, przetwarzanie, magazynowanie, a wreszcie udostępnianie. Monitorowanie zjawisk, wczesne wykrycie zagrożenia oraz ostrzeżenie ludności są pierwszoplanowymi działaniami mającymi na celu zmniejszenie skutków zagrożenia.

Współczesne wyzwania w dziedzinie bezpieczeństwa wymagają harmonijnego współdziałania wszystkich instytucji państwowych, organów władzy i administracji państwowej oraz dostosowania ich metod pracy w obliczu nowych zagrożeń, z uwzględnieniem konieczności dysponowania nowoczesnymi, zintegrowanymi systemami kierowania i zarządzania na wypadek kryzysu. Pociąga to za sobą konieczność wyposażenia służb i formacji stojących na straży bezpieczeństwa w wyspecjalizowany sprzęt techniczny oraz systemy informacyjne wspomagające monitorowanie, identyfikację i przeciwdziałanie zagrożeniom bezpieczeństwa, w tym procesy informacyjno-decyzyjne ratownictwa i zarządzania kryzysowego oraz skuteczne kierowanie działaniami ratowniczymi i reagowaniem kryzysowym⁴². W świetle różnorodnych zidentyfikowanych zagrożeń bezpieczeństwa występuje duże zapotrzebowanie na:

- systemy czujników radarowych, optycznych i akustycznych stosowane w obiektach powietrznych, nawodnych i podwodnych, zarówno o przeznaczeniu cywilnym, jak i wojskowym;
- nowoczesne technologie radarowe, dostarczające rozwiązań w zakresie modelowania środowiska propagacji, przetwarzania informacji, systemów nadawczo-odbiorczych, zintegrowanych systemów antenowych oraz radarów specjalnego zastosowania (np. systemy SAR, radary pasywne);
- czujniki optoelektroniczne do monitoringu bezpieczeństwa, w tym macierze detekcyjne do kamer termowizyjnych IV generacji, multispektralne systemy

⁴¹ Zob. M. Widerszal-Bazyl, D. Żolnierczyk-Zreda, *Niektóre psychospołeczne aspekty sytuacji zagrożenia*, [dok. elektr.] <http://www.ciop.pl/5861.html>, [dostęp 10 kwietnia 2014].

⁴² Zob. Z. Mierczyk, *Zaawansowane technologie monitorowania zagrożeń bezpieczeństwa*, s. 1. [dok. elektr.] <http://www.ptib.pl/pl/component/remository/?func=startdown&id=90>, [dostęp 14 kwietnia 2014].

zobrazowania i przekazu informacji, pasywne, odporne na zakłócenia termalne systemy wykrywające, ostrzegające, śledzące oraz naprowadzające, aktywne systemy zakłócające;

- systemy do zdalnej detekcji skażeń chemicznych i biologicznych.

Rozwój nowoczesnych technologii, wspomagających służby państwowe w realizacji strategicznych zadań ma charakter interdyscyplinarny i obejmuje wiele sektorów gospodarki oraz służby państwowe⁴³.

Główne kierunki zainteresowań inżynierii bezpieczeństwa obejmują zagadnienia dotyczące czujników (sensorów), urządzeń pomiarowych i systemów monitorowania bezpieczeństwa obiektów i środowiska naturalnego oraz automatyzacji zarządzania w przypadku wystąpienia zagrożeń kryzysowych (awarie przemysłowe, klęski żywiołowe, terroryzm). Monitorowanie zagrożeń bezpieczeństwa można prowadzić w stałej sieci pomiarowej lub w ruchomych punktach pomiarowych. W tym drugim przypadku aparatura pomiarowa może być zainstalowana na samochodzie, balonie, spadochronie, helikopterze, samolocie, bezpilotowym statku powietrznym lub innym pojeździe bezzałogowym. Ważnym elementem sieci monitoringu bezpieczeństwa jest jednolity system zbierania, przesyłania i przetwarzania danych oraz ewidencji wyników pomiarów. Automatyczne sieci monitoringu dokonują pomiaru w poszczególnych punktach pomiarowych metodami instrumentalnymi z zadanym krokiem czasowym i przekazują zakodowane informacje łączem kablowym lub radiowym do ośrodka, w którym dane te zostają automatycznie rozkodowane, zweryfikowane i zapamiętane w komputerowych bazach danych. Systemy informatyczne, w postaci komputerowych baz danych (np. stężeń zanieczyszczeń w atmosferze, analiz wód powierzchniowych i podziemnych, zawartości metali ciężkich w glebach), w powiązaniu z geograficznymi systemami informacyjnymi umożliwiają wizualizację danych na mapach tematycznych⁴⁴.

Świat nie może rozwijać się bez nauki. Rozwiązania naukowe przychodzą nam z pomocą praktycznie codziennie. Świadomość występujących zagrożeń, ich poznanie, przewidywanie oraz konieczność przeciwstawiania się im służy nie tylko wspieraniu badań stosowanych i transferu technologii, lecz także formułowaniu aksjologicznych, ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych podstaw, którymi należy się kierować w poznawaniu zagrożeń współczesnego świata. Sprzyja również rozwojowi dotychczasowych i powstawaniu nowych dyscyplin naukowych⁴⁵.

Niewiedza, objawiająca się m.in. w funkcjonowaniu określonych społecznych wyobrażeń czy też jednostkowych reprezentacji poznawczych, może być również istotnym źródłem zagrożeń psychospołecznych bezpieczeństwa oraz determinować

⁴³ Zob. tamże, s. 7–8.

⁴⁴ Zob. tamże, s. 2.

⁴⁵ Zob. Nauki o bezpieczeństwie, dyscyplina naukowa utworzona uchwałą Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 28 stycznia 2011 r. zmieniającą uchwałę w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (M. P. 2011 nr 14 poz. 149).

falszywe poczucie bezpieczeństwa społecznego w państwie. Przyczynia się między innymi do powstawania zjawiska nazywanego „iluzją odporności”. Ludzie postrzegają wtedy świat jako bezpieczny, nieniosący istotnych zagrożeń, a jeśli już jakieś niebezpieczeństwa dostrzegają, to sądzą, że bez większego wysiłku są w stanie sobie z nimi poradzić⁴⁶. Wiedza o zagrożeniach, ich przyczynach, charakterze, możliwości zaistnienia na danym obszarze, w połączeniu ze świadomym postępowaniem, może znacznie zwiększyć szansę uniknięcia szkód. W sytuacji stresowej, z którą z pewnością wiązać się będzie występowanie zagrożenia, czynnikiem poważnie zmniejszającym szkodliwe oddziaływanie stresora jest zwiększenie poczucia kontroli sytuacji u ludzi poddanych jego oddziaływaniu. Kontrola sytuacji oznacza zarówno to, że człowiek wie i rozumie, co się wokół niego dzieje, jak i to, że umie zachować się efektywnie. W pierwszym przypadku mówi się o kontroli poznawczej (np. człowiek wie, co to jest bakteria wąglika i jak dochodzi do zarażenia), w drugim zaś – o kontroli behawioralnej (np. człowiek umie podjąć konkretne działania skutecznie chroniące go przed zarażeniem)⁴⁷.

Struktury poznawcze, rozumiane jako system informacji wewnętrznych utrwalo-nych w pamięci, często zawierają w sobie jednak informacje zniekształcone, mityczne lub sfabrykowane. Istotną ich cechą, z punktu widzenia dotychczasowych analiz, jest otwartość. Można je nazywać otwartymi, gdy ulegają zmianom pod wpływem nowych informacji w momencie, w którym jednostka w miarę poznawania rzeczywistości modyfikuje przekonania i wyobrażenia o świecie oraz o sobie. Takie otwarte spojrzenie na świat ułatwia przystosowanie się oraz bardziej plastyczne i giętkie działanie⁴⁸, tak ważne w kontekście zmieniających się zagrożeń.

Bezpieczeństwo jest szczególną wartością człowieka, jak również podstawowym interesem narodu i państwa, przesądzającym o możliwościach fizycznego jego trwania oraz o swobodzie rozwoju. Akcentować należy niezaprzeczalny związek bezpieczeństwa z zagrożeniem. Jeśli zaś weźmie się pod uwagę omówione zagadnienia, nietrudno zauważyć, że nie da się przecenić znaczenia poznawczych aspektów występujących zagrożeń, w tym poprawnego rozpoznania poziomu ich występowania. Pozwalają one nie tylko na zrozumienie obecnej sytuacji, lecz także przewidywanie przyszłych wydarzeń i przygotowanie się na ich występowanie.

⁴⁶ Zob. *Bezpieczeństwo społeczne...*, dz. cyt., s. 58.

⁴⁷ Zob. M. Widerszal-Bazyl, D. Żołnierczyk-Zreda, *Niektóre psychospołeczne...*, dz. cyt.

⁴⁸ Zob. *Bezpieczeństwo społeczne...*, dz. cyt., s. 55.

NAUKOWE ASPEKTY BEZPIECZEŃSTWA

Wstęp

Bezpieczeństwo jako obszar zainteresowania naukowego jest stosunkowo nową dyscypliną naukową, którą wyłoniono po zlikwidowaniu nauk wojskowych w 2011 roku. Wówczas powołano do życia dwie dyscypliny: nauki o bezpieczeństwie i nauki o obronności, dla których jednoznacznie nie określono obszarów poznawczych. Zatem obszary poznawcze obu dyscyplin w znacznej części się pokrywają, dlatego trudno jest je dokładnie rozgraniczyć. Powołane dyscypliny formalnie nie zastąpiły zlikwidowanych nauk wojskowych, ale ich obszar poznawczy znacznie poszerzył obszar byłych nauk wojskowych. Można postawić tezę, że właściwym rozwiązaniem byłoby utworzenie jednej dyscypliny – nauk o bezpieczeństwie i obronności.

Nowe dyscypliny naukowe usytuowano w naukach humanistycznych¹, jednakże po głębszej refleksji umieszczono je w obszarze wiedzy i dziedzinie nauk społecznych². Obszar nauk społecznych obejmuje trzy dziedziny nauk (społecznych, ekonomicznych oraz prawnych), w których określono 16 dyscyplin naukowych³. Istotą nauk społecznych jest poznanie, wytworzenie i gromadzenie wiedzy dotyczącej struktury i funkcji społeczeństwa, jego kultury oraz praw rządzących procesami społecznymi. Podstawą poznania w naukach społecznych jest logika i obserwacja, które odnoszą się do trzech głównych aspektów działalności: wytwarzania teorii, gromadzenia danych i ich analizy⁴. Naukowe aspekty bezpieczeństwa wyrażają się w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. A zatem zasadne jest odniesienie się do dwóch podstawowych kwestii: co rozumiemy pod pojęciem nauka oraz jakie muszą być spełnione kryteria, by dany fragment wiedzy był uznany za dyscyplinę naukową?

¹ Zob. Uchwała Centralnej Komisji do spraw stopni i tytułów z dnia 28 stycznia 2011 r. zmieniająca uchwałę w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, M. P. 2011 nr 14 poz. 149.

² Zob. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, Dz. U. 2011 nr 179 poz. 1065.

³ Zob. tamże.

⁴ Zob. E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2013, s. 27.

Istota pojęcia nauka

Słowo i pojęcie nauka jest wieloznaczne, używane jest w znaczeniu ogólnym jako wiedza, uczenie się, czy czynności poznawcze w sensie naukowym i może być postrzegane między innymi w ujęciu:

- dydaktycznym – jako czynności nauczania lub uczenia się;
- instytucjonalnym – jako dyscyplina naukowa, która jest przedmiotem zainteresowania badawczego w kontekście badań podstawowych i stosowanych w uczelniach i innych ośrodkach naukowych;
- historyczno-socjologicznym – gdzie utożsamiane jest z kulturą, która w ujęciu antropologicznym obejmuje wszelkie sfery działalności człowieka;
- treściowym – wówczas obejmuje rezultaty dociekań naukowych, osiągnięte wyniki prac badawczych, które tworzą system wiedzy;
- funkcjonalnym – jako zespół czynności prowadzących do osiągnięcia zamierzonego rezultatu badawczego.

Wieloznaczność słowa nauka może być postrzegana również w ujęciu:

- funkcjonalnym – jako kompleks czynności badawczych i pomocniczych,
- statycznym – jako kompleks prawd poznawczych⁵.

Niemiecki biolog H. Markl (1938–2015) postawił tezę, że nauka jest „[...] nie tylko warunkującym, lecz także określającym elementem naszego człowieczeństwa”⁶. A zatem to, czym są dzisiaj człowiek i społeczeństwo, określa poziom rozwoju nauki.

Współcześnie nauka jest przedsięwzięciem głównie kulturowym i nie występuje tu sprzeczność między prawdą naukową a władzą, ani przeciwstawność jednej wobec drugiej, jak to miało miejsce w różnych okresach historycznych, ponieważ nauka poprzez badania podstawowe i stosowane spełnia funkcje służebne wobec społeczeństwa⁷. Stąd możemy powrócić do założeń F. Bacona (1561–1626), że celem nauki jest prawda i wynalazki. Prawda rozumiana jako wytworzona przy pomocy metod naukowych wiedza, a wynalazki jako poprawa jakości życia człowieka. Według francuskiego naukowca C. Bernarda (1813–1878) naukę można rozwijać na dwa sposoby – dodając nowe fakty lub upraszczając dotychczasową wiedzę⁸. Takie podejście w naukach społecznych reprezentuje również A. Grobler (1949), który stawia tezę, że w nauce należy zadowolić się skromniejszym od prawdy celem poznania, a mianowicie adekwatnością empiryczną rozumianą jako niesprzeczność wewnętrzna wyjaśnianych zdarzeń i faktów⁹.

⁵ Zob. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, De Agostini Polska, Warszawa 2003, s. 573.

⁶ Zob. H.-J. Rheinberger, *Epistemologia historyczna*, przeł. J. Surman, Oficyna Naukowa, Warszawa 2015, s. 11.

⁷ Zob. tamże, s. 18.

⁸ Zob. tamże, s. 21.

⁹ Zob. A. Grobler, *Prawda i racjonalność naukowa*, Inter Esse, Kraków 1993, s. 8.

Nauka jest pewnego rodzaju zbiorem zdań i twierdzeń wyrażonych w określonym języku¹⁰. Zatem możemy postawić tezę, że sfery epistemologiczna i ontologiczna nauki przejawiają się w semantyce pojęć. Podobne podejście dostrzega się u A. Kellera (1932–2010), który przez naukę rozumie przede wszystkim „[...] nie proces metodycznego badania i refleksji, lecz jego utrwalaony językowy wynik”¹¹. Oznaczałoby to, że większe znaczenie przypisuje się wytworom nauki w określonym jej języku niż epistemologii. Jednakże należy mieć świadomość tego, że pierwotna w stosunku do wytworzonej wiedzy jest epistemologia wskazująca naukowe podejście do jej wytworzenia. Nie ulega wątpliwości, że wiedza jako wytwór poznania naukowego sklasyfikowany w pojęcia wymaga stosowania właściwego języka. K. Ajdukiewicz (1890–1963) twierdzi, że język „[...] owe pojęcia ustala, one zaś stanowią znaczenie jego wyrażen. Przez znaczenie wyrażen danego języka wyznaczone zostają z kolei pewne kryteria, którymi należy się kierować przy uznawaniu i odrzucaniu zdań, w skład których wyrażenia owe wchodzi, jeżeli się nie ma pogwałcić ich znaczenia”¹². Uznawanie zdań za prawdziwe lub odrzucanie ich jako nieposiadających cech prawdy wynika z kryteriów nazywanych dyrektywami znaczeniowymi, które można podzielić na aksjomatyczne, dedukcyjne i empiryczne¹³. Proces poznania wyrażony jest w pojęciach, które tworzymy, ponieważ system poznania człowieka jest związany z systemem pojęć, z których większość ma charakter metaforyczny¹⁴. Podstawą myślenia metaforycznego jest pojmowanie jakiejś rzeczy w terminach innej. Np. pojęcie „zimna wojna” nie posiada związku z niskimi temperaturami, a jest określeniem stosunków politycznych na arenie międzynarodowej. Zatem, mówiąc o metaforach lub pojęciach, poprzez ich treść określamy przedmiot lub procesy, które chcemy utrwalić. W naukach społecznych pojęcie „społeczny” posiada tak wiele znaczeń, że możliwe jest ciągle dopisywanie jego istoty.

Współcześnie „[...] nauki są z konieczności pluralistyczne, a fizykalne zorientowane nauki nomotetyczne stanowią jedynie przypadek graniczny [...]”¹⁵ wyrażający się wykrywaniem prawidłowości i formułowaniem ogólnych praw nauki. Jeżeli tylko tak będą postrzegane nauki o bezpieczeństwie, to zagubione zostanie podejście idiograficzne, którego istotą jest identyfikacja i eksplanacja jednostkowych faktów istotnych dla właściwego postrzegania bezpieczeństwa. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do bezpieczeństwa jednostki. Zatem w naukach o bezpieczeństwie powinno się podkreślać ich pluralistyczny charakter wskazujący na to, że w poznaniu istnieje wiele niezależnych od siebie podstawowych elementów.

¹⁰ Zob. A. Marcos, *Filozofia nauki. Nowe wymiary*, Wyd. Nauk. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 19.

¹¹ A. Keller, *Wprowadzenie do teorii poznania*, Wyd. WAM, Kraków 2010, s. 37.

¹² K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie. Tom I*, PWN, Warszawa 1985, s. 215.

¹³ Zob. tamże, s. 176.

¹⁴ Zob. B. Kaczmarek, *Metafory. Polityka 4*, Elipsa, Warszawa 2013, s. 27.

¹⁵ H.-J. Rheinberger, *Epistemologia...*, dz. cyt., s. 24.

Nauka wyrasta z potrzeb życia praktycznego, a zatem możemy ją klasyfikować jako naukę praktyczną lub stosowaną, która wyrasta bezpośrednio z praktyki życia społecznego, lub naukę czystą bądź teoretyczną niewynikającą z życia społecznego¹⁶. Nauki o bezpieczeństwie są naukami stosowanymi, ponieważ ich obiekt i przedmiot poznania sytuowane są w praktyce życia społecznego, a efekt poznania służy do eksplanacji, diagnozy i prognozy bezpieczeństwa. Mówiąc o klasyfikacji nauk, która dzieli je na nauki teoretyczne i stosowane, mamy świadomość, że one się wzajemnie uzupełniają i w wielu obszarach przenikają.

Obiekt i przedmiot badań w naukach społecznych, jako naukach stosowanych, odzwierciedla zapotrzebowanie społeczne na zmiany rzeczywistości. Zatem poznajemy to, co postrzegamy zmysłami i umysłem, ponieważ z poznawczego punktu widzenia nie istnieje to, co nie jest postrzegane. W naukach społecznych obiektem i przedmiotem badań jest rzeczywistość społeczna, w której wyodrębnia się trzy główne składniki:

- zbiorowości i zbiory społeczne,
- instytucje społeczne,
- procesy i zjawiska społeczne¹⁷.

Obiekt i przedmiot badań nauk społecznych jest uszczegółowiony w jego szesnastu dyscyplinach naukowych. Dziedziny w obszarze nauk społecznych posiadają dość jednoznacznie sprecyzowany zakres poznawczy, natomiast w dyscyplinach poszczególnych dziedzin obszar poznania często się zazębia. Z kolei przedmiot badań niekiedy ten sam dla różnych dyscyplin postrzegany jest inaczej w kontekście ich szczegółowego zainteresowania.

„W naukach społecznych przedmiot badań może być wieloaspektowy. Z punktu widzenia badacza przedmiot badań naukowych może być:

- empiryczny, ponieważ realnie istnieje, a wynik badań naukowych możemy opierać na doświadczeniu;
- humanistyczny, ponieważ przedmiotem badań jest człowiek jako istota społeczna i wszelkie jego wytwory;
- przyrodniczy, ponieważ badane są zjawiska przyrodnicze;
- społeczny, ponieważ przedmiotem badań jest społeczeństwo, więzi i relacje w nim występujące oraz prawa i zasady, którymi się kieruje”¹⁸.

Heterogeniczność przedmiotu badań wymaga od badacza stosowania różnych metod, technik i narzędzi badawczych, często uważanych za właściwe w innych dziedzinach i dyscyplinach nauki niż dziedzina nauk społecznych. Działalność naukowa postrzegana jest jako szczególna forma pracy twórczej, która polega na wynajdywaniu i ustalaniu nowych połączeń między już znanymi zjawiskami, rzeczami,

¹⁶ Zob. K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie. Tom I ...*, s. 314.

¹⁷ Zob. J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2005, s. 18–22.

¹⁸ A. Czupryński, *Podstawy badań nad bezpieczeństwem* [w:] J. Zboina, B. Wiśniewski (red. nauk.), *Ochrona przeciwpożarowa a bezpieczeństwo państwa*, Wyd. CNBOP-PIB, Józefów 2014, s. 35.

częściami lub między znanymi pojęciami bądź ich odzwierciedleniem w określonych zjawiskach¹⁹. Praca naukowa nie dotyczy tylko wynalazków, ale również możliwości wykorzystania i wyjaśnienia związków oraz zależności pomiędzy określonymi elementami wiedzy. Poprzez naukowe postrzeganie rzeczywistości nie uprawiamy jasnowidztwa, a prognozowanie wynika z określonych logicznych przesłanek i faktów będących efektem stosowania właściwych procedur badawczych określonych dla danego przedmiotu i celu poznania.

Wieloznaczność pojęcia nauka skłania do zadania pytania: Co odróżnia działalność naukową od innych rodzajów działalności intelektualnej człowieka? Wnioski z analizy literatury przedmiotu wskazują, że udzielenie odpowiedzi nie jest łatwe, ponieważ naukowcy różnie postrzegają pracę naukową. Jeżeli działalność naukową będziemy odróżniać od innej poprzez wytworzony przez nią efekt, to tym efektem jest wiedza lub wynalazki. Człowiek poprzez powszechne postrzeganie rzeczywistości wytwarza również wiedzę, ale jej charakter jest pospolity, potoczny lub intuicyjny, ponieważ nie wynika z określonej metody, a przypadkowości postrzegania. Przesłanką do wytworzenia wiedzy naukowej jest stosowanie metody naukowej i jej instrumentarium poznawczego, natomiast wiedza pospolita wynika z własnego doświadczenia życiowego lub zasłyszanych i niepotwierdzonych tez. „Wiedza naukowa jest wiedzą uporządkowaną, wewnątrznie spójną, jest to zresztą warunkiem jej rozwoju”²⁰. Uogólniając, możemy za kryteria działalności naukowej przyjąć: postępowanie badawcze, naukowe uzasadnianie twierdzeń, wewnętrzną niesprzeczność wytworzonej wiedzy, język pojęć, krytycyzm, twórczy charakter wyników badań, systematyczność.

Postępowanie badawcze determinowane jest metodą naukową rozumianą jako przyjęcie określonej organizacji działalności poznawczej²¹. Do podstawowych składników metody naukowej zalicza się: identyfikację problemu; określenie celu poznania; sformułowanie hipotez; dobór właściwych metod, technik i narzędzi badawczych; zgromadzenie faktów i ich ocenę w kontekście problemu, celu i hipotez; weryfikację hipotez; opracowanie teorii określonego przedmiotu badań; publikację wyników i wskazanie kierunków dalszych badań. Proces badawczy inicjuje identyfikacja problemu naukowego, którym jest nieopisanie dotychczas, niewyjaśnienie, nierozstrzygnięcie tego czegoś, co zamierzamy badać. W pracach naukowych dość powszechne staje się, że zamiast problemu naukowego dostrzega się rozwiązanie problemu organizacyjnego, co z punktu widzenia nauk społecznych jest również poprawne, ponieważ istotą nauk społecznych jest poznanie między innymi procesów, relacji w życiu społecznym człowieka.

Naukowe uzasadnienie twierdzeń (wytworzonej teorii) na poziomie pozwalającym przyjąć je za pewne lub o wystarczająco wysokim stopniu prawdopodobieństwa. Nauka nie tworzy dogmatów, a wiedzę, która w określonym okresie historycznym ze

¹⁹ Zob. J. Pieter, *Praca naukowa*, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Katowice 1960, s. 22.

²⁰ W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa 1985, s. 31.

²¹ Zob. tamże, s. 193.

względu na możliwość jej wyjaśnienia może być postrzegana jako prawda. W nauce nie odnosimy się do prawdy jako ostatecznie stworzonej teorii i wartości bezwzględnej. Zatem nauka posiada niezbywalną cechę relatywizmu, czyli w tym przypadku odnosi się do zdolności i możliwości poznawczych oraz poszerzania uznanej już teorii w wyniku rozwoju instrumentarium poznawczego i wiedzy ogólnej. „Relatywizm głosi, że prawda jest względna, w tym przypadku prawda jest zrelatywizowana do norm obowiązujących w danej kulturze”²². Teza, że granice poznania naukowego są ruchome i działają odśrodkowo od wytworzonej wiedzy w każdej z dyscyplin, dzisiaj jest oczywista. Oznacza to również, że „[...] za każdym większym podbojem nauka wyostrza swoje środki badawcze i przystosowuje do nowego, poszerzonego środowiska”²³. Oznacza to także, że poprzez stosowanie poszerzonego instrumentarium badawczego i zakres wytworzonej wiedzy możemy wnioskować więcej na temat badanego przedmiotu. Co wskazuje, że sformułowana w minionym okresie prawda naukowa nie posiada cech fałszu, a jest adekwatna do możliwości poznawczych. Pojęcie prawdy w ujęciu naukowym jest różnie interpretowane. Jednakże właściwe wydaje się twierdzenie, że prawdę należałoby rozumieć jako „[...] stosunek między wypowiedzią orzekającą a istniejącym stanem rzeczy, który ona stwierdza, a ten stosunek należałoby nazwać adekwatnością lub zgodnością”²⁴. W nauce prawda i zakres wytworzonej przez nią wiedzy mają charakter relatywny.

Wewnętrzna niesprzeczność między twierdzeniami i ich uporządkowanie wymaga, by podstawy aksjomatyczne określonej wiedzy nie wykazywały sprzeczności. Już Arystoteles (384–322 r. p.n.e.) twierdził, że to samo nie może przysługiwać i nie przysługiwać danej rzeczy. Podobnie I. Kant (1724–1804) zwrócił uwagę na to, że żadnej rzeczy nie przysługuje cecha, która by jej przeczyła. Zatem wymagana jest niesprzeczność, o której A. Keller (1932–2010) mówi, że „[...] bycie i tylko bycie wyklucza niebycie i tylko niebycie”²⁵.

Stosowany język pojęć w opisie wyników badań zaświadcza o ścisłości i jednoznaczności ich rozumienia. Zatem zasadne jest ponowne odniesienie się do myśli, że nauka wyraża się w semantyce pojęć. Stosowany język pojęć pozwala się również komunikować w świecie nauki, co usprawnia jej rozwój.

Krytycyzm w nauce nie polega na odrzucaniu teorii, a na jej weryfikowaniu. Ma on związek z dogmatyzmem jako jego przeciwieństwem. Pod pojęciem krytycyzmu rozumie się takie postępowanie badawcze, które nie ogłosi bez dowodu tego, co wymaga uzasadnienia²⁶. Oznacza to, że wymagane są dowody prawdziwości określonej tezy. Krytycyzm wobec wypowiedzianych tez polega na ich ustawicznym sprawdzaniu, korygowaniu, rewidowaniu i poprzez to rozbudowywaniu istniejących systemów wiedzy.

²² A. Grobler, *Metodologia nauk*, Wyd. Aureus – Wyd. Znak, Kraków 2006, s. 279.

²³ M. Heller, *Granice nauki*, Copernicus Center Press, Kraków 2014, s. 6.

²⁴ A. Keller, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 107.

²⁵ Tamże, s. 144.

²⁶ Zob. T. Kotarbiński, *Elementy...*, dz. cyt., s. 233–241.

Twórczy charakter wyników badań nie oznacza tylko wynalazków, ale również wyjaśnianie istniejącej wiedzy w sposób uproszczony lub w innym zastosowaniu. Twórczość w ujęciu naukowym polega również na identyfikacji i eksplanacji połączeń pomiędzy znanymi obszarami wiedzy lub zjawiskami, co powoduje wytworzenie nowej wiedzy.

Pracę naukową cechuje systematyczność, natomiast postrzeganie potoczne – okazjonalność. Praca naukowa wymaga systematycznego, ciągłego stawiania i weryfikowania hipotez bez względu na to, jaki mają charakter. Systematyczność oznacza również pewien rygor poznawczy, determinowany dążeniem do rozstrzygnięcia określonego problemu.

Kończąc wstępne rozważania nad istotą pojęcia nauka, zasadne jest odnieść się do jej cech. Do podstawowych cech nauki za J. Ratajewskim (1928–1999) należy zaliczyć:

- umiejętność uogólniania wyników działalności naukowej, czyli umiejętność widzenia problemów, stawiania pytań i budowania teorii naukowych;
- obiektywność wypowiedzanych sądów i twierdzeń warunkowanych stosowanymi metodami, technikami i narzędziami badawczymi oraz odpowiedzialnością badacza wobec dążenia do prawdy naukowej;
- ścisłość i jednoznaczność w formułowaniu przedstawianych sądów i twierdzeń, tj. dążenie do rozstrzygnięcia określonego problemu w kategoriach prawdy lub fałszu. Jednakże może zdarzyć się szczególny przypadek, że ze względu na określony poziom wytworzonej teorii oraz stosowane instrumentarium badawcze problem musi pozostać nadal nierozstrzygnięty;
- zgodność wszelkich działań (procedur) w nauce z uznanymi przez społeczność uczonych metod naukowych. Jest to szczególnie wrażliwy problem, bo poszerzanie granic nauki wymaga stosowania nowatorskiego podejścia, niekiedy wyrażonego zaprzeczeniem istniejącej wiedzy. Gdyby wielcy odkrywcy nie zanegowali istniejącego stanu rzeczy w nauce, nie nastąpiłby jej rozwój, a stagnacja;
- wysoka informacyjność języka używanego w nauce, umożliwiająca porozumiewanie się uczonych i sprawdzanie przekazanych sądów i twierdzeń;
- zasadność, logiczne powiązanie oraz pewność sądów i twierdzeń przekazywanych w komunikacji naukowej;
- stały krytycyzm wobec wszelkich wypowiedzanych sądów (twierdzeń) oraz postawa ciągłego sprawdzania istniejących już i przekazywanych sądów (twierdzeń);
- twórczy charakter wyników działalności naukowej umożliwiający wzbogacanie dotychczasowego jej dorobku²⁷.

Nauka poprzez swoje zadania wobec poznania prawdy naukowej i wytwarzania wiedzy spełnia szereg funkcji, których analiza pozwala stwierdzić, że coś jest lub nie

²⁷ Zob. J. Ratajewski, *Elementy naukoznawstwa i główne kierunki rozwoju nauki europejskiej*, Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice 1993, s. 13–20.

jest nauką w sensie wytworzonej wiedzy. Stosowanie kryteriów rozpoznawalności nauki poprzez jej funkcje jest uniwersalne. W literaturze dostrzega się różne funkcje nauki, ale te zaprezentowane przez J. Ratajewskiego zyskują pewien uniwersalizm, tzn. że można je stosować do analizy każdego fragmentu wiedzy. Zatem możemy wyróżnić następujące funkcje nauki:

- deskryptywną, która opisuje określoną rzeczywistość, w aspekcie postawionego pytania badawczego – *jak jest*;
- eksplanacyjną, której istotą jest wyjaśnienie – *dlaczego tak jest*;
- diagnostyczną, która ocenia określony stan badanej rzeczywistości społecznej – *dlaczego tak jest jak jest i co jest tego przyczyną*;
- prognostyczną, która na podstawie wniosków z deskrypcji, eksplanacji i diagnozy określa przewidywany stan rzeczy – *jak może być*;
- metodologiczną, wskazuje, *jak badać rzeczywistość* odnosząc się do epistemologii w danej dyscyplinie;
- systematyzującą, która porządkuje wiedzę o rzeczywistości – tworzy aparat pojęciowy – system wiedzy²⁸.

Cechy, zadania i funkcje nauki wskazują, że jej warstwa ontologiczna, epistemologiczna oraz aksjologiczna są nierozłączne.

Nauki o bezpieczeństwie

Wiedza o otaczającej nas rzeczywistości ma charakter umowny i subiektywny. Poprzez naukę zbliżamy się do rzeczywistości umownej opartej na dotychczas skumulowanej wiedzy, że tak jest, a do rzeczywistości doświadczalnej poprzez osobiste doznania naukowe²⁹. Wiedza umowna i doświadczalna o bezpieczeństwie wynika z badań naukowych, które każdy badacz interpretuje subiektywnie według przyjętych kryteriów poznania. Wytworzone twierdzenia w nauce o bezpieczeństwie nie mogą być sprzeczne i powinny posiadać potwierdzenie w podejściu logicznym i empirycznym, tzn. że wytworzona wiedza nie może być sprzeczna z faktami naukowymi. „Wiedza ma charakter kumulatywny, a odziedziczony zbiór informacji i wyjaśnień jest trampoliną dla jej dalszego rozwoju”³⁰. Kumulatywność wytworzonej wiedzy wskazuje również, że o dyscyplinie naukowej możemy mówić wówczas, gdy w jej obszarze została wytworzona wiedza. Wytworzona wiedza jest efektem analizy wiedzy kumulatywnej i niesprzecznych logicznie twierdzeń lub wynikiem doświadczeń naukowych badacza.

Powołanie do życia dyscypliny naukowej nie nadaje jej cech nauki, a powinno być konsekwencją jej zidentyfikowanych i wyjaśnionych cech. To, jaki obszar wiedzy

²⁸ Zob. tamże, s. 21.

²⁹ Zob. E. Babbie, *Podstawy badań ...*, s. 21.

³⁰ Tamże, s. 23.

możemy uznać za naukę, nadal wzbudza kontrowersje, ponieważ nie występuje pełna zgodność co do kryteriów klasyfikacji wiedzy naukowej w formie dyscypliny.

„Demarkacja dyscyplin naukowych staje się złożonym problemem, którego nie można jednoznacznie rozstrzygnąć. Dlatego wymagana jest identyfikacja kryteriów wyróżniających dyscyplinę naukową”³¹. Kryteria demarkacji dyscypliny naukowej można przyjąć za J. Ratajewskim, czyli: wytworzony system wiedzy, istnienie podmiotu poznania, istnienie obiektu i przedmiotu badań, możliwość zastosowania metody naukowej, istnienie systemu pojęć odpowiedniego do wytworzonej wiedzy oraz społeczną potrzebę rozwijania określonej teorii³². Wnioski z analizy warunków funkcjonowania nauk o bezpieczeństwie wskazują, że jest to obszar wiedzy spełniający wyszczególnione kryteria dyscypliny naukowej.

Mimo że nauki o bezpieczeństwie jako dyscyplina naukowa funkcjonują dopiero od 2011 roku, to jednak posiadają znaczny zakres wytworzonej wiedzy. Bezpieczeństwo stało się tak powszechne i jest uprawiane w tak wielu kontekstach, że nie sposób wymienić wszystkie uczelnie i instytuty badawcze, które zajmują się jego badaniem i kształceniem w tym obszarze. Najpowszechniejszym podziałem bezpieczeństwa przedstawianym w trakcie kształcenia akademickiego jest podział na bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo wewnętrzne. Również granica podziałów badawczych skupia się na bezpieczeństwie narodowym i wewnętrznym. W każdej kategorii bezpieczeństwa występuje znaczny dorobek naukowy. Dostrzega się coraz szersze zainteresowanie bezpieczeństwem przedmiotowym, które przejawia się we wszystkich sferach życia społecznego – od bezpieczeństwa ekologicznego po bezpieczeństwo polityczne.

Poprzez rozwój wiedzy i kształcenie w obszarze bezpieczeństwa następuje wzrost zainteresowania tym fragmentem wiedzy. W uczelniach i ośrodkach naukowych funkcjonuje kadra naukowa prowadząca badania i działalność dydaktyczną. Zatem możemy postawić tezę, że istnieje podmiot poznający, który w sposób profesjonalny organizuje i prowadzi badania. Wiele uczelni uzyskało uprawnienia do nadawania stopni naukowych w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. Istnienie podmiotu poznającego bezpieczeństwo związane jest ze społeczną potrzebą rozwijania określonej teorii. Wszelkie sfery życia determinowane są jakimś bezpieczeństwem i potrzebą kształcenia w jego zakresie. Prowadzone są studia od I do III stopnia w obszarze bezpieczeństwa, studia podyplomowe oraz wiele kursów kwalifikacyjnych i doskonalących. Społeczeństwo europejskie coraz większe znaczenie przywiązuje do bezpieczeństwa wewnętrznego i jego kontekstów, jako tych uwarunkowań funkcjonowania i rozwoju jednostki, które bezpośrednio wpływają na stan poczucia bezpieczeństwa.

W rozróżnieniu dyscypliny naukowej największe kontrowersje wzbudzają obiekt i przedmiot badań. Obiekt badań bezpieczeństwa jest tożsamy z obszarem badań w dziedzinie nauk społecznych, mimo że oprócz bezpieczeństwa wyróżniamy w niej osiem innych dyscyplin naukowych (o obronności, o mediach, o polityce, o polityce

³¹ A. Czupryński, *Miejsce bezpieczeństwa jako kategorii ogólnej w nauce* [w:] B. Wiśniewski (red. nauk.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Wyd. WSPoL, Szcztytno 2011, s. 98.

³² Zob. J. Ratajewski, *Elementy naukoznawstwa...*, dz. cyt., s. 13–12.

publicznej, o poznaniu i komunikowaniu społecznym, pedagogika, psychologia, socjologia). Zatem możemy postawić tezę, że nie jest możliwe, a może nawet niepotrzebne, określanie granicy badań bezpieczeństwa. Wytworem pracy naukowej jest teoria bezpieczeństwa postrzegana jako usystematyzowany zbiór informacji, praw i twierdzeń dotyczących deskrypcji, eksplanacji, diagnozy i prognozy bezpieczeństwa w ujęciu personalnym, społecznym i instytucjonalnym. Przedmiotem badań jest środowisko społeczne człowieka w aspekcie: szans, wyzwań, ryzyka i zagrożeń bezpieczeństwa, zaś podmiotem człowiek (i organizacje, które tworzy) bez którego bezpieczeństwo traci swoje znaczenie. Podstawowe pytania, które nurtują badaczy bezpieczeństwa, to: jakie są granice obszaru poznania bezpieczeństwa i czy możemy dokonać demarkacji obszaru poznania bezpieczeństwa? „Granice nauki są oczywiście ruchome, cechuje je ekspansjonizm od środka. Coraz większy obszar zjawisk ulega naukowej metodzie”³³. Należy podkreślić, że obszar badań w naukach o bezpieczeństwie jest zbiorem rozmytym, dla którego nie można zakreślić granic poznawalności, ponieważ posiada on cechy entropii oraz obszary poznania należące do innych dyscyplin. Wraz z odkrywaniem nowych obszarów wiedzy w bezpieczeństwie entropia rośnie, co jest cechą procesów nieodwracalnych³⁴. Cechą entropii jest brak miary i to, że wraz z odkrywaniem obszarów poznania bezpieczeństwa zwiększa się zakres przedmiotów nierozpoznanych, wymagających poznania z naukowego punktu widzenia. Bezpieczeństwo jest nieodwracalne, ponieważ jego stan odczuwamy w określonym czasie i etapie rozwoju procesów bezpieczeństwa. Efektem procesów bezpieczeństwa jest jego subiektywny stan. Obszar badań bezpieczeństwa jako zbiór klasyczny stanowi uogólnione dwuwartościowe (prawda, fałsz) klasyfikowanie przedmiotów ze względu na intencjonalność poznawczą badacza. Np. przynależność do zbioru bezpieczeństwa wszystkich elementów nienależących do zbioru niebezpieczeństwo. Ale jeżeli istnieją stany pośrednie niebędące bezpieczeństwem i niebędące zagrożeniem, tzw. ryzyka, to wymaga to postrzegania funkcji rozmytych również w naukach społecznych. Jeżeli obszar badań bezpieczeństwa wkracza w obszary poznawcze innych dyscyplin (np. nauki o obronności, nauki o polityce, nauki o polityce publicznej, nauki o poznaniu i komunikacji społecznej, socjologii, psychologii i innych z różnych obszarów badawczych), to możemy postawić tezę, że zainteresowanie tych dyscyplin dotyczy również niszowego postrzegania bezpieczeństwa. Zatem występuje współzależność obszarów poznawczych i nie jest możliwa ich demarkacja, ponieważ wzajemnie się przenikają i korzystają z doświadczeń i wiedzy wytworzonej w obszarach wspólnych. Można postawić tezę, że przedmiotem zainteresowania nauk o bezpieczeństwie są wszelkie sfery życia społecznego człowieka. A zatem nauki o bezpieczeństwie poprzez swoje jądro poznania utrzymują kierunek poznawczy tylko w sensie aksjologicznym, ale w sensie epistemologicznym i ontologicznym przenikają obszary poznawcze innych dyscyplin i jednocześnie korzystają z ich dorobku naukowego. Poprzez heterogeniczność

³³ M. Heller, *Granice...*, dz. cyt., s. 6.

³⁴ Zob. tamże, s. 14.

przedmiotu badań (podmiot bezpieczeństwa: np. człowiek, grupy społeczne, narody; przedmiot bezpieczeństwa: środowisko bezpieczeństwa, instrumenty bezpieczeństwa itp.) bezpieczeństwo może być badane w świetle różnych dyscyplin. Zatem nauki o bezpieczeństwie zajmują się tym, co dotyczy podmiotu bezpieczeństwa i posiada wpływ na jego stan poczucia i kształtowania.

Z pewnym uproszczeniem niektórzy autorzy podają, że przedmiotem badań nauk o bezpieczeństwie są współczesne systemy bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym oraz ich funkcjonowanie na różnych poziomach określonych organizacji. Postrzeganie nauk o bezpieczeństwie przez pryzmat systemów bezpieczeństwa jest zawężeniem jego obszaru poznawczego, ponieważ pomijamy podstawowy podmiot bezpieczeństwa, którym jest człowiek i skupiamy się na wymiarze bezpieczeństwa państwa i bezpieczeństwie międzynarodowym. Tymczasem klasyfikacja bezpieczeństwa według kryterium: podmiotu bezpieczeństwa, przedmiotu bezpieczeństwa, obszaru organizacji bezpieczeństwa, przestrzennego postrzegania i kształtowania bezpieczeństwa wskazuje na szerszy obszar niżli tylko systemy bezpieczeństwa. Zatem obiektem badań bezpieczeństwa jest materialny przedmiot lub jego pojęciowe metafory postrzegane odpowiednio zmysłami lub umysłem. Natomiast przedmiotem badań są cechy badanego obiektu w aspekcie poznawczym lub utylitarnym bezpieczeństwa. Według przyjętych kryteriów klasyfikacji bezpieczeństwa w ujęciu podmiotowym obiektem badań jest: człowiek, grupy społeczne, naród i społeczność międzynarodowa, a przedmiotem badań są cechy i relacje wewnątrz i zewnątrz w obiekcie bezpieczeństwa. Według kryterium przedmiotu bezpieczeństwa obiektem badań są organizacje, które człowiek tworzy do zagwarantowania sobie bezpieczeństwa, a przedmiotem – ich relacje i założenia działania w kontekście bezpieczeństwa. Według obszaru organizacji bezpieczeństwa obiektem badań jest bezpieczeństwo wewnętrzne i bezpieczeństwo zewnętrzne podmiotu lub przedmiotu badań. Natomiast według kryterium przestrzennego postrzegania i kształtowania bezpieczeństwa obiektem badań jest środowisko: miejsce występowania bezpieczeństwa, środowisko lokalne bezpieczeństwa, środowisko subregionalne, środowisko regionalne oraz środowisko światowe.

W procesie poznania brakuje podstaw do tworzenia teorii i twierdzeń oraz aksjomatów określonego przedmiotu bez stosowania metody naukowej. Poprzez zastosowanie metody naukowej identyfikujemy problem badawczy i poprzez naukowe podejście dążymy do jego rozwiązania na poziomie adekwatności poznawczej. Jeżeli przedmiot badań bezpieczeństwa jest heterogeniczny i w różnych dyscyplinach naukowych może być badany w aspekcie ich szczegółowego zainteresowania, to również zasadne jest stosować metody, narzędzia i techniki badawcze z różnych dyscyplin, bo to wynika z charakteru badanego przedmiotu. Naukowe poznanie wymaga profesjonalizmu oraz umiejętności tworzenia procedur poznawczych w kontekście: problemu, celu i hipotez. Z punktu widzenia nauk społecznych postrzeganie rzeczywistości składa się z wielu elementów, ale głównie z recepcji i percepcji. By właściwie odbywał się proces postrzegania, powinny być stosowane

właściwe metody, techniki i narzędzia badawcze. W naukach społecznych, w tym i w naukach o bezpieczeństwie, ważne jest określenie przyczyn badanego zjawiska, by poprzez ich poznanie w przyszłości próbować wpływać na ich zmiany w przyszłości. „Przyczynowość jest reakcją zachodzącą między zdarzeniami, a wszelkie zdarzenia, z mentalnymi i społecznymi włącznie, są w ostatecznym rachunku kwestią oddziaływania sił fizycznych na cząstki fizyczne”³⁵. Istota przyczynowości, czy to w naukach społecznych czy innych, jest taka sama, czyli muszą wystąpić interakcje pomiędzy co najmniej dwoma przedmiotami poznania.

Wiarygodność wyniku badań jest efektem zastosowania właściwej procedury badawczej oraz odpowiedzialności badacza. W naukach społecznych odnosimy się do wyników badań jakościowych i ilościowych. Badania jakościowe oparte są na wiedzy wytworzonej i jej aksjomatach, natomiast badaniom ilościowym towarzyszy empiria. Wyniki badań powinny się uzupełniać i zaświadczać wzajemnie o swej wiarygodności. W każdym z procesów społecznych człowiek może być najważniejszym, najsilniejszym lub najsłabszym elementem. Zatem od badacza i jego subiektywnego poczucia odpowiedzialności zależy, czy proces badań i jego wyniki są rzetelne, czy wątpliwej jakości, jeśli chodzi o prawdę naukową. W poznaniu bezpieczeństwa duże znaczenie ma relatywizm, ponieważ badacz często jest elementem poznawanego przedmiotu. Badacz odkrywa i obserwuje relacje ze światem i je interpretuje. W kontekście bezpieczeństwa dostrzega się podejście behawioralne, ponieważ bezpieczeństwo posiada wymiar psychiczny jego podmiotu.

Efektom pracy naukowej jest wytworzona wiedza wynikająca z badań jakościowych lub ilościowych, która stanowi podstawę zmian w teorii. W każdym obszarze „[...] rozsądne jest dopuszczanie, aby nawet najbardziej elementarne pojęcia ewoluowały i zyskiwały na ostrości w miarę rozwoju nauki”³⁶. Tworzony system wiedzy o bezpieczeństwie powinien cechować się kryteriami, które zaświadczałyby o jego spójności i wewnętrznej niesprzeczności.

Uogólniając, nauki o bezpieczeństwie jako dyscyplina naukowa cechują się:

- trudnością w jednoznacznym określeniu obszaru poznania bezpieczeństwa, co wynika z tego, że bezpieczeństwo jest problemem złożonym posiadającym współzależne obszary poznania z innymi dziedzinami wiedzy oraz dyscyplinami naukowymi;
- dużą zmiennością ze względu na podmiot bezpieczeństwa będący jednocześnie badaczem i elementem postrzegania bezpieczeństwa, które nie jest wartością stałą;
- dużą niepewnością co do oceny wartości bezpieczeństwa, ponieważ posiada ono inne znaczenie dla każdego podmiotu.

³⁵ W. van O. Quine, *Korzenie ontologii*, przeł. B. Stanosz, Wyd. Fundacja Aletheia, Warszawa 2006, s. 17.

³⁶ Tamże, s. 17.

Zakończenie

„To właśnie dzięki nauce wiemy, że nie istnieje jasnowidztwo; że wszelka informacja, jaka może dotrzeć ze świata zewnętrznego do naszych powierzchni sensorycznych, musi ograniczać się do dwuwymiarowych projekcji optycznych, rozmaitych oddziaływań fal powietrza na nasze błony bębenkowe, pewnych reakcji gazowych zachodzących w naszych przewodach nosowych i jeszcze paru zjawisk pokrewnych”³⁷. Poznanie zmysłowe jest krytykowane jako złudne, przez sceptyków, ale właśnie dzięki sceptycyzmowi możemy realizować poznanie umysłowe, jako zdolność operowania na określonych desygnatach badanych przedmiotów. W procesie poznania zasadne jest kierować się rozważą i nie przypisywać nadmiernego znaczenia wybranym metodom poznania i rozumowania. Przyjęte metody, techniki i narzędzia poznania, nie powinny się wykluczać i rywalizować o pierwszeństwo w danej dyscyplinie, powinny się uzupełniać w celu koherentnego poznania prawdy naukowej. Na pytanie, czym jest nauka i nauki o bezpieczeństwie, zasadne jest skorzystać z wytworzonej wiedzy w obszarze naukoznawstwa i ponownie odwołać się do J. Ratajewskiego. „Nauka jest to określona i specjalna działalność ludzi w celu poznania obiektywnej prawdy o rzeczywistości, zaspokojenia ludzkich potrzeb poznawczych i polepszenia działań praktycznych ludzi; działalność ujawniająca się w określonych wytworach i wynikach tej działalności”³⁸. Należy pamiętać, że o obiektywności poznania zaświadcza metoda naukowa i postawa badacza. Jeżeli badacz z punktu widzenia poznania potrafi dobrać właściwą procedurę badawczą, to wówczas zbliżamy się do prawdy naukowej, która jest funkcją metody naukowej i jej wnętrza w relacji do odpowiedzialności badacza. Nauki o bezpieczeństwie jako nauki stosowane stanowią odwzorowanie potrzeb społecznych. „Celem nauk o bezpieczeństwie jest dostarczenie ludziom wiedzy pomagającej wyjaśnić, zrozumieć, ocenić i przewidzieć zjawiska związane z bezpieczeństwem określonego podmiotu”³⁹. Zatem z jednej strony wytwarzamy wiedzę, a z drugiej strony poprzez odkrywanie jej obszarów możemy wpływać na poprawę jakości życia człowieka w zmiennym środowisku bezpieczeństwa.

³⁷ Tamże, s. 10–11.

³⁸ J. Ratajewski, *Elementy naukoznawstwa...*, dz. cyt., s. 13.

³⁹ A. Czupryński, *Podstawy badań...*, dz. cyt., s. 30.

PODSTAWY BADAŃ BEZPIECZEŃSTWA

W artykule dokonano przeglądu ważniejszych elementów charakteryzujących rozwój nauk o bezpieczeństwie ze względu na procesy zachodzące w otoczeniu współczesnych państw. Starano się przede wszystkim wyeksponować zmiany zachodzące w tym otoczeniu przy wskazaniu na niezwykłą skalę jego turbulencyjności oraz złożoności. W głównej mierze skupiono się na narastającej nieprzewidywalności.

Wyznaczniki bezpieczeństwa państwa

Na wstępie przyjmuje się za L. Krzyżanowskim założenie, że państwo jest szczególną organizacją i podlega takim samym prawom jak inne, tworzone przez człowieka „całości zorganizowanego działania”¹. Ze względu na złożoność struktury, liczbę tworzących ją elementów, wreszcie liczbę oraz charakter relacji opisywanych na zbiorze tych elementów – państwo pozostaje obiektem podlegającym wielu oddziaływaniom, w wyniku czego niezwykle trudne jest jednoznaczne, czytelne oraz zupełne z logicznego punktu widzenia opisanie i zdefiniowanie otaczającego go środowiska. Próby takiej podjęto się poniżej, z tym jednak zastrzeżeniem, że poszukiwano generalnych prawidłowości, które w możliwie najpełniejszy sposób scharakteryzują prognozowane tendencje rozwoju świata i ich wpływ na postrzeganie bezpieczeństwa.

Niewątpliwie warunki, w których funkcjonuje państwo na początku XXI wieku, całkowicie odbiegają od większości wzorców i prawidłowości, które wyznaczały tok jego istnienia w przeszłości. Z całą pewnością nie da się już definiować bezpieczeństwa w sposób, w jaki czyniono to jeszcze w drugiej połowie XX wieku, tj. poprzez taki układ okoliczności, w ramach którego liczbę i jakość występujących zagrożeń uznaje się za akceptowalne. Ten aspekt rozumienia bezpieczeństwa związany był z klasycznym postrzeganiem pozycji państwa w stosunkach międzynarodowych i sposobami prowadzenia przez niego polityki. Nieomal do końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku w myśli politycznej narodów stale obecna była „perspektywa Clausewitzowska” niepozostawiająca złudzeń co do sposobów osiągnięcia celów

¹ Zob. L. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami inaczej*, PWN, Warszawa 1999, s. 44–50.

politycznych przez potencjalnych protagonistów². Takie państwocentryczne definiowanie bezpieczeństwa wiązało je bezpośrednio z siłą zbrojną jako jego gwarantem i najważniejszą instancją realizacyjną³. Stało się jednym z podstawowych wymiarów bytu i rozwoju społeczeństwa, określonego stosunkiem wielkości potencjału obronnego do skali zagrożeń, nadając mu negatywny charakter i wywołując zachowania typu obrona.

Ów sposób postrzegania bezpieczeństwa opisywanego zazwyczaj na zbiorze problemów o wyraźnie militarnych konotacjach przestał w zasadzie obowiązywać wraz z radykalnym rozwojem procesów o wymiarze globalnym. Dotychczasowa zależność, obrazująca poziom bezpieczeństwa narodowego jako względną równowagę potencjałów wojskowych, na dobre straciła rację bytu. Proces globalizacji, którego przejawy występują dzisiaj w każdej bez wyjątku dziedzinie działalności ludzkiej, rodzi zupełnie nowe wyzwania dla bezpieczeństwa państw, organizacji ponadpaństwowych, komercyjnych, wyznaniowych, społecznych (które – co należy podkreślić – stały się obecnie niezwykle ważnymi podmiotami międzynarodowych i międzyorganizacyjnych oddziaływań), a także wielu innych. Obserwowane, pogłębiające się globalne rozwarstwienie o podłożu ekonomicznym, społecznym, kulturowym, w tym zwłaszcza religijnym, rozwój radykalizmów, etnocentryzmów, niezwykła wprost dynamika procesów politycznych czy choćby osiągnięcie przez cywilizację granic biosfery to tylko niektóre z procesów, które w niewątpliwy sposób kształtują dzisiaj bezpieczeństwo zarówno jednostek czy grup społecznych, jak i całych narodów oraz państw. Bardzo trudno zatem w sposób niezawodny wyspecyfikować zbiór wszelkich trendów, procesów i wynikających z nich problemów dla bezpieczeństwa. Bardziej zasadne wydaje się raczej wytypowanie zbioru wyznaczników, za pomocą których będzie możliwe opisanie środowiska bezpieczeństwa przyszłości.

Wypowiedzi o istocie bezpieczeństwa w XXI wieku można odnaleźć w bardzo wielu pracach uznanych autorytetów zarówno z dziedziny zarządzania czy politologii, jak i socjologii oraz ekonomii, wreszcie w opracowaniach wizjonerów – holistów, poszukujących odpowiedzi na pytania o kształt i charakter świata przyszłości, niekierujących się ściśle zogniskowaną orientacją poznawczą. Sądy

² Myśl polityczna Clausewitza na długo wycisnęła piętno na charakterze stosunków międzynarodowych, a jego słynne sformułowanie, że: „wojna, jako krańcowa forma wykorzystania przez państwo siły, jest kontynuacją jego dotychczasowej polityki, jedynie przy wykorzystaniu innych środków” w niemal całym okresie istnienia państwa narodowego święciło nieprzerwanie triumfy, [w:] C. von Clausewitz, *O wojnie: Księgi I–VIII*, przeł. A. Cichowicz, L.W. Koc, F. Schoener, Wydawnictwo „Test”, Lublin 1995, s. 23.

³ J. Świniarski wskazuje na taki sposób postrzegania problemu bezpieczeństwa już u T. Hobbesa, który zauważył, że troska o bezpieczeństwo tradycyjnie związana była zarówno z rzeczywistym zmaganiem orężnym, jak i gotowością do niego w obronie rzeczy, stanu istniejącego oraz przeciwstawianiu się jego zmianom. Inaczej, środkiem bezpieczeństwa jest wojna obronna i gotowość do niej, [w:] J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa: prolegomena do zagadnień ogólnych*, Ulmak, Warszawa–Pruszków 1997, s. 28–42.

takie znaleźć można między innymi w pracach: P. Druckera⁴, Z. Brzezińskiego⁵, J. Stacewicza⁶, A. Tofflera⁷, J. Naisbitta⁸, R. Fostera i S. Kaplan⁹, J. Ridderstråle i K. Nordströma¹⁰, R.J. Arta¹¹, S. Huntingtona¹², M. Kaku¹³ i wielu innych. Cytowane w artykule publikacje to tylko niewielka, wybrana z bardzo obszernej literatury przedmiotu, część sądów poszczególnych autorów. W zależności od reprezentowanej przez autorów dziedziny, wypowiedzi na temat świata przyszłości przedstawiane są w różnych kontekstach. Począwszy od prognoz politologicznych, dotyczących politycznego podziału świata i wynikających z tego konsekwencji (Z. Brzeziński), poprzez teorie historyczno-socjologiczne (konflikt cywilizacji, którego generatorem mają być różnice kulturowe wynikające z odmiennych religii – S. Huntington), holistyczne wizje świata (rozpiętość wskaźników rozwoju technologicznego, kulturowego, społecznego, ekonomicznego – A. Toffler), aż po problematykę zarządzania organizacjami przyszłości (głęboka rewolucja kulturowa i mentalna, pociągająca za sobą całkowite złamanie tradycyjnych wartości, na których opiera się nasza cywilizacja, czego konsekwencją ma być inny od dotychczasowego sposób zarządzania wszelkimi organizacjami – w tym państwami – J. Ridderstråle, i K. Nordström). Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza prognozy rozwoju technologicznego ludzkości, która – jak zauważa M. Kaku – znalazła się w punkcie zwrotnym swojej historii¹⁴. Nieprawdopodobny wręcz wzrost wiedzy powoduje, że klasyczne, oparte na ewolucyjnym paradygmacie przewidywania, gwałtownie tracą na znaczeniu i co gorsza, także na użyteczności. Analiza cytowanej literatury pozwala zaryzykować twierdzenie, że w XXI wieku szykuje się nam całkowicie nowe, odmienne od dotychczasowego, spojrzenie na problemy bezpieczeństwa państwa, a także wszelkich innych organizacji tworzonych przez człowieka. Inna ma być kultura i filozofia myślenia o otaczającym nas świecie, inne mają dominować postawy i zachowania społeczne, inny ma być podział świata, zatem jest to całkowicie inna

⁴ Zob. P.F. Drucker, *Zarządzanie w XXI wieku*, przeł. B. Kacprzyńska, Muza, Warszawa 2000, s. x–xi.

⁵ Zob. Z. Brzeziński, *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Świat Książki, Warszawa 1998, s. 38.

⁶ Zob. J. Stacewicz, *Megatrendy a strategia i polityka rozwoju = Development megatrends, strategy and policy*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 1996, s. 7.

⁷ Zob. A. Toffler, *Zmiana władzy: wiedza, bogactwo i przemoc u progu XXI stulecia*, przeł. P. Kwiatkowski, Zysk i S-ka, Poznań 2003, s. 9–15.

⁸ Zob. J. Naisbitt, *Megatrendy: dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, przeł. P. Kwiatkowski, Zysk i S-k, Poznań 1997, s. 5–11.

⁹ Zob. R. Foster, S. Kaplan, *Creative Destruction*, Biddles Ltd., London 2001, s. 7–24.

¹⁰ Zob. J. Ridderstråle, K. Nordström, *Funky biznes*, przeł. E. Ressel, WIG-Press, Warszawa 2001, s. 27.

¹¹ Zob. R.J. Art, *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, Ithaca 2003, s. 7–33.

¹² Zob. S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Muza, Warszawa 1997.

¹³ Zob. M. Kaku, *Wizje, czyli jak nauka zmieni świat w XXI wieku*, przeł. K. Pesz, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000, s.17–39.

¹⁴ Zob. tamże, s. 28.

od dotychczasowej wizja świata. Powyższą tezę świetnie ilustruje uwaga A. Kalety, że „[...] o przyszłości nie można powiedzieć niczego pewnego, poza tym, że będzie inna od tego, co istnieje dziś i od tego co dziś przewidujemy”¹⁵.

W rozważaniach o podstawach badań bezpieczeństwa w XXI wieku nie sposób nie zwrócić uwagi na jeszcze jeden, ale za to niezwykle znaczący wymiar jego oceny. Otóż z przeprowadzonych analiz wynika, że kwestia identyfikacji problemów bezpieczeństwa państwa w zdecydowanej większości opracowań koncentruje się na zagrożeniach. Tymczasem kategoria zagrożeń w warunkach XXI wieku traci na znaczeniu wobec ważniejszej, bardziej nośnej intelektualnie kategorii – szansy strategicznej. Wynika to z dosyć prostej konstatacji, w myśl której liczbę możliwych zagrożeń można mnożyć, a na ich podstawie typować możliwe koncepcje osiągnięcia pożądaných celów. Problem jednak w tym, że wyobraźnia ludzka jest w stanie wytworzyć zawsze kilkanaście albo kilkadziesiąt nowych zagrożeń, które nie były nigdy przedmiotem rozważań planistów. Wtedy też cały wysiłek intelektualny i materialny ukierunkowany na rozwiązanie problemów bezpieczeństwa bywa marnotrawiony. Często gigantyczne pieniądze wydawane na przeciwdziałanie zagrożeniom nie umożliwiają rozwiązania problemu, który w niespodziewany sposób pojawia się w otoczeniu państwa. Przykład z 11 września 2001 roku wydaje się tu najbardziej trafny. Takich nowych zdarzeń, nieuwzględnionych w scenariuszach wariantowych, może pojawiać się dużo, przy czym mogą one zaskakiwać planistów swoim nowatorstwem. W przeciwieństwie do zagrożeń nadarzające się, jak również wykreowane przez podmiot szanse można zagospodarować w sposób znacznie bardziej efektywny, przy jednoczesnym założeniu możliwości wystąpienia krytycznych dla przetrwania organizacji zdarzeń o charakterze zagrożeń dziś niemożliwych do przewidzenia, a których wystąpienia nie da się uniknąć.

Zmiana strategiczna

Jak już wzmiankowano, liczba i jakość procesów, które w podstawowy sposób wpływają na badanie bezpieczeństwa państwa, w coraz większym stopniu ogranicza naszą zdolność jego rozumienia, a co gorsza, coraz częściej także możliwość akceptacji tego, co dostrzegamy. Procesy te już nie z dnia na dzień, ale nieomal z godziny na godzinę stawiają przed państwem problemy, do których zrozumienia nie jesteśmy przygotowani. Całkowicie zmienił się poukładany, usystematyzowany obraz otoczenia, w którym przyszłość – tak przynajmniej dotychczas mogło się wydawać – można było prognozować, zaś organizacje (w tym także państwa) do owego powoli zmieniającego się otoczenia adaptować. Nie ma już niczego stałego, przewidywalnego, uporządkowanego. Są natomiast ustawiczne zmiany, których dynamika coraz bardziej ogranicza możliwość skutecznego zarządzania tworzonymi przez ludzi organizacjami. A. Toffler niezwykle jasno stwierdza, że: „[...] przytłacza nas

¹⁵ A. Kaleta, *Cechy skutecznej strategii*, „Przegląd organizacji”, 9 (1998), s. 2.

lawina zmian, a większość ludzi jest groteskowo wprost nieprzygotowana do tego, by jej sprostać¹⁶. Zmiana, zmiana strategiczna, wkrada się w nasze życie, przynosząc chaos, kryzysy polityczne, ekonomiczne i wojskowe, wywołując konflikty i wojny (coraz częściej całkiem nowego, innego niż dotychczas, rodzaju), przewartościowując nasz stosunek do otaczającego świata (zazwyczaj na niekorzyść), rodząc postawy i zachowania społeczne diametralnie odbiegające od tych ukształtowanych przez dziesięciolecia. Szczególną obawą, ale także nadzieją, napawają zmiany o podłożu techniczno-technologicznym. Owa technologia staje się narzędziem kształtowania międzynarodowych i międzyorganizacyjnych relacji, przy czym umożliwia ona podmiotom wszechstronny rozwój, stając się jednocześnie orężem w rękach skrajnie zorientowanych państw i wszelkiego rodzaju organizacji.

Można rzecz jasna pokusić się o stwierdzenie, że z kategorią zmiany mieliśmy do czynienia zawsze. To przecież zmiany przynosiły rewolucje, wojny, narodziny kapitalizmu i komunizmu czy choćby powszechny obowiązek niektórych szczepień. Jednak zmiany, o których mowa, „[...] mają inny od dotychczasowego charakter: brak im ciągłości, nie stanowią żadnego określonego wzorca”¹⁷. I. Penc-Pietrzak charakteryzuje zmiany, pisząc o nich, że:

- nastąpią w sposób nagły, nieoczekiwany;
- będą miały wielowymiarowy charakter, trudny do jednoznacznego zaklasyfikowania i przekazania do rozwiązania jakiegось podsystemowi wykonawczemu;
- będą odbiegały od dotychczasowych doświadczeń oraz prognoz;
- będą budziły duże emocje ze względu na zagrożenie dla przetrwania organizacji¹⁸.

Zmiana strategiczna stanowi dzisiaj być może jedno z największych wyzwań dla państwa próbującego ratować swoją pozycję instytucji – remedium na pojawiające się w otoczeniu problemy. Fakt pojawiania się głębokich, najczęściej – jak to sygnalizowano wyżej – nieoczekiwanych, nieprzewidywalnych zmian powoduje, że bez wątpienia jako ludzie, wraz z stworzonymi przez siebie organizacjami, stoimy u progu świata chaosu i głębokiej niepewności. Co gorsza, owa niepewność będzie się pogłębiać ze względu na zwiększającą się dynamikę tych trudno rozpoznawalnych, nieprzewidywalnych procesów.

A. Toffler tak charakteryzuje istotę zmiany strategicznej: „Wiele z otaczających nas a niezrozumiałych zjawisk byłoby łatwiej pojąć, gdybyśmy potrafili spojrzeć w nowy, świeższy sposób na szaleńcze tempo zmian, dzięki któremu rzeczywistość zmienia się czasami tak, jak w wariackim kalejdoskopie. Następujące ze stałym

¹⁶ A. Toffler, *Szok przyszłości*, przeł. W. Osiatyński, E. Ryszka, E. Woydyło-Osiatyńska, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s.22.

¹⁷ Ch.B. Handy, *Wiek przezwycięzonego rozumu*, Business Press, Warszawa 1998, za: C. Rutkowski, *Strategiczny poziom planowania sił zbrojnych i przygotowania kampanii/operacji*, AON, Warszawa 2003, s. 31.

¹⁸ I. Penc-Pietrzak, *Podejście strategiczne w zarządzaniu*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Poznań 1999, s. 34.

przyspieszeniem zmiany nie tylko bowiem godzą w produkcję przemysłową czy nawet w państwo jako takie; stanowią konkretną siłę, która drażni głęboko nasze osobiste życie, zmusza nas do odgrywania ciągle nowych ról i stawia nas w obliczu niebezpieczeństwa nowej, bardzo niepokojącej choroby psychicznej. Ta nowa choroba to jakby porażenie przyszłością, można ją nazwać «szokiem przyszłości»¹⁹. Podkreślenie siły argumentu A. Tofflera wynikać może ze stanowiska szwedzkich ekonomistów J. Ridderstråle i K. Nordströma, że „[...] świat nie zwolni tylko po to, byś mógł zrozumieć, o co w tym wszystkim chodzi, nie zatrzyma się, by dać ci możliwość uchwycenia chwili”²⁰. Jak widać, zmiana szybka, nowatorska, będąca miarą niedostosowania państwa do procesów zachodzących w jego otoczeniu stanowi obecnie jeden z najważniejszych wyznaczników charakteryzujących bezpieczeństwo na początku XXI wieku²¹. Uwagi poświęcone ważniejszym wyznacznikom bezpieczeństwa w XXI wieku, jak łatwo zauważyć, oparte są na różnego rodzaju prognozach. Takich orientacji jest zdecydowanie najwięcej i podzielane są dość powszechnie przez praktyków. Czy jednak taka postawa może być właściwa w warunkach dynamicznych, w większości nieprzewidywalnych zmian?

Przedstawione rozważania na temat istoty badań bezpieczeństwa państwa pozwalają na skierowanie uwagi czytelnika w stronę kategorii z punktu widzenia niniejszej pracy najważniejszej, tj. w stronę narastającej nieprzewidywalności otoczenia. Otóż, niejako podsumowując przemyślenia zawarte wyżej, należy podkreślić, że niezwykła wprost dynamika zmian strategicznych, ich niejednoznaczność, zwłaszcza zaś odmiennosc od dotychczasowych doświadczeń i prognoz nie wynikają wyłącznie z zarysowanej w niniejszym artykule tezy o globalnym charakterze zdarzeń i procesów, o ich nawarstwianiu się czy wzajemnym przeplataniu. Problem nieoczekiwanego pojawiania się zmian, problem stawiania organizacji w sytuacji, w której istniejące koncepcje, struktury, kultura, a nawet filozofia działania nie wystarczają, a często wręcz uniemożliwiają w ogóle ich funkcjonowanie, wiąże się z ograniczoną percepcją postrzegania otaczającej nas rzeczywistości.

Nieprzewidywalność procesów i zdarzeń a badanie bezpieczeństwa

Ta cecha otoczenia i zarazem wyznacznik strategicznego planowania wydaje się być jedną z najważniejszych i według wielu teoretyków przesądającą o przetrwaniu państwa. Zdaniem K. Obłója istotne ze strategicznego punktu widzenia są tylko te warunki otoczenia, które posiadają krytyczny wpływ na funkcjonowanie organizacji (decydujący o jej przetrwaniu), a znajdujące się poza sferą poznania

¹⁹ A. Toffler, *Szok...*, dz. cyt., s. 9.

²⁰ J. Ridderstråle, K. Nordström, *Funky...*, dz. cyt., s. 55.

²¹ Przedstawione kryteria zmiany za: H.I. Ansoff, *Zarządzanie strategiczne*, przeł. K. Obłój, J.N. Sajakiewicz, PWE, Warszawa 1985, s. 33–52.

(obserwacji) owych warunków²². Mowa tu o takich procesach i zdarzeniach, które nie są uwzględniane przez planistów strategicznych w procesie konstruowania strategii, ponieważ ich wykrycie przekracza istniejące możliwości poznawcze. To dosyć radykalne stanowisko K. Obłója pozostaje w opozycji do stanowiska przedstawicieli klasycznej szkoły planowania strategicznego twierdzących, że strategicznymi problemami są te, które dostrzegane są w odległej perspektywie czasowej. Z racji tego, że wpływać będą one na organizację (prawdopodobnie) za lat dziesięć czy piętnaście, powinny być uznawane właśnie za podstawowe. Stanowiska te, reprezentowane przez przedstawicieli różnych orientacji filozoficznych, w zasadzie się wykluczają. Zwolennicy szkoły uznającej dominujące znaczenie procesów odległych w czasie twierdzą, iż mogą one stanowić rzeczywistą podstawę planistyczną ze względu na fakt, że stanowią konkretny obraz przyszłości, na którym można tworzyć konkretne plany. Z tego powodu, z jednej strony, przy uwzględnieniu kryteriów prawdopodobieństwa, można je potraktować jako obowiązujące, stanowiące rzeczywistą (a nie hipotetyczną) platformę informacyjną do projektowania strategii bezpieczeństwa. Z drugiej strony (i to jest argument K. Obłója), o rzeczywistych problemach organizacji decydują w głównej mierze owe nierozpoznawalne, a krytyczne dla przetrwania organizacji czynniki. Z powyższego widać wyraźnie, iż dość głęboko zarysował się impas w myśleniu o przyszłości. Impas ten ma charakter zarówno metodologiczny, jak też instytucjonalny. Wydaje się, że najbardziej rozpowszechnione, reprezentatywne dla przedstawicieli nurtu klasycznego postawy badaczy wynikają z zakorzenionego silnie w nauce, posiadającego jeszcze dziewiętnastowieczny rodowód scjentyzmu. To właśnie scjentyzm stanowił próbę rozszerzenia metod badawczych właściwych dla nauk podstawowych na wszystkie pozostałe, włącznie z naukami społecznymi, dziedziny badań. Opiera się on na założeniu, że na badanie zasługuje wszystko to, co powtarzalne lub możliwe do wywołania laboratoryjnie; że ukoronowaniem poznania naukowego jest opis ilościowy lub formalno-matematyczny; że tylko wiedza ściśle naukowa jest prawdziwa oraz że nauka i wynikająca z niej technika rozwiążą wszystkie współczesne problemy²³.

To co wyróżnia poszczególne ważniejsze, bardziej wartościowe nurty, to orientacja epistemologiczna przyjmowana przez reprezentantów tych nurtów i przy okazji także planistów. Chodzi o udzielenie odpowiedzi na pytanie: jaka platforma informacyjna może być właściwa do wyjaśnienia przyszłych warunków funkcjonowania państwa? Od tego pytania rozpoczyna się każdy proces projektowania polityki i strategii bezpieczeństwa. Od tego też etapu zależy, czy wartość uzyskiwanych rozwiązań będzie tylko zadowalająca, czy optymalna. Kluczem jest przyjmowana przez planistów wizja, obraz przyszłości, względem którego formułowane będą

²² Zob. K. Obłój, *Strategie organizacji: w poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej*, PWE, Warszawa 1998, s. 150.

²³ Zob. J. Stacewicz, *Ewolucja myślenia o przyszłości [w:] Filozofia myślenia o przyszłości* (materiał z posiedzenia Rady Społeczno-Gospodarczej), Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2003, s.24–35.

wszelkie następujące kolejno działania planistyczne. J. Stacewicz wskazuje na istnienie w zasadzie trzech sposobów podejścia wynikających z leżących u ich podstaw modeli poznania, a mianowicie²⁴:

- wyspecjalizowane, cząstkowe i statystyczno-strukturalne podejście analityczno-intelektualne;
- interdyscyplinarne, całościowe i dynamiczno-procesualne podejście intuicyjno-statystyczne;
- stanowiące świadomą próbę syntezy intuicji oraz intelektu podejście zintegrowane.

Wyrazem pierwszego podejścia są tradycyjne makroekonomiczne prognozy wzrostu gospodarczego oraz jego uwarunkowań pozagospodarczych, czyli prognozy gospodarowania potencjałem ludzkim, zasobów surowcowych oraz zasobów wiedzy technicznej. W istocie mowa tu o podejściu monodyscyplinarnym, skoncentrowanym na tworzeniu wąskoprofilowych prognoz opisanych na zbiorach przypadków dających się wyrazić ilościowo. Podejście to z racji swojej zawężonej przestrzeni eksploracji poznawczej, choć nie powinno, to niestety często znajduje zastosowanie w opracowywaniu prognoz na użytek strategii państwa.

Podejście drugie, nawiązujące do idei holistycznych oraz filozofii systemowej, częściej znajdowało swoje odzwierciedlenie w postawach i deklaracjach, rzadziej natomiast w rzeczywistości, co w konsekwencji uniemożliwia pełne uchwycenie złożonego cywilizacyjno-kulturowego charakteru zachodzących procesów. Nurt ten, zwany także podejściem technokratycznym, dominuje we współczesnych studiach prognostycznych, nie dając jednak wyczerpujących, zadowalających wyników. Prostyh rozwiązań technicznych nie można bowiem stosować do analizy i oceny złożonych procesów politycznych, społecznych czy kulturowo-religijnych.

Przedstawionym dwóm pierwszym orientacjom można przypisać (w sensie operacyjnym) logikę myślenia, w której obraz przyszłości jest opracowywany poprzez dokonywanie ekstrapolacji obserwowanych, powtarzalnych tendencji (prawidłowości) w przyszłość. Zabieg ten umożliwia udzielenie odpowiedzi na pytanie: jak może być w przyszłości, skoro jest tak, jak jest, względnie tak, jak było? Ten prosty zabieg pozwala na stwierdzenie z określonym prawdopodobieństwem ocenianym przez ekspertów (metody heurystyczne) możliwości zajścia określonego zdarzenia, względnie rozwoju obserwowanego procesu w zakładanym okresie prognozy. Poprzez przyjęcie kryteriów wartościujących, spełniających zarazem rolę podstawowych kryteriów redukcji, ustanawia się listę kluczowych zagrożeń (zazwyczaj) i (niestety niezmiernie rzadko) szans rozwojowych w procesie tworzenia strategii. Otrzymany w ten sposób zbiór informacji bazowej o możliwości wystąpienia najważniejszych (zdaniem ekspertów) problemów bezpieczeństwa stanowi podstawę do dalszych prac planistycznych. Rzecz jasna, wytypowane przez planistów, zredukowane zbiory zagrożeń i szans często stanowią w dalszych etapach pracy podstawę do zarysowania scenariuszy (stanów, rozwoju procesów, występowania

²⁴ Zob. J. Stacewicz, *Megatrendy...*, dz. cyt., s. 93.

zdarzeń, symulacyjnych, innych). W stosunku do owych scenariuszy zarysowuje się adekwatne cele działalności politycznej, zaś w ślad za nimi odpowiadające im koncepcje działania.

Problem w tym, że taki obraz na dobrą sprawę rzadko kiedy umożliwi zarysowanie obrazu otoczenia, z którym w przyszłości objętej zakładanym okresem prognozy będziemy mieli do czynienia. Kwestia prognozowania procesów w naukach np. ekonomicznych może mieć uzasadnienie. Jakkolwiek prognozy stosowane w naukach ekonomicznych, dotyczące np. rozwoju szeregu chronologicznego określonego procesu w czasie (dajmy na to dwustudniowej średniej kroczącej na giełdzie papierów wartościowych) w jakiejś mierze sprawdzają się (choć i te są coraz częściej krytykowane), to trudno w ogóle mówić o skuteczności prognoz konstruowanych na użytek np. rozwoju procesów społecznych czy politycznych. A i w samej ekonomii prognozy w dzisiejszych czasach wydają się wątpliwe. Czterdzieści lat temu spodziewano się, że ekonometria umożliwi przewidywanie naszej gospodarczej przyszłości i podejmowanie odpowiednich działań przygotowawczych. Dziś prognozy ekonomiczne stają się często przedmiotem szyderstw. Zarówno Wall Street, jak i amerykańskie firmy redukują działy studiów, ponieważ, jak się zauważa, powstające tam prognozy okazały się wprawdzie zajmujące i ciekawe, ale mało użyteczne²⁵. W istocie wszelkie prognozy bazują na konstruowanych przez uczonych modelach, które z założenia są skrajnym uproszczeniem otaczającej nas rzeczywistości. „Przyjmując kilka uproszczonych założeń, dotyczących np. zachowań inwestorów, stwarzamy analityczny schemat, który ma nam pomóc w zrozumieniu rynków – a przecież te rynki również stworzyliśmy sami. Wyjaśniają jedynie część struktury problemu, ale resztę pozostawiają bez odpowiedzi, i często rodzą więcej pytań niż odpowiedzi. Ekonomiści stwierdzają, że empiryczna wartość ich prognoz jest, wbrew teorii, ograniczona”²⁶. Co zatem z badaniem w zasadzie niemierzalnych oddziaływań społecznych? Jaka może być wartość prognoz opisywanych na zbiorach problemów politycznych czy prawnych, skoro dynamika tychże jest tak wielka i tak nowatorska, że trudno o nich powiedzieć coś więcej niż tylko to, że być może będą miały miejsce?

S. Simon na gruncie podejścia psychologicznego podważył model racjonalnego planowania działań w oparciu o „przewidywalne” procesy i zdarzenia, zanegował również ciągłość i stałość procesów²⁷. H. Mintzberg na gruncie podejścia normatywnego podzielił wątpliwości S. Simona, stwierdzając, że klasyczny, pozytywistyczny paradygmat poznania i ładu panującego w otoczeniu człowieka nijak się ma do otaczającej nas rzeczywistości²⁸. O losach świata decydowały zawsze zdarzenia, które w świetle aktualnych przekonań nie miały prawa się zdarzyć, a w każdym razie

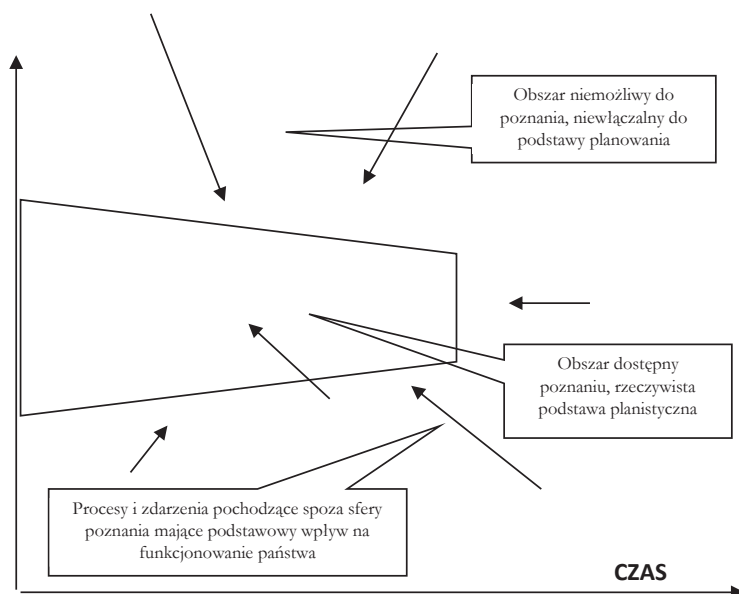
²⁵ Zob. E.E. Peters, *Teoria chaosu a rynki kapitałowe. Nowe spojrzenie na cykle, ceny i ryzyko*, przeł. K. Środa, WIG-Press, Warszawa 1997, s. 4.

²⁶ Tamże, s.4.

²⁷ Zob. H.A. Simon, *The Sciences of the Artificial*, Mass MIT Press, Cambridge 1996, s. 5–6.

²⁸ Zob. H. Mintzberg, *The Fall and Rise of Strategic Planning*, *Harvard Business Review*, Simon and Schuster, Ontario 1994, s. 5.

zdarzyć tak szybko. Rewolucja przemysłowa a geografia polityczna, elektryczność i silnik spalinowy a los „gospodarki konnej”, obalenie muru berlińskiego i upadek imperium sowieckiego – to tylko nieliczne przejawy nieprzewidywalności. A ona przecież narasta. W systemach kompleksowych i chaotycznych, niezwykle złożonych (gospodarka globalna i narodowe, poszczególne rynki, sektory, procesy społeczne itp.), w których wiele elementów niezależnych oddziałuje na siebie na bardzo wiele sposobów, potencjalna liczba takich nieprzewidywalnych kombinacji o krytycznym znaczeniu dla państwa jest po prostu gigantyczna. I co gorsza – niemożliwa do przewidzenia. C. Rutkowski tak ocenia i rekapitułuje powyższe wątpliwości i zastrzeżenia: „Na jakiej podstawie przenosimy, uogólniamy uzyskaną wiedzę na cały obszar rzeczywistości. Ile warte jest założenie racjonalności poznawczej oraz decyzyjnej osób i organizacji? Wytyczamy swoje misje i cele, planujemy swoje strategie i struktury na podstawie przewidywania możliwych zdarzeń w małym wycinku rzeczywistości, który jesteśmy w stanie posiadać narzędziami eksplorować poznawczo. Tymczasem jest oczywiste, że prawdopodobieństwo zdarzeń spoza tego obszaru, zdarzeń, których nie jesteśmy w stanie ani poznać, ani nawet się ich domyślić, jest przeogromnie większe”²⁹. W celu pełniejszego zobrazowania nieprzewidywalności wystarczy porównać obszary dostępne oraz niedostępne naszemu poznaniu (ryc. 1):

Ryc. 1. Obszary dostępne i niedostępne poznaniu

Źródło: C. Rutkowski, A. Dawidczyk, J. Gryz, *Zarządzanie bezpieczeństwem jako problem nauki i dydaktyki szkoły wyższej*, AON, Warszawa 2002, s. 44.

²⁹ C. Rutkowski, F. Kochanowski, W. Czarnecki, *Strategiczny poziom...*, dz. cyt., s. 29.

Obszar mniejszy to ten, w którym obserwator jest w stanie dostrzegać zachodzące procesy lub pojawiające się zdarzenia. Wszystko to, co udaje nam się dostrzec w tym obszarze, poddaje się następnie ekstrapolacji. Klasyczne, wyprowadzane w taki sposób, prognozy prezentować będą fragment obrazu przyszłej rzeczywistości będący wyrazem oczekiwania na rozwój określonych procesów. Naprawdę jednak otrzymamy rezultat ograniczony naszymi przyzwyczajeniami, utartymi kanonami, zawężony do pewnych powtarzalnych schematów myślowych.

Obszar drugi znajduje się poza sferą obserwacji albo lepiej – jest niedostępny naszemu poznaniu. Czy jednak oznacza to, że obszar ten nie istnieje? Albo że procesy w nim zachodzące nie mają rzeczywistego i bezpośredniego wpływu na funkcjonowanie organizacji? Z całą pewnością on istnieje. Z pewnością także z tego właśnie obszaru napływa do organizacji więcej sygnałów niż z obszaru, który umożliwia obserwację. Wynika to choćby z porównania wielkości tych dwóch obszarów. Zrekapituluję to w sposób następujący:

- obszary wiedzy (poznania) i niewiedzy (ograniczonych możliwości poznawczych) są nierówne, przy czym sfera niedostępna bezpośrednio poznaniu jest nieproporcjonalnie większa;
- z powyższego wynika, że ilość napływających do organizacji sygnałów z obszaru niedostępnego poznaniu jest większa, a nawet znacznie większa;
- o przetrwaniu organizacji w warunkach nieprzewidywalności otoczenia decydować będą w zasadniczy sposób warunki kształtowane przez te elementy otoczenia, których nie jesteśmy (z racji niepoznawalności) w stanie badać.

Jest jeszcze podejście trzecie, najmniej rozpowszechnione, w tej publikacji jednak preferowane. Receptą wydaje się być postulowana już wyżej potrzeba zarysowania wizji przyszłości – swoista próba wyobrażenia sobie przyszłego, pożądanego stanu rzeczy, mającego być swoistym drogowskazem dalszych działań. Jeżeli nie potrafisz przewidzieć przyszłości, to ją sobie wymyśl. Owocem takiego sposobu myślenia jest nie tyle próba przewidywania, ile raczej kształtowania i projektowania przyszłości. Takie podejście to próba integracji myślenia analityczno-intelektualnego oraz syntetyczno-intuicyjnego. Świat pojmowany w tym ujęciu jest procesem stawania się. Generalna myśl wynikająca z takiego podejścia da się sprowadzić do prób budowania alternatywnej wizji człowieka i społeczeństwa oraz przyszłości, która mogłaby się stać przedmiotem świadomego wyboru³⁰. Owa wizja zmienia niejako optykę przewidywania przyszłości i prowadzi planistów w stronę prób kreowania przyszłości.

Podsumowując, można stwierdzić, że badanie problemów bezpieczeństwa szybko się zmienia w sensie epistemologicznym. Nowatorstwo zmian i ich duża dynamika, narastająca złożoność otoczenia, narastająca nieprzewidywalność wymuszają obecnie poszukiwanie nowych podejść, nowych orientacji, nowej filozofii myślenia o bezpieczeństwie. Stary, obowiązujący jeszcze do niedawna paradygmat stracił ewidentnie na znaczeniu.

³⁰ J. Stacewicz, *Stereotypy rozwoju a ekonomia*, PWE, Warszawa 1991, s. 50.

METODY I TECHNIKI BADAWCZE STOSOWANE W BADANIACH PROBLEMÓW BEZPIECZEŃSTWA

Wprowadzenie w problematykę rozważań

W drugiej dekadzie XXI wieku uświadamiamy sobie coraz wyraźniej, że bezpieczeństwo jako fenomen psychospołeczny, a zarazem jako przedmiot badań, ma charakter inter- i transdyscyplinarny. W związku z tym trafne opisywanie i wyjaśnianie zdarzeń, procesów i zjawisk w różnych sferach bezpieczeństwa wymaga wykorzystania zintegrowanej w sposób systemowy wiedzy z różnych dziedzin i dyscyplin naukowych nie tylko z obszaru nauk humanistycznych i społecznych (psychologii, socjologii, ekonomii, medycyny, itd.), lecz także z zakresu nauk przyrodniczych (biologii, zoologii, ekologii, itd.), z obszaru nauk ścisłych (matematyki, chemii) i nauk technicznych¹. Nie jest to łatwe wyzwanie dla ludzi zajmujących się badaniami problemów bezpieczeństwa. Tym bardziej że przedstawiciele wielu dyscyplin i dziedzin wiedzy posługują się specyficzną aparaturą pojęciową i charakterystycznymi dla nich metodami, technikami i narzędziami badawczymi.

W trakcie toczących się na ten temat dyskusji o charakterze teoretycznym i metodologicznym wydaje się to dość oczywiste. Trudności pojawiają się jednak wówczas, gdy z powyższej konstatacji chcemy wyciągnąć wnioski praktyczne dotyczące np. sposobów przygotowania badań² i ich praktycznej realizacji w różnych przedmiotowych obszarach bezpieczeństwa takich jak: bezpieczeństwo ekologiczne i zdrowotne, ekonomiczne, polityczne, społeczne, publiczne, informacyjne, militarne itp. Jeśli uświadomimy sobie, że niektóre sytuacje problemowe i związane z nimi problemy badawcze w naukach o bezpieczeństwie dotyczą jednocześnie kilku z wymienionych wyżej obszarów bezpieczeństwa, to sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej. Jako przykład możemy podać bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej. Złożoność sytuacji w tym zakresie stała się bardziej wyczuwalna w naszym kraju dopiero wtedy, kiedy zapisy ustawy o zarządzaniu kryzysowym z kwietnia 2007 roku

¹ Zob. M. Cieślarczyk, *Brzydkie kaczątko – czyli głos w dyskusji o miejscu i roli nauk o bezpieczeństwie wśród innych dyscyplin i dziedzin wiedzy*, „Zeszyty Naukowe AON”, 4(73) (2008), s. 29–38.

² Określenie przedmiotu i celu badań oraz problemów badawczych, ale także odpowiednich metod, technik i narzędzi badawczych.

zaczęto wdrażać w życie. Pojawiły się wówczas trudności zarówno w sferze regulacji formalnych i w badaniach naukowych, jak i w praktycznych działaniach mających zapewnić bezpieczeństwo elementom infrastruktury krytycznej w naszym kraju. Pomimo wielu wysiłków w tym zakresie, także o charakterze naukowo-badawczym, trudno byłoby powiedzieć, że problem ten „mamy z głowy”, podobnie jak wiele krajów wyżej rozwiniętych niż Polska³. Zarówno teoria, jak i potrzeby praktyki wskazują, że projektowanie nowych elementów infrastruktury krytycznej powinno być poprzedzone analizami różnych aspektów bezpieczeństwa⁴. Z tym jednak – mówiąc ogólnie – bywa różnie. Zbyt często jest tak, że dopiero wtedy, kiedy jakiś ważny obiekt „już stoi” uświadamiamy sobie, że na etapie projektowania (zarówno samego obiektu, jak i wyboru miejsca jego ulokowania) można (trzeba) było uwzględnić podmiotowe i przedmiotowe modele bezpieczeństwa⁵. Chodzi więc zarówno o bezpieczeństwo obiektu i jego obsługi – włącznie z odpowiednią kulturą bezpieczeństwa ludzi obsługujących ten obiekt⁶ – jak i o bezpieczeństwo użytkowników itd. Kiedy myśli się o tej problematyce z innej, przedmiotowej perspektywy bezpieczeństwa, bierze się pod uwagę aspekty ekologiczne i zdrowotne, ekonomiczne i polityczne, militarne i wiele innych. Przyjęcie takiej perspektywy badawczej z myślą o bezpieczeństwie infrastruktury krytycznej wymaga jednak odpowiedniego poziomu kultury bezpieczeństwa zarówno badaczy i projektantów, jak i decydentów.

Warto jednak zauważyć, że zanim przystąpimy do tak trudnych zadań badawczych, jakimi są przewidywanie zdarzeń, procesów i zjawisk w sferze bezpieczeństwa, a także projektowanie systemów czy działań służących zapewnieniu bezpieczeństwa, najpierw powinniśmy starannie opisać to, czym się zajmujemy, ale także wyjaśnić uwarunkowania zdarzeń, procesów i zjawisk będących przedmiotem naszego zainteresowania. Innymi słowy – najpierw powinniśmy odpowiedzieć na pytanie, jakie to „coś” rzeczywiście⁷ jest, a dopiero potem podjąć próbę wyjaśniania, dlaczego to „coś” jest takie, jakie jest. Dopiero wtedy możemy przystąpić do oceniania, przewidywania i projektowania. Mogłoby się wydawać, że odwrotna kolejność tych czynności jest charakterystyczna dla wynalazców, jednak nawet

³ Wskazuje na to przykład elektrowni atomowej w miejscowości Fukuschimie. Kiedy brano pod uwagę względy ekonomiczne (odległość od morza, wysokość murów osłonowych itp.), nie uwzględniono ważnej ze względów bezpieczeństwa zasady nadmiarowości.

⁴ Szerzej na ten temat: M. Cieślarczyk, *Problematyka bezpieczeństwa infrastruktury krytycznej postrzegana z różnych perspektyw badawczych* [w:] *Ochrona infrastruktury krytycznej – diagnoza potrzeb i możliwości*, A. Tyburska (red. nauk.), Wyd. WsPol, Szczytno 2010, s. 19–28.

⁵ Zob. M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2011, s. 145–149.

⁶ Problem ten został wyraźniej dostrzeżony po katastrofie w Czarnobylu.

⁷ W naukach technicznych istnieją już bardzo precyzyjne i raczej niezawodne narzędzia pomiarowe wykorzystywane w ramach metody badań. Na obecnym etapie rozwoju nauk humanistycznych i społecznych badający stara się opisać jakiś element rzeczywistości takim, jakim rzeczywiście jest, a nie takim, jakim się wydaje.

oni przechodzą bardziej lub mniej świadomie przez wspomniane wcześniej etapy opisywania i wyjaśniania tego, czym się zajmują. Ma to szczególne znaczenie w odniesieniu do problemów badawczych dotyczących szeroko rozumianych bezpieczeństwa i obronności.

Kilka refleksji teoretycznych i praktycznych podpowiedzi

Jako podstawę do dalszych rozważań przyjęto dosyć uniwersalne rozumienie pojęć „metoda badań” i „techniki badawcze”. Przez metodę badań rozumieć będziemy zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego⁸. Natomiast technika badań to czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzonych informacji, opinii i faktów⁹.

W badaniach problemów bezpieczeństwa korzysta się z:

- metod teoretycznych;
- metod empirycznych;
- metod mieszanych.

Specyfika nauk o bezpieczeństwie i charakter większości podejmowanych w ich ramach problemów badawczych wymagają, żeby w badaniach wykorzystywać – w miarę możliwości – metody „mieszane”¹⁰, czyli metody teoretyczne i empiryczne oraz całą gamę charakterystycznych dla tych metod technik i narzędzi badawczych.

Zbadanie określonego zdarzenia lub kilku zdarzeń (faktów), układających się w pewien logiczny ciąg tych zdarzeń (proces) lub zbadanie konkretnego zjawiska, czyli jego opisanie, wyjaśnienie (zrozumienie) i ewentualnie przewidywanie kierunku zmian, ale także zaproponowanie określonych rozwiązań naprawczych są możliwe dzięki zastosowaniu właściwej metody badań, z wykorzystaniem odpowiednich technik i narzędzi badawczych.

Przy przyjęciu tak ogólnego podziału badań naukowych¹¹ warto zauważyć, że badania empiryczne i teoretyczne różnią się, między innymi, wykorzystywanymi metodami, technikami i narzędziami badawczymi.

Od metody naukowej (metody badań naukowych) wymaga się spełniania następujących wymogów: celowości, jasności, jednoznaczności, ukierunkowania,

⁸ S. Kamiński, *Nauka i metoda: pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, TNKUL, Lublin 1992, s. 202–229.

⁹ A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej* [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński i T. Pilch (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, Wrocław 1974, s. 96.

¹⁰ Szerzej na ten temat w: J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2005, s. 76–80.

¹¹ Wątpliwości mogą wynikać z tego, że trudno wyobrazić sobie naukowe badania o charakterze tylko empirycznym. Każde naukowe badania empiryczne powinny opierać się na podstawach teoretycznych.

skuteczności, owocności, niezawodności i ekonomiczności¹². Mówiąc najprościej – adekwatna do przedmiotu badań, celu i problemów badawczych metoda badań naukowych powinna dostarczyć informacji pozwalających w wyczerpujący i wiarygodny sposób odpowiedzieć na pytania problemowe. Czyli, opracowując (wybierając) odpowiednią metodę badań naukowych, powinniśmy kierować się, między innymi, następującymi kryteriami:

- przedmiotem i celem badań, oraz rodzajem problemu badawczego;
- ilością czasu, sił i środków, które możemy przeznaczyć na badania;
- znajomością i możliwością wykorzystania metod, technik i narzędzi badawczych.

Opracowana metoda badań decyduje o doborze odpowiedniej techniki, czy technik badawczych. Patrząc na tę kwestię z drugiej strony, można przyjąć, że zespół odpowiednich technik badawczych i właściwy sposób ich wykorzystania składają się na adekwatną do potrzeb metodę badawczą w jej wąskim rozumieniu.

Szerokie i wąskie rozumienie pojęć „metoda badań” i „technika badawcza”¹³

Przy szerokim rozumieniu metody badań mamy na uwadze całokształt czynności intelektualnych, organizacyjnych i instrumentalnych, jakie wykonuje badacz, począwszy od uświadomienia sobie potrzeby podjęcia badań na jakiś temat, czy – mówiąc bardziej precyzyjnie – uświadomienie sobie potrzeby podjęcia badań dotyczących jakiegoś problemu badawczego (problemów badawczych), a skończywszy na efekcie finalnym, czyli konkretnych wynikach tych badań, włącznie ze sposobem (sposobami) ich weryfikacji, np. publicznej prezentacji i zastosowania tych wyników w praktyce. Jednak zanim to będzie miało miejsce w szerszym zakresie (np. w skali kraju), warto pamiętać, żeby wcześniej wykorzystać metodę badań w jej węższym znaczeniu. Można wziąć przykładowo eksperyment jako węższy sposób rozumienia metody badań. Szerzej na ten temat w dalszej części artykułu.

Szeroko rozumiana metoda badań może okazać się przydatna w odniesieniu do wszystkich albo przynajmniej do większości badań dotyczących problemów bezpieczeństwa. Dobrą podstawę do opracowania projektu (koncepcji) takich badań może być model prezentowany na ryc. 1. Struktura dalszej części artykułu będzie wiązała się z prezentowanymi na ryc. 1. elementami metody badań w szerokim i wąskim rozumieniu.

¹² Zob. J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, dz. cyt., s. 69–71.

¹³ W tej części artykułu wykorzystano fragmenty referatu wygłoszonego na konferencji naukowej w AON i opublikowanego w materiałach po tej konferencji oraz *Metody badań w naukach o bezpieczeństwie* [w:] *Podstawowe zagadnienia badań bezpieczeństwa*, B. Wiśniewski (red. nauk.), Wyd. WSPol, Szczecno 2011.

<p>1. Metoda badań w szerokim rozumieniu</p> <p>1.1. Przyjęte założenia teoretyczne i metodologiczne</p> <p>1.2. Wykorzystane metody teoretyczne</p> <p>1.3. „Procedura badań” (patrz: ryc. 2 i 3 oraz tabela 1.)</p>
<p>2. Metoda badań w wąskim znaczeniu</p> <p>2.1. Jako zestaw technik i narzędzi badawczych w odniesieniu do konkretnego problemu badawczego (patrz: punkt V., tabela 1 oraz tabela 2)</p>

Ryc. 1. Szerokie i wąskie rozumienie metody badań w naukach o bezpieczeństwie

Źródło: Opracowanie własne.

Metoda badań w szerokim rozumieniu (1.)

Przyjęte założenia teoretyczne i metodologiczne (1.1.)

Punktem wyjścia w badaniach problemów bezpieczeństwa jest uświadomienie sobie przez badacza sytuacji problemowej w możliwie najszerszym zakresie oraz wstępne określenie i rozpoznanie problemu badawczego (patrz: punkt I tabela 1). Trudną do przecenienia rolę spełnia wówczas wiedza teoretyczna z różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, np. filozofii, psychologii, socjologii, prakseologii i wielu innych. Wykorzystanie przez badacza wiedzy teoretycznej wiąże się z charakterem podejmowanych problemów badawczych. W dalszych rozważaniach przedstawimy tylko kilka założeń teoretycznych i metodologicznych mogących mieć charakter uniwersalny.

Światowej sławy socjolog i metodolog P. Sztompka uważa¹⁴, że pod koniec XX wieku cztery fundamentalne ontologiczne cechy świata społecznego uzyskały jakościowo nowy kształt. Są to: historyczność, podmiotowość, refleksyjność, globalność. Ich wykorzystanie w badaniach problemów bezpieczeństwa wydaje się nie tylko celowe, lecz także konieczne. Spróbujmy więc przybliżyć podstawowe założenia tego modelu.

Historyczność nakazuje pamiętać o tym, że społeczeństwo to nie statyczny obiekt, a toczący się ciągle proces, bez wyraźnego początku i bez przewidywalnego końca. Dlatego każdy aktualny stan społeczeństwa, także stan bezpieczeństwa, powinien być traktowany jako przejściowa faza zawierająca w sobie dziedzictwo przeszłości, ale i załóżek przyszłości. Zdaniem P. Sztompki czas ujawnia się w tym procesie jako konstytutywna ontologiczna cecha świata społecznego. Wynika stąd potrzeba lokalizacji każdego zjawiska w czasie. Także w badaniach dotyczących problemów bezpieczeństwa czynnik czasu i podejście procesualne powinny być jednymi z istotnych założeń metodologicznych.

¹⁴ Na podstawie wypowiedzi P. Sztompki [w:] *Wyzwania wobec nauk społecznych*, Universitas, Kraków 1999, s. 123–129.

Historyczność oznacza także, że zjawiska społeczne powinny być badane w konfiguracji zjawisk zewnętrznych. Pole relacyjne wyznacza wtedy istotne cechy tego zjawiska. Refleksja ta wydaje się szczególnie użyteczna w odniesieniu do zjawiska bezpieczeństwa, zresztą nie tylko w jego wymiarze międzynarodowym, jeśli o bezpieczeństwie będziemy myśleć w sposób systemowy¹⁵.

Drugą niezbywalną cechą rzeczywistości społecznej, uwzględnianą także przy badaniach problemów bezpieczeństwa, jest podmiotowość. Oznacza ona, że każde zjawisko społeczne jest efektem działań ludzkich. Dlatego kształt i charakter zjawiska zależą istotnie od ludzkich decyzji i wyborów, ale także potrzeb, a nawet zachcianek. Powoduje to, że układ zdarzeń, zjawisk i procesów społecznych nie przebiega nigdy w z góry ustalonym kierunku, nie zmierza do wyraźnie wyznaczonego celu. Procesy te mają charakter płynny i otwarty. Tym właśnie częściowym indeterminizmem procesów społecznych nauki społeczne różnią się od nauk o przyrodzie. W wieku XX i na początku XXI wieku uświadomiono sobie wyraźniej¹⁶, że zmiany społeczne przebiegają inaczej, niż wydawało się to w XIX wieku, kiedy przyjmowano linearną wizję postępu czy kierunkowego rozwoju. Refleksje te są także przydatne przy opisywaniu i wyjaśnianiu zjawisk bezpieczeństwa.

Przy przyjęciu założenia o potrzebie refleksyjności¹⁷ podkreśla się olbrzymią rolę świadomości społeczeństw jako wyznacznika zjawisk i procesów. Zwraca się uwagę na to, że świadomość i kultura stają się czynnikami decydującymi o przebiegu tych procesów i zjawisk, dlatego nauki społeczne nigdy nie osiągną standardu nauk przyrodniczych¹⁸. Natomiast ich wzajemne zbliżanie się w badaniach problemów bezpieczeństwa wydaje się nie tylko możliwe, lecz także konieczne.

Czwartą cechą współczesności wywierającą wpływ na wszystkie sfery życia i działalności człowieka, także na jego poziom bezpieczeństwa, jest globalizacja. Przynosi ona nieporównywalną z przeszłością skalę zależności i powiązań między różnymi podmiotami. Chodzi o powiązania w sferze nie tylko ekologicznej i zdrowotnej, lecz także ekonomicznej, politycznej, militarnej, kulturowej itd. Dlatego na przełomie XX i XXI wieku można już mówić o ludzkości. Refleksja ta wydaje się szczególnie aktualna w obliczu coraz to nowych zagrożeń globalnych, ale także nowych szans dla współczesnego człowieka.

Potrzeba postrzegania zjawisk nie tylko w wymiarze jednostkowym i państwowym, lecz także w wymiarze regionalnym, kontynentalnym, a nawet globalnym z jednej strony wiąże się z naturalnym procesem otwierania się podmiotów i ich integracją (przykład UE), a z drugiej także uwarunkowana jest dynamicznym rozwojem techniki i technologii, szczególnie zaś technologii informacyjno-komunikacyjnych.

¹⁵ Zob. E. Laszlo, *Systemowy obraz świata*, PIW, Warszawa 1978, s. 43–50.

¹⁶ Uświadomiono to sobie szczególnie wyraźnie po 11 września 2001 r.

¹⁷ Na szczególne znaczenie refleksyjności zwracają także uwagę inni socjologowie, np. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późniejszej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2001.

¹⁸ Zob. P. Sztompka, *Wyzwania...*, dz. cyt., s. 125.

W tym kontekście elementy czasu i przestrzeni nabierają innego niż kiedyś znaczenia, także w odniesieniu do badania problemów bezpieczeństwa.

Te cztery ontologiczne właściwości współczesnego świata – historyczność, podmiotowość, refleksyjność, globalność – narzucają konieczność zmiany perspektywy badawczej w naukach społecznych i sposobu ich uprawiania, w tym także w badaniach problemów bezpieczeństwa. Wspomniany już P. Sztompka napisał: „Zespencerowskiej metafory organicznej wizja systemu społecznego, samoregulującego się, trwałego, ustępuje wizji procesowej, obrazowi świata ciągłego, płynnego ruchu, nieustannego kształtowania się i przekształcania. Wizja procesowa i zdarzeniowa narzuca konieczność zastosowania podejścia historycznego w każdym badaniu społeczeństwa, obojętne jaka podejmuje go dyscyplina. [...] Tradycyjna, wywodząca się również z XIX wieku i metafory organicznej idea procesu kierunkowego zostaje zastąpiona ideą stawania się społeczeństwa przez nieustanny, konstrukcyjny wysiłek jednostek i zbiorowości. Badanie społeczeństwa w procesie stawania się wymaga skupienia uwagi na działaniach i prawidłowościach społecznego konstruowania rzeczywistości. Słowem, wymaga metody fenomenologicznej”¹⁹.

Zdaniem tego autora niezbędne jest również korzystanie z metody hermeneutycznej i interpretacyjnej, ale także z analizy kulturowej, co wiąże się z faktem, że centralnym składnikiem społeczeństw okazują się idee, znaczenia i symbole, a tradycyjna wizja społeczeństwa jako zbiorowości lokalizowanej przestrzennie i ograniczonej geograficznie ustępuje (w jakimś stopniu i w jakimś sensie – uzup. M.C.) wizji społeczeństwa globalnego, czyli wspomnianej już wcześniej ludzkości.

Opierając się na powyższych założeniach, warto zastanowić się, co wynika z tego dla badań w naukach o bezpieczeństwie, biorąc pod uwagę ich inter- i transdyscyplinarny charakter. Otóż w praktyce badawczej każdej dyscypliny trzeba wyraźnie odróżnić dwie fazy. Są to: a) faza zbierania danych empirycznych oraz b) faza analizy i uogólniania teoretycznego.

W fazie a) zbierania danych empirycznych – każda z dyscyplin powinna korzystać ze sprawdzonych w jej ramach technik badawczych. W fazie drugiej b), czyli podczas analiz i teoretycznego uogólniania, potrzebne jest podejście inter- i transdyscyplinarne²⁰. Wynika z tego konkretne przesłanie dla badaczy problemów bezpieczeństwa, także dla tych, którzy prowadzą badania na potrzeby prac kwalifikacyjnych (licencjackich, magisterskich i doktorskich) na kierunkach studiów związanych z bezpieczeństwem. Dzięki takiej perspektywie badawczej dyplomant, magistrant czy doktorant ma szansę dokonać syntezy wiedzy poznawanej w czasie studiów w ramach różnych przedmiotów.

Warto w tym miejscu podkreślić, że w pracach naukowych o charakterze teoretyczno-empirycznym konieczne jest także wykorzystanie metod badawczych w ich węższym znaczeniu, o czym szerzej w dalszej części artykułu. Tymczasem zaś spróbujmy przybliżyć chociaż niektóre metody teoretyczne.

¹⁹ P. Sztompka, *Wyzwania...*, dz. cyt., s. 127.

²⁰ Zob. tamże, s.128–129.

Wykorzystywane metody teoretyczne (1.2.)

Przed przejściem do kolejnego punktu metody badań w szerokim rozumieniu (ryc. 1, punkt 1.2.) zatrzymajmy się przez chwilę przy niektórych metodach badawczych o charakterze teoretycznym stosowanych w naukowych badaniach problemów bezpieczeństwa. Mogą być to np.:

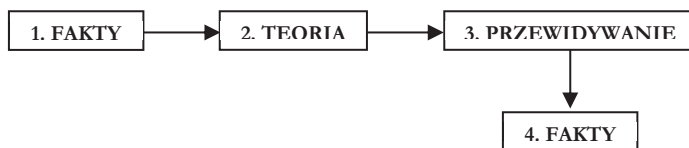
- Metody modelowania, a w nich:
 - a) modele procesów i zjawisk, np. w sferach bezpieczeństwa ekologicznego i zdrowotnego, ekonomicznego i politycznego, publicznego i militarnego itd.;
 - b) modele trendów i tendencji zjawisk w różnych sferach bezpieczeństwa.
- Metody symulacyjne z wykorzystaniem programów komputerowych.
- Metody analizy, wyróżnione według:
 - a) sposobu realizacji (systemowa, scenariuszowa, wielokryterialna, statystyczna);
 - b) przedmiotu analiz (np. dotyczące zjawisk ekologicznych i zdrowotnych, ekonomicznych i politycznych, zagrożeń porządku i bezpieczeństwa publicznego, militarnych itd.);
 - połączone a) i b).
- Metoda analizy systemowej do badania problemów bezpieczeństwa, w której warto zwrócić uwagę na takie jej elementy (etapy) jak:
 - a) badanie celów działania (akcji lub linii postępowania);
 - b) badanie możliwych sposobów osiągnięcia zamierzonych celów, z uwzględnieniem nowych alternatywnych rozwiązań;
 - c) ocena pozytywnych i negatywnych, bliższych i dalszych skutków każdego z możliwych wariantów działania uwzględniająca niepewność przyszłości i ryzyko;
 - d) analiza porównawcza wariantów działania według różnych kryteriów efektywności i przedstawienie wyników w sposób umożliwiający wybór – decyzję.
- Metoda scenariuszy. W literaturze często spotyka się 5 jej etapów:
 - a) identyfikacji i opracowania (opisania) zjawisk w otoczeniu;
 - b) ustalenia wpływu zjawisk na bezpieczeństwo podmiotu;
 - c) wyliczenia średniej siły oddziaływania danego zjawiska na bezpieczeństwo podmiotu;
 - d) tworzenia scenariuszy (wg stopnia prawdopodobieństwa i korzystności);
 - e) oceny scenariuszy wg szans i zagrożeń.
- Klasyczna analiza RAND jest jedną z bardziej rozpowszechnionych metod badania problemów bezpieczeństwa. Jej algorytm przedstawia się następująco:
 - a) analiza problemu:
 - jaki problem ma być rozwiązany i co jest celem jego rozwiązania?
 - jak działa obecny system i jakie niedostatki (braki) występują w jego działaniu?

- jakie wymagania i ograniczenia są istotne dla systemu?
- b) analiza funkcji:
 - jaka jest operacyjna koncepcja systemu?
 - jakie funkcje powinien spełniać system?
 - określenie istotnych czynników, od których zależy pełnienie poszczególnych funkcji;
 - określenie zależności między istotnymi czynnikami;
- c) opracowanie wariantów – alternatywnych rozwiązań systemu;
- d) identyfikacja systemów konkurencyjnych dla danego (analizowanego) systemu;
- e) opracowanie modelu ocenowego systemu (kryteria oceny, zależności, charakterystyki wpływu otoczenia);
- f) oszacowanie wartości danych ilościowych dla modelu;
- g) testowanie modelu;
- h) oszacowanie wielkości nakładów (kosztów);
- i) analiza ryzyka i niepewności;
- j) opracowanie dodatkowych rozwiązań alternatywnych dla systemu;
- k) wybór systemu najkorzystniejszego (wariantu najefektywniejszego).

Przedstawione wyżej metody mogą znaleźć zastosowanie w ramach prezentowanej na ryc. 1, punkt 1.3 procedury badań wchodzącej w skład szeroko rozumianej metody badań problemów bezpieczeństwa.

Procedura badań (1.3.)

Rozważania na ten temat zacznijmy od stosunkowo przejrzystego modelu poznania naukowego wykorzystywanego nie tylko w naukach humanistycznych i społecznych, lecz także w innych dyscyplinach i dziedzinach wiedzy. W książce *Elementy metodologii badań psychologicznych*²¹ J. Brzeziński w następujący sposób przedstawia ogólny model procesu poznania naukowego (ryc. 2).

Ryc. 2. Model J. Brzezińskiego i jego przydatność w badaniach problemów bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Brzeziński, *Elementy...*, dz. cyt.

Dla potwierdzenia uniwersalnego charakteru tego modelu, przydatnego w badaniach problemów bezpieczeństwa, spróbujmy wykorzystać go w odniesieniu do badań o charakterze technicznym. Jego przydatność w badaniach humanistycznych

²¹ J. Brzeziński, *Elementy metodologii badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1980. Podobny model wykorzystuje w naukach wojskowych R. Wróblewski, *Metodologia strategii wojskowej*, Wydawnictwo AON, Warszawa 1997.

i społecznych została bowiem już wielokrotnie potwierdzona. Być może dobrym przykładem ukazującym możliwość praktycznego zastosowania tego modelu w odniesieniu do problemów bezpieczeństwa o charakterze technicznym będzie problematyka bezpieczeństwa w komunikacji lotniczej.

Punkt 1. modelu przedstawionego na ryc. 2, czyli fakty (zdarzenia) jest punktem wyjścia każdego poznania naukowego, także w naukach o bezpieczeństwie. Jako konkretny fakt możemy przyjąć np. wykrytą (lub niewykrytą) niesprawność jakiegoś elementu sprzętu technicznego w czasie przeglądu tego sprzętu. Także faktem – nierzadko tragicznym – może być wypadek spowodowany niesprawnością tego sprzętu. Opisywaniem i wyjaśnianiem zależności między faktami zajmuje się teoria. W tym konkretnym przypadku – np. zaistnienia wypadku lotniczego – jest to teoria bezpieczeństwa lotów.

Warto jednak wrócić do pierwszego z przywołanych przez nas przykładów, tzn. wykrytego w czasie przeglądu samolotu faktu niesprawności jakiegoś elementu tego sprzętu czy nawet całego układu. Nietrudno wyobrazić sobie, jak przydatna w takiej sytuacji może być wiedza teoretyczna (element 2. – teoria, ryc. 2) dotycząca całego systemu funkcjonowania samolotu (jego opis) czy też niesprawnego układu, albo jego elementów. Dzięki wiedzy teoretycznej możemy wówczas podejmować próbę wyjaśniania przyczyn zaistniałej niesprawności sprzętu, czyli poszukiwać odpowiedzi na pytanie, który z elementów badanego systemu jest niesprawny.

W innym przypadku, np. niewykrycia tej niesprawności i zaistnienia wypadku lotniczego, wiedza teoretyczna jest wykorzystywana do określania (opisania i wyjaśnienia) przyczyn zaistniałego wypadku oraz formułowania na tej podstawie zaleceń praktycznych.

Zatrzymajmy się jednak dłużej przy wariacie optymistycznym, tzn. fakcie (element 1. na ryc. 2) wykrycia niesprawności jakiegoś układu (systemu) w czasie przeglądu technicznego samolotu, a nie w czasie lotu. Żeby zlokalizować przyczynę niesprawności, wykorzystuje się dostępną wiedzę teoretyczną (przedstawioną na ryc. 2 element 2. – teoria) zgromadzoną w pamięci człowieka, bądź też zawartą w podręcznikach, instrukcjach itp. Wtedy właśnie na podstawie wcześniejszych doświadczeń wysuwamy przypuszczenia (hipotezy), które następnie weryfikowane są w oparciu o dostępną teorię przy wykorzystaniu przyrządów technicznych i badań pomiarowych, ale także w inny sposób. Pozwoli to przystąpić do realizacji trzeciego z etapów (elementów) procesu poznania naukowego, czyli przewidywać (element 3. na ryc. 2), który z elementów jest przyczyną niesprawności danego układu (systemu), zlokalizować go i usunąć wykrytą niesprawność. W ten sposób dochodzimy do kolejnego etapu procesu badań naukowych, czyli kolejnego faktu (element 4. na ryc. 2), polegającego na usunięciu usterki sprzętu, co – w omawianym wyżej przykładzie – w zasadzie kończy cykl procesu badawczego w ciągu działaniowym przedstawionym na ryc. 2.

Innym sposobem „działania” (innym faktem), a może raczej faktem na innym już poziomie działalności (element 4. na ryc. 2) – w tym przypadku działalności

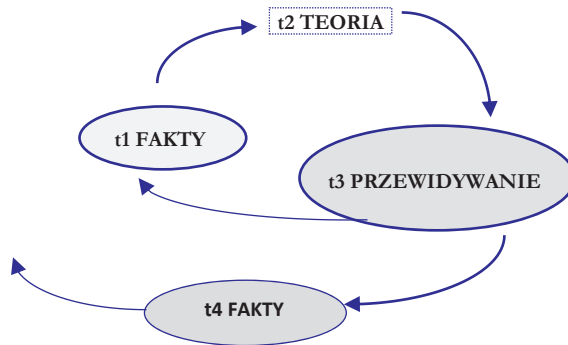
praktycznej – jest wystartowanie samolotu i sprawdzenie jego sprawności w locie. Wówczas jednak szeroko rozumiane koszty i stawka tego „działania” są bardzo wysokie. Ryzyko również. Dlatego też ten następny fakt (element 1. na ryc. 2), czyli sprawdzenie samolotu w locie, powinien być poprzedzony kolejnymi analizami teoretycznymi i wynikami badań pomiarowych (element 2. na ryc. 2), które z dużym prawdopodobieństwem pozwolą przewidywać (element 3.) fakt bezpiecznego odbicia i zakończenia lotu (element 4. na ryc. 2).

Przedstawiony wyżej w dużym uproszczeniu opis swobodnego procesu badań z wykorzystaniem dorobku nauk humanistycznych i technicznych dotyczy „świata techniki”, czyli bezpieczeństwa statku powietrznego. Jednak ze statku powietrznego korzystają ludzie (obsługa i pasażerowie), którzy w trudnej, kryzysowej sytuacji, np. w trakcie doświadczanej turbulencji, mogą swoim zachowaniem stwarzać zagrożenia dla bezpieczeństwa lotu albo przyczynić się do zwiększenia szans przetrwania. Dotychczasowe badania wykazują bowiem, że to właśnie czynnik ludzki (człowiek i grupy społeczne) jest najsłabszym elementem tak złożonych systemów, jak np. samolot pasażerski w czasie lotu albo inne „systemy działania”. Pozwala to uświadomić sobie dodatkowe trudności związane z badaniami problemów bezpieczeństwa w odniesieniu do takich systemów. Znacznie trudniej jest bowiem badać fakty, procesy i zjawiska przy wykorzystaniu dorobku nauk humanistycznych, społecznych i prakseologicznych, które – razem z naukami technicznymi i ścisłymi – wykorzystywane są w badaniach problemów bezpieczeństwa. Występująca wówczas dodatkowa trudność wiąże się z tym, że w rozważaniach teoretycznych, ale i w praktyce naukowo-badawczej czasami spotyka się nieporozumienia dotyczące np. tego, czy pierwszym elementem procesu poznania powinny być widoczne na rycinie 2: a) tzw. twarde fakty empiryczne, czy raczej b) teoria, a może c), czyli fakty i teoria jednocześnie? Są to spotykane nierzadko wśród badaczy problemów bezpieczeństwa dylematy, nieułatwiające podejmowania badań w tak złożonej problematyce, jaką jest szeroko rozumiane bezpieczeństwo, w tym konkretnym przypadku bezpieczeństwo lotów.

Zwolennicy poglądu przedstawionego w punktach b) i c) uważają, że w badaniach o charakterze teoretycznym to od teorii właśnie powinno zaczynać się pracę naukowo-badawczą. Przy rozpoczęciu badania od teorii (element 2. na ryc. 2) powinno się w niej właśnie wykrywać ewentualne luki i jej słabości. Zapomina się jednak wówczas o tym, że zarówno konkretna teoria, jak i wykryte w niej słabości czy luki stanowią określone fakty (element 1. na ryc. 2) i jako takie są one tzw. punktem oznaczonym jako start, czyli takim, od którego rozpoczyna się pracę badawczą w naukach o bezpieczeństwie.

Pokazuje to, że prezentowany na ryc. 2 model może być z powodzeniem stosowany w badaniach problemów bezpieczeństwa, zarówno tych o charakterze teoretycznym, jak i empirycznym. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że proces badań naukowych – zresztą nie tylko w naukach o bezpieczeństwie – organizowany jest i przebiega w określonym przedziale czasu (w tym konkretnym przypadku

w przedziale czasu t^1 – t^4), to zaprezentowany na ryc. 2 model można – jak się wydaje – przedstawić również w taki sposób jak na ryc. 3. Wynika to z faktu, że wspomniane wyżej dylematy, a właściwie nieporozumienia dotyczące tego od czego zacząć, wiążą się często z technologią intelektu²² konkretnego badacza, czyli – prościej mówiąc – z jego schematami myślowymi i ze sposobami myślenia, np. liniowego albo nieliniowego²³.

Ryc. 3. Procesualny model badania problemów bezpieczeństwa

Źródło: M. Cieślarczyk (red.nauk.), *Metody, techniki i narzędzia badawcze oraz elementy statystyki stosowane w pracach magisterskich i doktorskich*, Wyd. AON, Warszawa 2003.

Przy korzystaniu z modelu przedstawionego na powyższej rycinie nietrudno zauważyć, że na osi czasu przedstawionej w postaci wektora (w tym przypadku zakrzywionej „strzałki czasu”) w momencie t_2 teoria zdaje się wyprzedzać fakty zaistniałe w czasie t_4 . W związku z tym analiza tego modelu pozwala doprecyzować rozważania przeprowadzone z wykorzystaniem modelu z ryciny 3 o stwierdzenie, że teoria, która powstała w czasie t_2 , pomaga nam lepiej zrozumieć fakty, które zaistniały w czasie t_4 . Wynikają z tego określone wnioski praktyczne dla badaczy problemów bezpieczeństwa w jego różnych wymiarach przedmiotowych.

W tym miejscu warto przedstawić jeszcze jeden element wchodzący w skład szeroko rozumianej metody badań w naukach o bezpieczeństwie. Chodzi o przedstawioną na ryc. 1 procedurę badań (punkt 1.3.) składającą się z dwóch grup czynności. Jedna z grup została przedstawiona na ryc. 2 i 3. Druga może być traktowana jako algorytm procesu badawczego w naukach o bezpieczeństwie. Został on przedstawiony w tabeli 1.

Jak już wspomniano, prezentowane w tabeli 1 dziesięć zadań (I–X) wykonywanych w procesie badawczym stwarza dobre warunki do zebrania wiarygodnych i wyczerpujących informacji służących do rozwiązania problemów badawczych. Procedura ta uwzględnia zarówno badania teoretyczne, jak i przeprowadzenie

²² M. Marody, *Technologie intelektu: językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, PWN, Warszawa 1987.

²³ P. Sienkiewicz, *Nowoczesne badania systemowe*, „Zeszyty Naukowe AON”, (1990), s. 79–95.

badania empirycznych przy pomocy zawartych w tabeli 2 metod, technik i narzędzi badawczych. W ten sposób doszliśmy do metody badań w jej wąskim rozumieniu (pkt. V tabela 1).

Tabela 1. Czynności i efekty w ramach procesu badawczego

ETAPY badań	Zadania wykonywane w ramach procesu badawczego	EFEKTY
Etap 1. Konceptualizacja	I. Uświadomienie sobie sytuacji problemowej oraz wstępne określenie i rozpoznawanie problemu badawczego. II. Zbieranie niezbędnych informacji wyjściowych (zapoznanie się z literaturą przedmiotu, konsultacje, wymiana poglądów itp.). III. Werbalizacja (doprecyzowanie) ogólnego problemu badawczego oraz określenie celu i przedmiotu badań. IV. Odkrywanie zmiennych, formułowanie problemów szczegółowych i/lub hipotez oraz określanie wskaźników. V. Wybór METOD i technik badawczych oraz opracowanie narzędzi badawczych. VI. Określenie terenu badań oraz charakteru i liczebności próby badawczej.	KONCEPCJA badań, a w niej: 1. Uzasadnienie potrzeby podjęcia badań – charakterystyka sytuacji problemowej. 2. Przedmiot i cel badań. 3. Problemy badawcze (ogólny i szczegółowe). 4. Zmienne, wskaźniki i hipotezy. 5. Metoda badań, techniki i narzędzia badawcze. 6. Teren badań, rodzaj i charakteru próby, organizacja badań. 7. Plan pracy (spis treści). 8. Harmonogramu badań. 9. Podstawowe pozycje literatury NARZĘDZIA badawcze.
Etap 2. Realizacja badań	VII. Przygotowanie badań terenowych i ich praktyczna realizacja.	„surowe” dane empiryczne
Etap 3. Finalizacja badań	VIII. Przygotowanie danych (empirycznych) do analiz i obliczeń statystycznych. IX. Analiza danych empirycznych – wnioskowanie, odpowiedzi na pytania problemowe, weryfikacja hipotez. X. Doprecyzowanie planu opracowania (np. pracy dyplomowej, pracy mgr, dr, hab.) i wypełnianie go treścią – przygotowanie opracowania naukowego.	<ul style="list-style-type: none"> • Wydruki, tabele, wykresy. • Efekt końcowy: 1. Opracowanie naukowe (praca kwalifikacyjna, np. magisterska, referat naukowy itp.). 2. Wykorzystanie wyników badań w praktyce. Rozwiązanie problemu badawczego.

Źródło: Opracowanie na podstawie: M. Cieślarczyk (red. nauk.), *Metody, techniki i narzędzia...*, dz. cyt., s. 23–24.

Metody badań w wąskim znaczeniu

Na metodę badań problemów bezpieczeństwa w jej wąskim rozumieniu składają się techniki i narzędzia stosowane w badaniach empirycznych. Zostały one dość szczegółowo opisane w wielu pozycjach literatury metodologicznej²⁴, dlatego, m.in., ograniczymy się w tym miejscu tylko do przedstawienia mapy metod, technik i narzędzi badawczych (tabela 2), zatrzymując się jedynie przy eksperymencie.

Tabela 2. Niektóre z metod, technik i narzędzi badawczych wykorzystywane w empirycznych badaniach problemów bezpieczeństwa

METODY	Techniki	Narzędzia badawcze
ANKIETOWA	<ul style="list-style-type: none"> – ankiety audytoryjnej – ankiety indywidualnej – ankiety pocztowej 	<ul style="list-style-type: none"> – kwestionariusz ankiety
WYWIADU	<ul style="list-style-type: none"> – wywiadu sformalizowanego – wywiadu swobodnego – inne 	<ul style="list-style-type: none"> – arkusz wywiadu – dyspozycje do wywiadu – inne
OBSERWACJI	<ul style="list-style-type: none"> – uczestniczącej – postronnej 	<ul style="list-style-type: none"> – dziennik obserwacji – arkusz obserwacji
EKSPERYMENTU	<ul style="list-style-type: none"> – jednej grupy – grup równoległych – grup rotacyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> – wszystkie narzędzia wykorzystywane w innych metodach
ANALIZY DOKUMENTÓW	<ul style="list-style-type: none"> – analizy ilościowej – analizy jakościowej – inne 	<ul style="list-style-type: none"> – arkusz analizy – programy komputerowe – inne
INNE	inne	inne

Źródło: Opracowanie własne.

Doświadczenie podpowiada, że metoda ta jest rzadko wykorzystywana w badaniach, zresztą nie tylko w odniesieniu do problemów bezpieczeństwa. A jeśli już korzysta się z niej, to zamiast eksperymentów w mikroskali wprowadza się w jakimś kraju zmiany w skali makro, które są nazywane „eksperymentami na żywym ciele tkanki społecznej”. Skutki takich eksperymentów odczuwane są czasami przez kilka pokoleń²⁵.

²⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, dz. cyt.; J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1967; S. Nowak (red.), *Metody badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1965; M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa 1984; A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, w: *Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński i T. Pilch (red.), Narodowy Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1974; M. Cieślarczyk (red. nauk.), *Metody, techniki i narzędzia...*, dz. cyt.

²⁵ Jako jeden z przykładów takiego eksperymentu przywołuje się czasami *Ustawę o zarządzaniu kryzysowym* z kwietnia 2007 roku z kolejnymi nowelizacjami.

Zakończenie

Nauki o bezpieczeństwie w naszym kraju dopiero się rozwijają. Ich rozwojowi, ale także rozwiązywaniu praktycznych problemów bezpieczeństwa może dobrze służyć postęp w zakresie projektowania i wykorzystywania metod, technik i narzędzi badawczych. Uwaga ta dotyczy nie tylko metod i technik badawczych na potrzeby prac kwalifikacyjnych, ale także – a może przede wszystkim – diagnozowania i rozwiązywania praktycznych problemów bezpieczeństwa w jego różnych obszarach przedmiotowych. Dobrze może temu służyć wiedza o możliwościach wykorzystywania metod i technik badawczych w ich szerokim i wąskim rozumieniu oraz większa niż dotychczas liczba podejmowanych badań empirycznych.

BEZPIECZEŃSTWO POŻAROWE ZARYS TEORII PROBLEMU

Ochrona przeciwpożarowa w systemie bezpieczeństwa państwa

Bezpieczeństwo pożarowe to rezultat funkcjonowania systemu ochrony przeciwpożarowej. Ochrona przeciwpożarowa to rozwiązania systemowe polegające na realizacji przedsięwzięć mających na celu ochronę życia, zdrowia, mienia, środowiska i infrastruktury przed pożarem i innymi zagrożeniami. Bezpieczeństwo pożarowe to składnik bezpieczeństwa wewnętrznego. Ochrona przeciwpożarowa natomiast to część systemu bezpieczeństwa państwa w jego wymiarze cywilnym. Ochrona przeciwpożarowa jest ważnym składnikiem (częścią) bezpieczeństwa państwa. Jest realizowana poprzez działania prewencyjne (zapobieganie – działania, takie jak przepisy i wymagania dotyczące warunków ochrony przeciwpożarowej w obiektach budowlanych); działania ratownicze (reagowanie i likwidacja skutków) i tzw. profilaktykę i edukację społeczną (podnoszenie wiedzy społeczeństwa o zagrożeniach i kształtowanie poprawnych zachowań).

Na rycinie 1 przedstawiono propozycję „umiejscowienia” ochrony przeciwpożarowej w systemie bezpieczeństwa państwa. Propozycja ta wynika z przedstawionej poniżej analizy dokumentów dotyczących europejskiej strategii bezpieczeństwa:

- Europejskiej strategii bezpieczeństwa i EPBiO P6_TA(2009) 0075 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie europejskiej strategii bezpieczeństwa i europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony (2008/2202 (INI)) (2010/C 76 E/13), Dz. U. C 76E z 25.03.2010 r., s. C 76 E/62. Uwagi ogólne pkt. 1.¹
- Europejskiej strategii bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej. Dążąc do europejskiego modelu bezpieczeństwa, Unia Europejska, marzec 2010.

„Istotne znaczenie ma współpraca organów ochrony porządku publicznego ze służbami granicznymi, organami wymiaru sprawiedliwości i innymi służbami, np.

¹ „[...] Unia Europejska musi rozwijać swoją autonomię strategiczną za pośrednictwem silnej i skutecznej polityki zagranicznej w celu szerzenia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, ochrony interesów UE na świecie, zapewnienia bezpieczeństwa jej obywateli, przyczynienia się do rzeczywistego multilateralizmu, wspierania poszanowania praw człowieka i wartości demokratycznych na całym świecie oraz do zapewnienia pokoju na świecie”.

z sektora zdrowotnego, socjalnego i sektora ochrony ludności. Europejska strategia bezpieczeństwa wewnętrznego musi wykorzystać potencjał synergii w dziedzinie współpracy organów ochrony porządku publicznego, zintegrowanego zarządzania granicami i systemów karnoprawnych. Otóż dziedziny te są w europejskiej przestrzeni sprawiedliwości, wolności i bezpieczeństwa nierozzerwalnie ze sobą związane: strategia bezpieczeństwa wewnętrznego musi zatem gwarantować, że będą się one wzajemnie dopełniały i wzmacniały swoje efekty”².

„Działania UE w zakresie ochrony ludności muszą być zorientowane na zwiększanie odporności na katastrofy i w tym celu należy opracować strategiczne podejście do zapobiegania katastrofom i do ich uprzedzania oraz dalej zwiększać gotowość i optymalizować reagowanie, uznając jednocześnie indywidualną odpowiedzialność każdego państwa. Należy opracować wytyczne diagnozowania, oceniania i analizowania niebezpieczeństw i ryzyka oraz dokonać przeglądu zagrożeń naturalnych i antropogenicznych, które mogą w przyszłości pojawić się przed UE. Ogólnounijna analiza ryzyka powinna stać się podstawą inicjatyw współpracy między zagrożonymi państwami członkowskimi a UE w dziedzinie ochrony ludności i planowaniu zdolności. Należy zidentyfikować nowe niebezpieczeństwa i zagrożenia, takie jak niedobór energii, awarie informacyjno-komunikacyjne oraz pandemie. W polityce prewencyjnej należy uwzględnić troskę o odporność obywateli oraz sektora publicznego i prywatnego na skutki katastrof”³.

„Jeżeli chodzi o ochronę ludności, UE powinna propagować zintegrowane podejście obejmujące różne fazy sytuacji kryzysowej (zapobieganie, reagowanie, likwidacja skutków) i w tym celu wdrożyć wzajemną pomoc i solidarność europejską”⁴.

W Komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wzmocnienia zdolności Unii do reagowania w przypadku katastrof sformułowano plan działań UE, który zakłada m.in:

- poprawę współpracy międzyinstytucjonalnej;
- wzmocnienie europejskiej pomocy humanitarnej;
- poprawę europejskiej ochrony ludności;
- wzmocnienie zdolności o charakterze przekrojowym, łączących różne obszary polityki i instrumenty⁵.

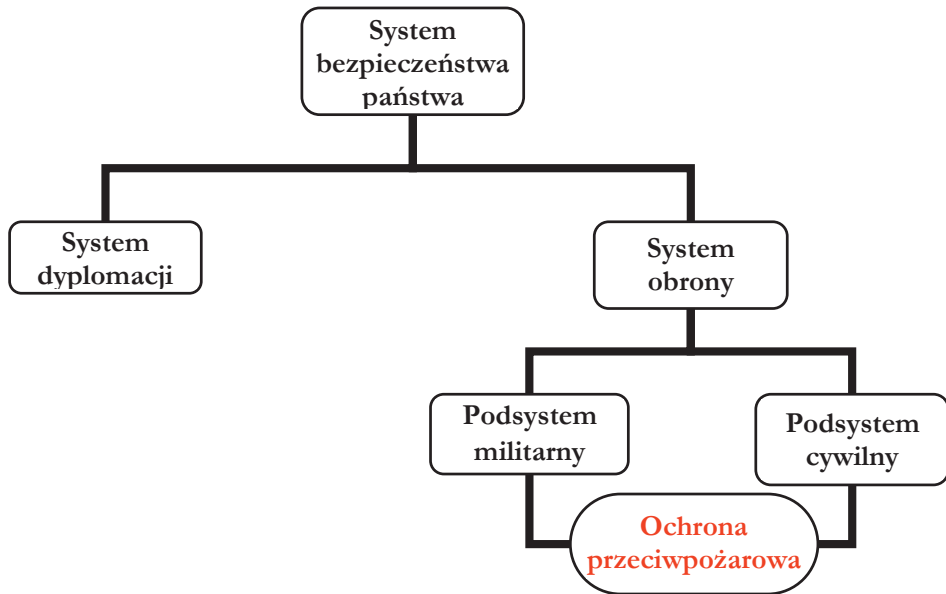
W ramach zaproponowanego na rycinie 1 podziału przewidziano system dyplomacji i obrony (w tym podsystem militarny i cywilny). Takie przedstawienie tej struktury różni się od struktur przedstawianych w krajowych dokumentach dotyczących bezpieczeństwa państwa.

² Europejska strategia bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej. Dążąc do europejskiego modelu bezpieczeństwa, Unia Europejska, 2010, s. 9.

³ Tamże, s. 23–24.

⁴ Tamże, s. 26.

⁵ Zob. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wzmocnienia zdolności Unii do reagowania w przypadku katastrof, 2008, COM(2008) 130 wersja ostateczna. s. 10–16.

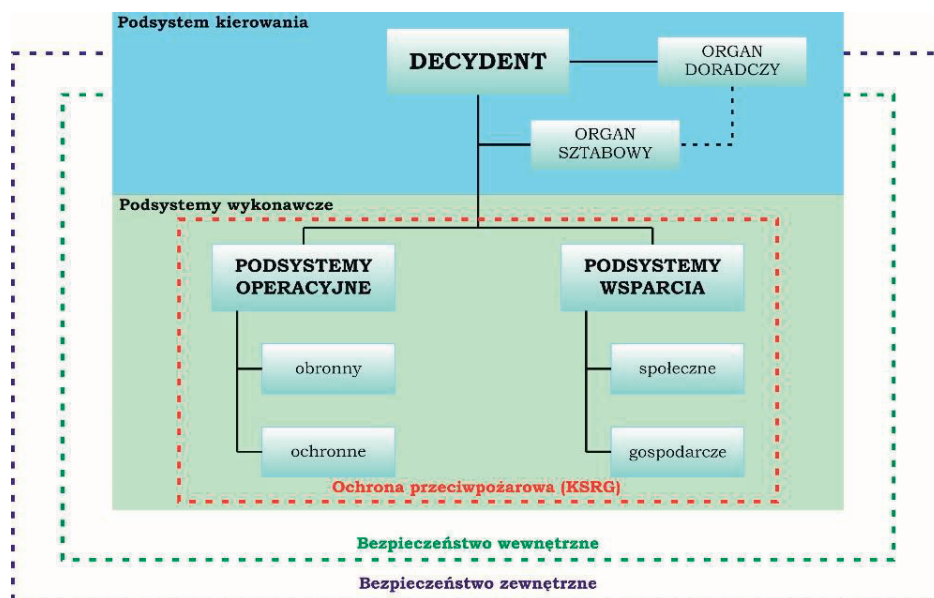
Ryc. 1. Ochrona przeciwpożarowa w systemie bezpieczeństwa państwa

Źródło: J. Zboina, *Miejsce i rola ochrony przeciwpożarowej w systemie bezpieczeństwa państwa* [w:] *Ochrona przeciwpożarowa a bezpieczeństwo państwa*, pod. red. tegoż, B. Wiśniewski, s. 76.

Inaczej ta struktura została przedstawiona na przykład w *Białej Księdze Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* (ryc. 2–4)⁶. W opracowaniu tym pominięto zagadnienia dotyczące ochrony przeciwpożarowej. Ochrona przeciwpożarowa to część⁷ systemu bezpieczeństwa państwa w jego wymiarze cywilnym (uszczegółowiono to na rycinie 2 – czerwony kolor). Mimo że znajduje się ona w podsystemie cywilnym, na rycinie wskazano także na jej powiązania z podsystemem operacyjnym, ponieważ ochrona przeciwpożarowa funkcjonuje w czasie pokoju i powinna funkcjonować w okresie wojny, jak również funkcjonuje także w strukturach militarnych w czasie pokoju.

⁶ Zob. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa 2013, s. 36.

⁷ Integralna część systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

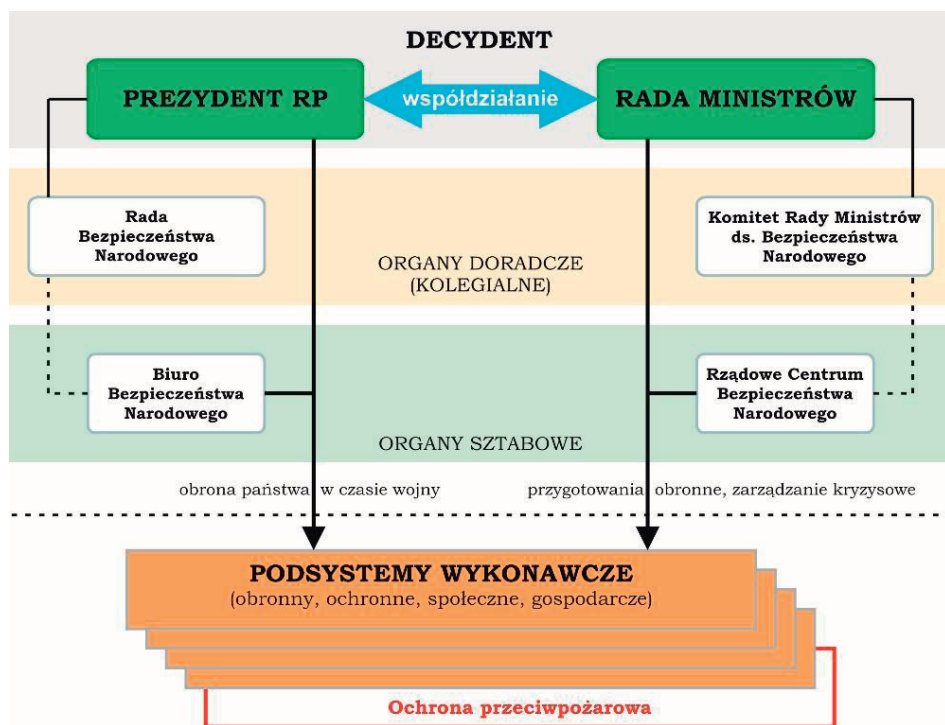

Ryc. 2. Ochrona przeciwpożarowa w systemie bezpieczeństwa państwa

Źródło: Opracowanie na podstawie *Białej Księgi...*, dz. cyt., s. 36.

Dodatkowe uszczegółowienie (kolorem czerwonym) ochrony przeciwpożarowej jako integralnej części systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa przedstawiono odpowiednio na rycinach 3 i 4. Ochrona przeciwpożarowa jest jednym z podsystemów wykonawczych – na rycinach wskazano na jej powiązania z podsystemami obrony, ochronnymi, społecznymi i gospodarczymi. Ochrona przeciwpożarowa jest zestawem interdyscyplinarnych i kompleksowych działań w ramach systemu bezpieczeństwa wewnętrznego.

Biała Księga przedstawia proponowany naczelny (centralny) system kierowania bezpieczeństwem narodowym (bezpieczeństwem państwa). Rycinę 3 uszczegółowiono przez wskazanie ochrony przeciwpożarowej jako jednego z podsystemów wykonawczych.

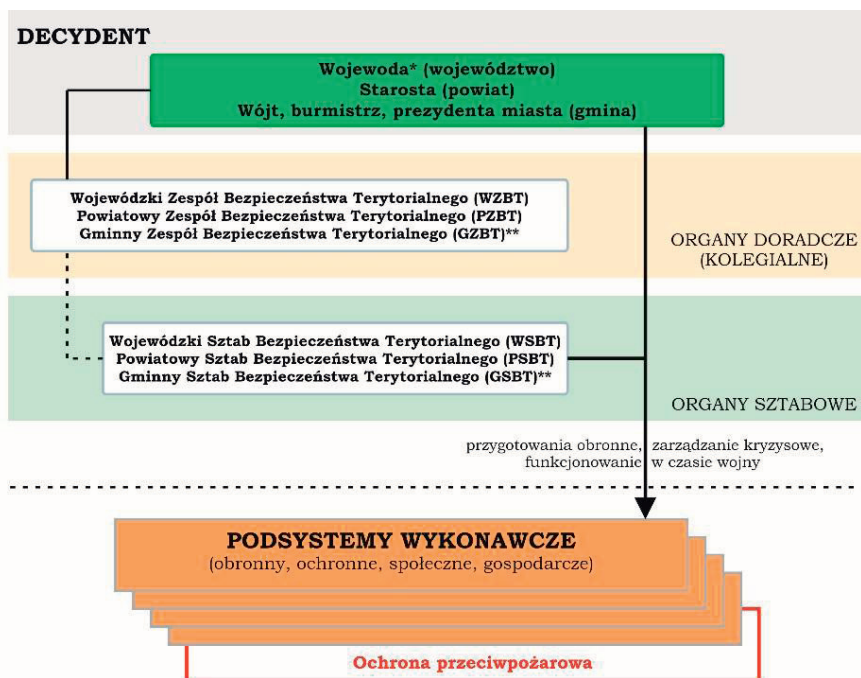
Ryc. 3. Ochrona przeciwpożarowa w systemie bezpieczeństwa państwa

Źródło: Opracowanie na podstawie *Białej Księgi...*, dz. cyt., s. 196.

W dalszej części *Białej Księgi* przedstawiono proponowany system kierowania bezpieczeństwem terytorialnym. Kolejną rycinę 4, podobnie jak wcześniejszą, uszczegółowiono o ochronę przeciwpożarową. Przedstawiony w *Białej Księdze* system bezpieczeństwa narodowego (państwa) i naczelnny (centralny) system kierowania nim, a także system kierowania bezpieczeństwem terytorialnym były w przeszłości i są obecnie w podobny sposób prezentowane w dokumentach i publikacjach⁸. Nie jest to zatem koncepcja czy „spojrzenie” nowe. W *Białej Księdze* zostały również przedstawione struktury (systemy) kierowania – dokument odwołuje się w tym miejscu do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, w którym mowa o potrzebie wzmocnienia i doskonalenia zdolności rozpoznawania zagrożeń i reagowania na nie przez Polskę jako państwa UE. „Z faktu członkostwa Polski w Unii Europejskiej wynika także potrzeba umacniania

⁸ Zob. Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 – przyjęta uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r., s. 13–16; W. Fehler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa – ekspertyza przygotowana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 2010, s. 96–104; M. Paździor, B. Szmulik, *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo C. H. Beck Warszawa, 2012, s. 53–83; P. Gromek, R. Wróbel, M. Gikiewicz, *Analiza systemu bezpieczeństwa publicznego i jego relacji z innymi podmiotami bezpieczeństwa państwa w odniesieniu do Państwowej Straży Pożarnej.*, „Zeszyty Naukowe SGSP” nr 46 (2) 2013, s. 65–91.

i doskonalenia mechanizmów współpracy i koordynacji, a zwłaszcza mechanizmów przewidzianych w art. 222 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, szczególnie w obszarach: zdolności rozpoznawania zagrożeń i ich oceny; utrzymywania sił i środków, które można postawić do dyspozycji UE w razie uruchomienia procedur przewidzianych tym artykułem oraz zdolności oceny (i stosownych procedur) w razie sytuacji, gdy konieczne staje się zwrócenie się do UE o pomoc”⁹.

* W kierowaniu bezpieczeństwem terytorialnym przez wojewodę uczestniczy także marszałek województwa

** Tworzone stosownie do potrzeb

Ryc. 4. Ochrona przeciwpożarowa w systemie bezpieczeństwa państwa

Źródło: Opracowanie na podstawie *Białej Księgi...*, dz. cyt., s. 198.

W dokumencie tym znajdują się określone wnioski i postulaty, spośród których zacytowanie wybranych jest zasadne dla rozważań i badań dotyczących bezpieczeństwa pożarowego, a także doskonalenia i zmian ochrony przeciwpożarowej jako składnika systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Niżej cytowane wybrane wnioski i postulaty dotyczą odpowiednio regulacji prawnych w zakresie ochrony ludności i zintegrowanego systemu ratowniczego (krajowego systemu ratowniczego)¹⁰. Zamieszczono także dodatkowe komentarze do cytowanego tekstu.

⁹ *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 221.

¹⁰ Zob. tamże, s. 218–220.

Regulacje w zakresie ochrony ludności

„Służby ratownictwa i ochrony ludności. Zasady funkcjonowania ochrony ludności i obrony cywilnej (OC) winny odpowiadać wyzwaniom, jakie stają przed nowoczesnym państwem, a także uwarunkowaniom wynikającym z członkostwa Polski w Unii Europejskiej. W tym względzie kluczowe jest stałe doskonalenie zarządzania kryzysowego, ochrony ludności i bezpieczeństwa publicznego”¹¹.

Ochrona ludności obejmuje wszelkie działania zmierzające do ochrony ludności, mienia oraz środowiska naturalnego w sytuacjach zagrożeń, w tym działania ratownicze (ratownictwo). Zarządzanie kryzysowe to metodyka realizacji tych czynności, ratownictwo to jedna z dwudziestu funkcji kryzysowych realizowanych w jego ramach.

„Problematyka obrony cywilnej, ze względu na zakres zadań, jakie są w jej ramach wykonywane, powinna być uregulowana całościowo w odrębnym akcie prawnym rangi ustawowej. Katalog zadań obrony cywilnej wynikający z Protokołu dodatkowego (Protokół I) do konwencji genewskich o ochronie ofiar wojny obejmuje szereg zadań dotyczących ludności cywilnej przede wszystkim w czasie działań wojennych, a ponadto w czasie pokoju przy wystąpieniu klęsk żywiołowych¹². Państwo powinno jednak zdecydować, które zadania mają być realizowane przez struktury OC i w jakim wymiarze (np. ze względu na możliwości ekonomiczne i ograniczone zasoby osobowe), jak również rozwiązać problem obsady etatowej struktur OC w warunkach ogłoszenia powszechnej albo częściowej mobilizacji SZ RP”¹³.

Zgodnie z postanowieniami ratyfikowanego przez Rzeczpospolitą Polską Protokołu dodatkowego I do konwencji genewskich z 1949 r., dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, rozdział VI, obrona cywilna oznacza wypełnianie wszystkich lub niektórych zadań humanitarnych mających na celu ochronę ludności cywilnej przed niebezpieczeństwami wynikającymi z działań zbrojnych lub klęsk żywiołowych (katastrof)¹⁴ i przewyciężenie ich bezpośrednich następstw, jak też zapewnienie warunków umożliwiających przetrwanie¹⁵. Zadania¹⁶ wypełniane w ramach obrony cywilnej to spektrum przedsięwzięć z dziedziny

¹¹ Tamże, s. 218.

¹² Zdaniem autora chodzi o katastrofy lub o klęski żywiołowe i katastrofy.

¹³ *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 219.

¹⁴ Zob. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

W tekście oryginalnym zapisano *disasters*, czyli katastrofy. Tłumaczenie jako klęski żywiołowe nie jest właściwsze.

¹⁵ Zob. tamże.

¹⁶ Zgodnie z Art. 61, ust.1 PD I są to następujące zadania:

- służba ostrzegawcza;
- ewakuacja;
- przygotowanie i organizowanie schronów;

ochrony ludności w okresie wojny¹⁷ zarówno przed skutkami określonych zjawisk, jak i katastrof. Stanowią one wzmocnienie dla normalnie funkcjonującego systemu ochrony cywilnej (z wyłączeniem personelu medycznego i duchownego)¹⁸. Organizacja ta w okresie wojny jest wzmocniana¹⁹ w celu sprostanania zwiększonym wymaganiom związanym z działaniami zbrojnymi²⁰.

Obrona cywilna nie jest zatem strukturą organizacyjną, lecz wypełnianiem zadań humanitarnych.

„Konieczne zmiany powinny zmierzać do właściwego umiejscowienia zadań ochrony ludności²¹ (i obrony cywilnej) w systemie bezpieczeństwa państwa oraz wprowadzenia czytelnego podziału kompetencji organów administracji publicznej w tym zakresie. Wszystkie zmiany prowadziłyby do harmonizacji obowiązującego prawa oraz dostosowania przepisów do współczesnych zagrożeń i usprawnienia reagowania zarówno w sytuacji normalnej, jak i w stanach nadzwyczajnych. Z tego względu podstawowymi celami regulacji ustawowych powinno być:

- ujednoczenie pojęć związanych z ochroną ludności i obroną cywilną;
- określenie zadań i organizacji systemu ochrony ludności;
- ustalenie zasad funkcjonowania systemu ochrony ludności;
- podniesienie poziomu edukacji społeczeństwa związanej z ochroną ludności;
- określenie zasad udziału obywateli w realizacji zadań służących ochronie ludności oraz ustalenie zasad planowania w systemie ochrony ludności (w warunkach pokoju i w czasie wojny)”²².

-
- obsługa środków zaciemnienia;
 - ratownictwo;
 - służby medyczne, włączając w to pierwszą pomoc oraz opiekę religijną;
 - walka z pożarami;
 - wykrywanie i oznaczanie stref niebezpiecznych;
 - odkażanie i inne podobne działania ochronne;
 - dostarczanie doraźnych pomieszczeń i zaopatrzenia;
 - doraźna pomoc dla przywrócenia i utrzymania porządku w strefach dotkniętych klęskami;
 - doraźne przywrócenie działania niezbędnych służb użyteczności publicznej;
 - doraźne grzebanie zmarłych;
 - pomoc w ratowaniu dóbr niezbędnych dla przetrwania;
 - dodatkowe rodzaje działalności, niezbędne dla wypełnienia któregoś z zadań wyżej wymienionych, w tym planowanie i prace organizacyjne.

¹⁷ Podczas wojny zdarzają się również katastrofy naturalne i techniczne. Dla ich ograniczenia i likwidacji nie utrzymuje się innych systemów.

¹⁸ Cywilny personel medyczny i duchowny korzysta z poszanowania i ochrony na mocy ustaleń art. 15 Protokołu Dodatkowego również na terytorium okupowanym, pod warunkiem, że ten personel będzie „rozpoznawalny poprzez znak rozpoznawczy i kartę tożsamości, potwierdzającą jego status” (art.18. ust. 4. PD I).

¹⁹ Zgodnie z prawem krajowym opartym na ustaleniach PD I.

²⁰ Art. 80 PD. I, może być również rozszerzona o niektóre służby, stowarzyszenia i inne struktury (np. z poboru) określone przez kompetentny organ rządowy w czasie pokoju.

²¹ W systemie ochrony ludności zawiera się ochrona i obrona cywilna.

²² *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 219.

W Unii Europejskiej funkcjonują regulacje (podstawy formalne²³) określające wspólne cele i ramy współpracy krajów członkowskich, przy czym organizacja²⁴ ochrony ludności w poszczególnych krajach Unii jest różna. W Polsce system ochrony przeciwpożarowej funkcjonuje jako część ochrony ludności i zarządzania kryzysowego. W tabeli 1 przedstawiono powiązania ochrony ludności z ochroną i obroną cywilną w czasie pokoju i wojny.

Tabela 1. Powiązania ochrony ludności, ochrony i obrony cywilnej

OCHRONA LUDNOŚCI	
Ochrona cywilna	Obrona cywilna
pokój (skutki np. katastrofy)	wojna (skutki np. działań zbrojnych)

Źródło: Opracowanie własne.

Pogłębiona analiza prowadzi do wniosku, że podstawy formalne dla systemu ochrony przeciwpożarowej stanowią przepisy prawa, normy, zarządzenia, niezależnie stosowane są również – jako wymagania fakultatywne – wytyczne, standardy itp.²⁵ Regulacje te dotyczą rozwiązań organizacyjno-funkcjonalnych²⁶, technologiczno-technicznych²⁷, standaryzacyjnych i normalizacyjno-prawnych²⁸.

„Ustawowo uregulowane powinny być też zasady funkcjonowania systemu ochrony ludności, w tym także w czasie wojny, co wymaga uregulowań dotyczących obrony cywilnej, o czym była mowa wcześniej. Należy przy tym zmierzać do usprawnienia:

- współdziałania organów i podmiotów wykonujących zadania służące zapewnieniu bezpieczeństwa obywatelom, w tym ratownictwa, w razie wystąpienia miejscowego zagrożenia oraz klęsk żywiołowych, katastrof i awarii technicznych, poprzez wdrożenie nowych jakościowo rozwiązań prawnych w tym zakresie;

²³ Zob. *Prawo UE*, [dok. elektr.] http://europa.eu/eu-law/index_pl.htm, [dostęp 12.09.2013]: W prawie UE są to traktaty UE, rozporządzenia, dyrektywy, decyzje i inne akty. Z prawa europejskiego wynikają prawa i obowiązki, zarówno dla państw członkowskich, jak i dla obywateli oraz firm, w stosunku do których pewne przepisy są stosowane bezpośrednio. Stanowią one integralną część systemu prawnego danego państwa członkowskiego, które odpowiada za wprowadzenie tych przepisów w życie i ich prawidłowe stosowanie.

²⁴ Zob. *Vademecum – Civil Protection. European cooperation*, October 1999 [dok. elektr.] http://ec.europa.eu/echo/civil_protection/civil/vademecum/menu/3.html#commech, [dostęp 21.06.2013].

²⁵ W tym zasady wiedzy technicznej.

²⁶ Między innymi struktura i rozwiązania organizacyjne, podległość, sposób i zasady finansowania, warunki zatrudnienia i służby, sposób i zasady dysponowania sił i środków, rozmieszczenie jednostek, standardy ratownicze, przygotowanie i doskonalenie zawodowe itp.

²⁷ Między innymi stosowanie rozwiązań technicznych na potrzeby straży pożarnej, sprzęt i wyposażenie straży pożarnej, a także techniczne systemy zabezpieczeń, jak również urządzenia przeciwpożarowe w obiektach budowlanych.

²⁸ Między innymi podstawy funkcjonowania, standardy postępowania, normy i wytyczne, obowiązki i wymagania określone w przepisach prawa itp. (w tym m.in. ocena zgodności wyrobów, usług – certyfikacja i badania itp.).

- mechanizmów kierowania działaniami, jednolitości procedur ratowniczych, standaryzacji wyposażenia;
- mechanizmów koordynacji realizacji zadań ratowniczych oraz innych zadań z zakresu ochrony ludności; utworzenie spójnego modelu szkolenia podmiotów ratowniczych i zapewnienie wszystkim uczestnikom systemu wspólnego zaplecza szkoleniowego;
- funkcjonowania ratowniczych centrów dyspozycyjnych, opartych na strukturze podziału administracyjnego kraju o jednakowej funkcjonalności (rolę tę mogą spełniać budowane centra powiadamiania ratunkowego, po odpowiednim organizacyjnym dostosowaniu do potrzeb systemu)²⁹.

Zintegrowany system ratowniczy (krajowy system ratowniczy)

„Rozwój cywilizacyjny oraz nowe wyzwania dla służb i organizacji ratowniczych w różnych dziedzinach ratownictwa spowodowały konieczność uporządkowania stanu prawnego w sferze ratownictwa i ochrony ludności³⁰, w tym przekształcenie krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (KSRG) w krajowy system ratowniczy (KSR). Tworząc KSR należy dążyć do tego, aby wszystkie podmioty ratownicze mogły funkcjonować na jednolitych zasadach, w szczególności dotyczących: systemu powiadamiania; systemu alarmowania; organizacji i koordynacji akcji ratowniczych; procedur postępowania ratowniczego; systemu szkolenia na potrzeby ratownictwa; systemów łączności wszystkich podmiotów ratowniczych; unifikacji sprzętu i wyposażenia podmiotów ratowniczych; dokumentowania zdarzeń; systemu wymiany informacji i baz danych oraz kryteriów efektywności ich działań.

„Większość podmiotów powinna uczestniczyć w zintegrowanym systemie ratowniczym z mocy prawa, poza społecznymi organizacjami ratowniczymi i humanitarnymi, organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami przewidzianymi w planach reagowania. Zadania i czynności ratownicze podejmowane przez podmioty wchodzące w skład systemu powinny być wykonywane na podstawie wspólnych procedur ratowniczych oraz standardów gotowości, wyposażenia i wyszkolenia. Pozwoli to na elastyczne wykorzystanie istniejącego potencjału ratowniczego w sytuacji każdego przewidywanego zagrożenia. Należy doskonalić mechanizmy udzielania dotacji celowych na realizację zadań zleconych organizacjom społecznym i pozarządowym. Podstawowe zadania krajowego systemu ratowniczego powinny skupiać się w powiecie, jako zadania zlecone.

„Poziom wojewódzki i krajowy winny spełniać odpowiednio rolę wspomaganie bądź koordynacji działań”³¹.

²⁹ *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 219–220.

³⁰ Tamże; Ochrona ludności obejmuje wszelkie działania zmierzające do ochrony ludności, mienia oraz środowiska naturalnego w sytuacjach zagrożeń, w tym działania ratownicze (ratownictwo).

³¹ *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 220.

Wyłączenie z zintegrowanego systemu ratowniczego organizacji społecznych np. ochotniczych straży pożarnych zdaniem autora jest nieuzasadnione (być może sformułowanie to stanowi pewne przeoczenie lub niespójność w tym dokumencie, bowiem na stronie 220 napisano o przekształceniu KSRG w KSR). Aktualnie KSRG tworzy straż pożarna (PSP i OSP) i inne podmioty ratownicze. W funkcjonujących zintegrowanych systemach ratowniczych w innych państwach (np. Dania, Republika Czeska) rdzeń systemu tworzy straż pożarna (zawodowa i ochotnicza), policja i służby medyczne.

Ochotnicze straże pożarne funkcjonują jako stowarzyszenia na podstawie ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach³² oraz ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej³³, a także w oparciu o przepisy ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie³⁴ oraz ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie³⁵. Ponadto ww. stowarzyszenia działają na podstawie swoich statutów.

„Za tworzenie KSR i kierowanie tym systemem powinien odpowiadać starosta. Standardy postępowania powinien wyznaczyć komendant główny PSP. Inne struktury administracji publicznej powinny pełnić funkcje wspierające (np. wojewoda zapewnia zaplecze logistyczne i posiłki, burmistrzowie i wójtowie dbają o zaplecze społeczne).

„Istota propozycji Krajowego Systemu Ratowniczego³⁶ oznacza wciągnięcie do tego systemu wszystkich służb państwowych na zasadzie zobowiązania ustawowego i oddanie ich pod jedną komendę, co powinno przekładać się na jednakowe standardy szkoleniowe, procedury, interoperacyjny sprzęt, wspólną terminologię, taki sam status funkcjonariuszy itd. To także szansa na związanie zadań zleconych, tj. umów o charakterze prawnym, z odpowiednim świadczeniem środków pieniężnych, wyspecjalizowanych pozarządowych organizacji ratowniczych (np. GOPR, TOPR, WOPR, MSR) oraz humanitarnych (np. PCK, ZHP, ZHR, Lekarze Bez Granic), co może dać tym organizacjom dodatkowy impuls do dalszego rozwoju”³⁷.

Wśród ww. postulatów brakuje, zdaniem autora, m.in. kierunków doskonalenia i zmian w ochronie przeciwpożarowej. Rekomendacja preparacyjna zawarta w załączniku 1 do *Białej Księgi*, dotycząca działania na poziomie legislacyjnym,

³² Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. nr 79 z 2001 r. poz. 855 z późn. zm.).

³³ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U. nr 178 z 2009 r. poz. 1380 z późn. zm.).

³⁴ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2003 nr 96 poz. 873)

³⁵ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. nr 96 z 2003 r. poz. 873 i 874 z późn. zm.).

³⁶ Wnioski autora dotyczące najważniejszych kierunków dotyczących przekształcenia struktury i funkcjonowania ochrony przeciwpożarowej w Polsce, wynikające z prowadzonych badań oraz analiz, w kontekście zbudowania zintegrowanego systemu ratowniczego.

³⁷ *Biała Księga...*, dz. cyt., s. 220.

tj. przyjęcia ustawy³⁸ o ratownictwie i ochronie ludności, jest w pełni uzasadniona. Mając jednak na uwadze to, że ratownictwo zawiera się w pojęciu ochrony ludności, autorzy mają prawdopodobnie na myśli ustawę/ustawy o ochronie ludności i zintegrowanym systemie ratowniczym. Istnieje bowiem potrzeba regulacji funkcjonowania ochrony ludności, a także działań mających na celu utworzenie zintegrowanego systemu ratowniczego. Działania te powinny uwzględniać spektrum ważnych zagadnień dostosowania ochrony przeciwpożarowej jako integralnej części systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Straż pożarna i ochrona przeciwpożarowa często są oceniane w sondażach opinii społecznej³⁹. Opinia ta jednak bardziej odnosi się do zaufania, a także uznania i sympatii dla strażaków – ratowników, którzy niosą pomoc oraz do samych PSP i OSP – niż do faktycznej obiektywnej oceny skuteczności ochrony przeciwpożarowej w poszczególnych dziedzinach jej funkcjonowania.

Oceny ochrony przeciwpożarowej dokonywano w ramach prowadzonych badań ankietowych i wywiadów⁴⁰. W opinii ankietowanych i ekspertów najważniejsze⁴¹ jest doskonalenie lub zmiany w ochronie przeciwpożarowej⁴² pod względem organizacyjnym i funkcjonalnym, w dalszej kolejności wskazują oni odpowiednio na potrzebę doskonalenia jej w zakresie technologicznym i technicznym, a także normalizacyjnym i prawnym⁴³. Wynikiem tych badań są między innymi prezentowane poniżej propozycje.

³⁸ Zob. tamże, s. 245: „Cel: formalno-prawna synergia aktywności społecznej i właściwych instytucji państwa”.

³⁹ *Wyniki badania zaufania do instytucji publicznych*, [dok. elektr.] http://www.straz.gov.pl/aktualnosc/lista_aktualnosc/idn:33754, [dostęp 18.11.2013]: „Ośrodek Badania Opinii Publicznej TNS OBOP przeprowadził w dniach 1–4 września 2011 r. na ogólnopolskiej, losowej, reprezentatywnej próbie 1000 mieszkańców Polski w wieku powyżej 15 lat badanie zaufania do instytucji publicznych. Ankieteryzy pytali o zaufanie do 35 instytucji o różnym profilu, począwszy od Prezydenta, Sejmu, Senatu, poprzez służby mundurowe, wymiar sprawiedliwości, instytucje finansowe na związkach zawodowych skończywszy. Nadal, największym zaufaniem cieszy się straż pożarna, której ufa 89% społeczeństwa”; *Straż pożarna na tle innych instytucji życia publicznego – raport z badań ilościowych Fundacji Centrum Badania Opinii Społecznej dla Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej*, Warszawa, kwiecień 2010, s. 4: „Straż Pożarna jest instytucją powszechnie dobrze ocenianą – pozytywne opinie o Straży Pożarnej wyraża dziewięć na dziesięć badanych (91%)”.

⁴⁰ Liczba ankietowanych – 624, w tym: osoby związane z ochroną przeciwpożarową – 438, osoby niezwiązane z ochroną przeciwpożarową – 186.

Liczba wywiadów eksperckich – 8. Liczba rozmów z ekspertami (teoretykami i praktykami), które uwzględniono w procesie badawczym – 40.

⁴¹ Pojawiały się również opinie, że nie można rozdzielić tych trzech obszarów, zmiany muszą objąć je wszystkie. Formułowano również opinie dotyczące potrzeby zmian w sposobie finansowania, racjonalizacji wykorzystania zasobów, poprawy współdziałania służb, modernizacji i uzupełnienia wyposażenia JRG, wdrażania nowoczesnych rozwiązań technicznych w obiektach budowlanych. Podnoszono także kwestie standardów postępowania, szkoleń doskonalących, zasad dysponowania, liczby ratowników pozostających w gotowości operacyjnej, uporządkowania przepisów prawnych. Sformułowane opinie dotyczyły zarówno PSP, jak i OSP.

⁴² Wśród opinii pojawiały się również pojedyncze opinie o braku potrzeby zmian.

⁴³ Opinie ankietowanych i ekspertów różnią się w tym zakresie.

Najważniejsze kierunki dotyczące przekształcenia struktury i funkcjonowania ochrony przeciwpożarowej w Polsce⁴⁴

1. Z suboptymalnie funkcjonujących elementów, mikrosystemów i podsystemów należy zbudować jeden zintegrowany system ratowniczy (ZSR)⁴⁵.
2. System ten należy ulokować równolegle z systemem zarządzania kryzysowego⁴⁶ w systemie zarządzania bezpieczeństwem państwa, w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego.
3. Zbudowanie ZSR wymaga przede wszystkim zmian prawa, decentralizacji organizacyjnej, precyzyjnego określenia kompetencji i odpowiedzialności, struktury i organizacji, a także roli i właściwego miejsca w systemie bezpieczeństwa państwa.
4. W dalszej kolejności budowa systemu wymaga dostosowania lub zmian procedur, standardów postępowania, taktyki prowadzenia działań (współdziałania), przygotowania, wyszkolenia i doskonalenia ratowników, a także warunków zatrudnienia i służby.
5. Funkcjonowanie zintegrowanego systemu ratunkowego wymaga m.in.:

⁴⁴ Wynikające z prowadzonych badań i analiz.

⁴⁵ Z analizy systemów ochrony przeciwpożarowej w wybranych krajach Unii Europejskiej wynikają, między innymi, wnioski dla rozwiązań krajowych dotyczące potrzeby większej integracji działań podmiotów ratowniczych, stworzenia zintegrowanego systemu ratowniczego.

Strategia rozwoju kraju 2020 zakłada następujący kierunek zmian „Konieczne staje się zintegrowanie i lepsze skoordynowanie działań instytucji odpowiadających za bezpieczeństwo wewnętrzne (m.in. w wymiarze porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego), posiadających uprawnienia do prowadzenia działań prewencyjnych, w tym wprowadzenie niezbędnych zmian systemowych dotyczących ochrony ludności. System bezpieczeństwa wewnętrznego powinien umożliwiać skuteczne reagowanie na najpoważniejsze zagrożenia, jak klęski żywiołowe i katastrofy naturalne, przestępczość zorganizowaną, korupcję i terroryzm, a także przestępczość pospolitą, najbardziej dokuczliwą dla obywateli. Natomiast docelowo zakłada się stworzenie spójnego, zintegrowanego i komplementarnego systemu bezpieczeństwa państwa (wewnętrznego i zewnętrznego) łączącego bezpieczeństwo z rozwojem kraju”, *Strategia rozwoju kraju 2020*, s. 67 [dok. elektr.] <http://www.fundusze.uj.edu.pl/documents/31275205/3ab2c864-e5fc-494b-8c23-0a1603852a81> [dostęp 18.11.2013]

⁴⁶ „Priorytetowe zainteresowanie państwa dotyczy wzrostu zdolności do skutecznego reagowania w sytuacjach kryzysowych oraz eliminowania sytuacji, które mogą stwarzać lub stwarzają zagrożenie dla życia i zdrowia obywateli, środowiska naturalnego i mienia, tj. przede wszystkim doskonalenie i rozwijanie systemu reagowania kryzysowego. W związku z tym niezbędne będą: rozwój i doskonalenie ogniw tworzących system ratowniczy, w tym modernizacja wyposażenia, właściwy dobór i szkolenie kadr oraz stosowne do potrzeb finansowanie; rozwój i utrzymanie we właściwej sprawności systemów prognozowania, ostrzegania, alarmowania i powiadamiania, jak również reagowania, w tym w zakresie bezpieczeństwa jądrowego. Wyszczególnione działania dotyczy będą m.in. wdrażania planów zarządzania ryzykiem pochodzenia naturalnego, jak i wywołanego działalnością człowieka. Właściwe jest optymalne wykorzystanie potencjału osobowego i materialnego polskich sił zbrojnych na potrzeby systemu zarządzania kryzysowego. Wzrost skuteczności reagowania w sytuacjach kryzysowych wymagać będzie także sprzężenia sprawności instytucji państwa z obywatelską zdolnością do współpracy płynącą z kapitału społecznego”, *Strategia rozwoju kraju 2020*, dz. cyt., s. 66.

- określenia kryteriów jego bieżących ocen pod względem skuteczności i efektywności zapewnienia dostarczania usług ratowniczych, a także ekonomiki gospodarowania zasobami na potrzeby wprowadzania zmian i ciągłego jego dostosowywania do potrzeb;
 - dostosowania systemu do pozyskiwania niezbędnych informacji;
 - dostosowania systemu powiadamiania ratunkowego;
 - zorganizowania systemu powiadamiania i ostrzegania o zagrożeniach;
 - dostosowania i ujednoczenia szczegółowych standardów ratowniczych.
6. Należy zaplanować, przygotować i wdrożyć na potrzeby ZSR, w tym ochrony przeciwpożarowej:
- metody oceny ryzyka pożarowego (a także innych zagrożeń) i rozwiązania, pozwalające na wykorzystywanie ich w praktyce przez straż pożarną i inne podmioty ratownicze;
 - bardziej zaawansowane analityczne metody identyfikacji i oceny zagrożeń, ich prognozowania oraz na tej podstawie planowania gotowości ratowniczej;
 - bardziej zaawansowany proces planowania sieci ratowniczej, w tym niezwykle ważnych dla reagowania i utrzymania gotowości szczegółowych kryteriów czasowych, a także zapewnienia niezbędnej liczby specjalistycznie przygotowanych ratowników i ich wyposażenia do prowadzenia działań ratowniczo-gaśniczych.

W systemie bezpieczeństwa państwa ważny jest podsystem ochrony przeciwpożarowej ze względu na realizowane zadania i faktyczną skuteczność w okresie pokoju, w sytuacjach kryzysowych i wojny. Ochrona przeciwpożarowa to ważny czynnik kształtujący bezpieczeństwo państwa. Efektem przeprowadzonych badań jest uzyskany zbiór faktów naukowych dających podstawę do przedstawienia propozycji pożądaných zmian w systemie ochrony przeciwpożarowej, z uwzględnieniem nowych rozwiązań. Analiza tych faktów uprawnia do wyciągnięcia wniosku, iż potencjał ochronny można poprawić poprzez wprowadzenie zmian między innymi w ochronie przeciwpożarowej.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają stwierdzić ponadto, że zakres ochrony przeciwpożarowej ulegał istotnym zmianom na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat i obecnie znacząco wykracza poza walkę z pożarami. Większość interwencji straży pożarnej to: ratownictwo specjalistyczne, ewakuacja, pomoc przedmedyczna itd. Walka z pożarami, katastrofy i inne miejscowe zagrożenia to obecne zadania ochrony przeciwpożarowej. Wraz ze wzrostem zakresu działań prowadzonych w ramach ochrony przeciwpożarowej ulega również zmianie jej znaczenie w systemie bezpieczeństwa państwa.

Wzrost roli i znaczenia ochrony przeciwpożarowej wiąże się także ze wzrostem potrzeby jej doskonalenia i zmian.

METODYKA PRZESTRZENNEJ ANALIZY ZAGROŻEŃ MIEJSCOWYCH

Wstęp

Zasadniczym celem działania władz jest kreowanie warunków stabilnego rozwoju społeczności poprzez prowadzenie odpowiedniej polityki w sferze gospodarczej i społecznej. Jednym z jej aspektów jest przeciwdziałanie zagrożeniom cywilizacyjnym i naturalnym. Realizowane jest ono zarówno w sferze zapobiegania, jak i reagowania w sytuacjach ich wystąpienia. Zapobieganie obejmuje tworzenie warunków ograniczających skutki i częstotliwość występowania zagrożeń. Reagowanie zaś wymaga skonstruowania systemu służb ratowniczo-porządkowych, którego potencjał pozwala na skuteczną reakcję w czasie wystąpienia niekorzystnych zjawisk. Zarówno w obszarze zapobiegania, jak i przygotowania odpowiedniej reakcji, a w konsekwencji reagowania, wymagane jest odniesienie do przestrzennego rozkładu występowania incydentów krytycznych. Istotny problem stanowi jednak fakt, iż zapobieganie i planowanie reagowania dotyczą potencjalnych zdarzeń przyszłych, natomiast wiedzę o incydentach krytycznych czerpiemy z przeszłości. Ekstrapolacja zawsze budzi wiele uzasadnionych wątpliwości, ponieważ przewidywania wychodzą poza sferę doświadczenia. Nie wiemy, czy przyszłość będzie podobna do przeszłości. Ponadto incydenty krytyczne jedynie pod względem pewnych cech są podobne, natomiast nie identyczne, co uniemożliwia budowanie zdeterminowanych modeli. Jedynym rozsądnym podejściem metodycznym wydaje się zastosowanie teorii prawdopodobieństwa do opisu i analizy tych zjawisk.

Celem niniejszego artykułu jest opisanie metodyki przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych w oparciu o teorię prawdopodobieństwa. Analiza taka, jak już wskazano powyżej, jest niezbędna zarówno w obszarze zapobiegania, jak również przygotowania i reagowania w sytuacjach wystąpienia zagrożeń miejscowych.

Przestrzenna analiza zagrożeń miejscowych powinna w sposób syntetyczny, łatwy do rozumienia i uzasadniony wskazać obszary szczególnie zagrożone występowaniem określonych rodzajów incydentów krytycznych. Wymaga się od niej również wysokiego poziomu zaufania do otrzymanych wyników w dającej się przewidzieć przyszłości.

Wypada w tym miejscu przypomnieć, że zagrożenie miejscowe to takie, którego opanowanie, obejmujące prowadzenie działań ratowniczych i usuwanie skutków, nie wymaga dodatkowego wsparcia miejscowych sił ratowniczo-porządkowych. Definicja ta wprowadza istotne ograniczenie stosowania prezentowanej metodyki jedynie do zjawisk o określonej skali, dość często występujących na danym terenie.

Treść artykułu podzielono na trzy zasadnicze części:

- wprowadzenie teoretyczne;
- podstawowe założenia metody;
- algorytm prowadzenia analizy;
- przykład;
- podsumowanie.

Wprowadzenie teoretyczne

Zagrożenie to potencjalna możliwość wystąpienia zdarzeń niekorzystnych, powodująca obawy o zachowanie wartości gwarantujących możliwość zaspokojenia potrzeb kardynalnych w przyszłości. Jest ono zawsze wieloaspektowe i trudne do precyzyjnego oszacowania. Dlatego też w praktyce znacznie częściej posługujemy się pojęciem „ryzyko”, które w języku naturalnym może oznaczać: prawdopodobieństwo zaistnienia niekorzystnego zjawiska, wielkość ewentualnych strat w konkretnym wymiarze lub przestrzeń probabilistyczną:

$$(S, P)$$

– gdzie: S opisuje zbiór możliwych do zaistnienia zdarzeń lub scenariuszy zdarzenia, natomiast P przypisane im prawdopodobieństwo¹.

Pojęcie ryzyka stosowane jest w sytuacjach, gdy rezultat zdarzenia nie jest znany, ale możliwe jest zidentyfikowanie przyszłych sytuacji oraz gdy znane lub możliwe do oszacowania jest prawdopodobieństwo zrealizowania się poszczególnych możliwości w przyszłości². Można zatem stwierdzić, że niepewność ma wymiar informacyjny, a jej przyczyną jest bariera dostępu do informacji lub niewiarygodność uzyskanych informacji. Ryzyko natomiast ma wymiar ilościowy, ponieważ można dokonać jego pomiaru. Zagrożenie zaś jest czymś pośrednim między niepewnością a ryzykiem. Określa się nim potencjalne skutki zdarzeń zarówno te określone (ryzyko), jak i nieokreślone (niepewność) lub jedynie częściowo określone.

Angielski ekonomista F. Knight twierdził, że w praktyce gospodarczej³ dominują zdarzenia niepowtarzalne, do których nie można zastosować żadnej miary prawdopodobieństwa, czyli tzw. zdarzenia niepewne. Zdarzenia, których potencjalne

¹ Przestrzeń ta musi oczywiście spełniać aksjomaty A. Kołmogorowa.

² T. Tyszka, T. Zaleśkiewicz, *Racjonalność decyzji: pewność i ryzyko*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, s. 56–57.

³ Podobnie jest w przypadku zagrożeń miejscowych.

istnienie można zmierzyć za pomocą prawdopodobieństwa matematycznego, statystycznego lub szacunkowego, Knight określił mianem ryzyka⁴.

Wielu autorów przychyliła się do stwierdzenia, że nie można jednoznacznie zdefiniować ryzyka inaczej niż poprzez zbiór opisujących je cech⁵:

- źródło i przedmiot ryzyka, czyli powód, który czyni rozważania nad ryzykiem uzasadnionym oraz sytuację (zjawisko) równoznaczną z przedmiotem analizy ryzyka;
- możliwe następstwa ryzyka, czyli potencjalny charakter skutków podjętych decyzji oraz miary tych skutków w ujęciu podmiotowym i przedmiotowym;
- podjęcie ryzyka, czyli decyzja podjęcia aktywnych działań związanych z realizacją zadań potrzebnych do uzyskania korzyści i minimalizacji strat;
- realizacja ryzyka, czyli wystąpienie przewidywanych lub nieprzewidywanych skutków zdarzeń, których źródłem jest przedmiot ryzyka;
- możliwość manipulacji ryzykiem, czyli podatność przedmiotu ryzyka na stosowanie środków i metod ukierunkowujących zachodzące procesy w pożądanym kierunku.

Analiza ryzyka obejmuje kilka etapów:

- identyfikację zdarzeń i ich kategoryzację ze względu na cechy istotne dla celów dokonywania analizy;
- zakres i sposób pomiaru ryzyka z uwzględnieniem kategoryzacji zdarzeń i przeznaczenia oceny;
- ocenę wiarygodności przyjętego sposobu pomiaru;
- sposób prezentacji otrzymanych wyników – podsumowanie analizy ryzyka.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że analiza ryzyka zawsze opiera się na danych historycznych:

- zgromadzonych w bazach danych;
- (lub) zgromadzonych w postaci wiedzy i doświadczenia ekspertów.

Wykorzystanie pierwszej grupy danych jest bardziej obiektywne, ponieważ w mniejszym stopniu są one obciążone subiektywnością niż wiedza i doświadczenie ekspertów. Jednakże, ze względu na swoją surowość i obiektywność, muszą być poddane analizie statystycznej, która wymaga odpowiedniej (niemałej) ilości danych. Brak odpowiedniej ilości danych zmusza do wykorzystania wiedzy i doświadczenia ekspertów. W każdym jednak przypadku korzystamy z danych historycznych – próbujemy wnioskować o rzeczach, które wykraczają poza dotychczasowe doświadczenie. Dlatego też wszelkie prognozy obciążone są dodatkowym, nieusuwalnym błędem – nie wiemy, czy przyszłość będzie podobna do przeszłości.

Efektom przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych powinna być mapa, na której zobrazowano za pomocą liczb lub kolorów skalę zagrożenia – prawdopodobieństwo

⁴ D. Gątarek (red.), *Nowoczesne metody zarządzania ryzykiem finansowym*, WIG-Press, Warszawa 2001, s. 79.

⁵ P. Jedynak, S. Szydło, *Zarządzanie ryzykiem*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1997, s. 14–15.

wystąpienia incydentów krytycznych o określonej kategorii. Sposób podziału na kategorie zdarzeń wynika bezpośrednio z celu prowadzenia analizy. Jeżeli prowadzimy analizę pod kątem wykorzystania sił i środków służb ratowniczo-porządkowych, to istotny będzie podział uwzględniający następujące cechy: rodzaj zdarzenia, ilość zaangażowanych w akcję ratowniczą sił i środków, czas trwania działań ratowniczych. Jeżeli natomiast interesują nas skutki zdarzeń, np. w postaci liczby poszkodowanych, to kategoryzacji zdarzeń powinniśmy dokonać pod kątem następujących cech: rodzaju zdarzenia, liczby ofiar śmiertelnych, liczby rannych wymagających hospitalizacji itp. Można oczywiście dokonać jeszcze innych klasyfikacji zdarzeń w zależności od potrzeb prowadzonej analizy i celu, jakiemu ma ona służyć.

Efektom analizy ryzyka jest jego podsumowanie, czyli prezentacja otrzymanych wyników w sposób przejrzysty, zrozumiały dla odbiorcy i wspomagający go w procesie podejmowania decyzji oraz wyboru strategii postępowania z ryzykiem. W proponowanej metodzie przyjęto, że wyniki analizy zostaną zaprezentowane na mapie. Prezentacja poszczególnych zdarzeń z przeszłości mogłaby być jedną z form prezentacji wyników analizy, jednakże wydaje się ona mało czytelna, dlatego też zaproponowano podział rozpatrywanego obszaru na obszary jednostkowe o powierzchni 1 km². Podział taki pozwala na wykorzystanie siatki topograficznej do określania granic obszarów jednostkowych. Siatka ta jest ściśle związana z układem współrzędnych geograficznych oraz ogólnoswiatowym układem UTM (*Universal Transverse Mercator*). Łatwo zatem przeliczać współrzędne określające miejsce incydentu krytycznego w różnych układach odniesienia.

Jako wyznacznik ryzyka wystąpienia na danym obszarze jednostkowym incydentu krytycznego o określonej kategorii przyjęto oczekiwaną liczbę zdarzeń w rozkładzie Poissona. Sposób jej wyznaczania, uzasadnienie i podstawowe własności rozkładu Poissona przedstawiono w następującej części artykułu.

Podstawy teoretyczne metody

Pożary, wypadki drogowe i tym podobne zdarzenia występują niezmiernie rzadko. Na terenie powiatu otwockiego w roku 2009 zanotowano 618 pożarów⁶. Jego powierzchnia wynosi około 620 km². Możemy zatem stwierdzić, że na obszarze jednego kilometra kwadratowego tego powiatu pojawia się średnio jeden pożar w roku. Jest to zatem niezmiernie rzadkie zdarzenie. Do opisu prawdopodobieństwa pojawienia się tak rzadkich, przypadkowych zdarzeń wykorzystuje się rozkład Poissona, który można zdefiniować w następujący sposób: o zmiennej losowej X mówimy, że ma rozkład Poissona, jeżeli dla pewnego $\lambda > 0$

$$P\{X = k\} = \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}$$

⁶ Dane pochodzą z bazy SWD-ST.

gdzie:

λ – to oczekiwana liczba zdarzeń w danym przedziale czasowym na danym obszarze,

$P\{X = k\}$ – prawdopodobieństwo, że w danym przedziale czasowym na danym obszarze zajdzie k zdarzeń.

W rozkładzie Poissona zakłada się niezależność czasową i przestrzenną zdarzeń, co implikuje kilka istotnych dla prowadzenia analiz własności tego rozkładu:

- liczba zdarzeń pojawiających się w rozłącznych, następujących kolejno po sobie przedziałach czasowych wykazuje własności procesu Markowa, w których znajomość stanu aktualnego w pełni determinuje związki probabilistyczne dla chwil przyszłych, a dodatkowe informacje o poprzednim zachowaniu się układu nie wnoszą niczego nowego. Aby ocenić stan przyszły, tj. dokonać prognozy liczby takich zdarzeń w przyszłości, wystarczy znać stan obecny układu;
- znając oczekiwaną liczbę zdarzeń w określonym przedziale czasowym, można wyznaczyć oczekiwaną liczbę zdarzeń dla przedziałów czasowych o innych rozmiarach, ponieważ jest ona wprost proporcjonalna do stosunku długości przedziałów czasowych;
- oczekiwana liczba zdarzeń na obszarze składającym się z kilku rozłącznych (sąsiadujących ze sobą) podobszarów jest sumą wartości oczekiwanych dla tych podobszarów;
- rozkład Poissona pozostaje w ścisłym związku z rozkładem wykładniczym opisującym prawdopodobieństwo pojawienia się kolejnego zdarzenia w zadanym przedziale czasowym.

Zaprezentowane własności uzasadniają wykorzystanie oczekiwanej liczby zdarzeń (λ) w rozkładzie Poissona, jako miary ryzyka pojawienia się incydentów krytycznych określonej kategorii na danym obszarze. Wskazują one również na wszechstronne możliwości wykorzystania takich analiz. Uważam, że przedstawione własności w pełni uzasadniają przyjęcie takiego właśnie modelu probabilistycznego do opisu ryzyka wystąpienia incydentów krytycznych określonej kategorii.

Istotnym problemem jest sformułowanie metody wyznaczania oczekiwanej liczby incydentów krytycznych (λ). Decydującą rolę odgrywa dokładność oszacowania tej liczby. Jedynym sposobem powiązania ilości danych, na podstawie których dokonamy z dokładnością tego oszacowania, jest wyznaczenie przedziałów ufności. W przypadku rozkładu Poissona granice przedziału ufności dla wartości oczekiwanej (λ) można wyznaczyć ze wzorów:

$$\sum_{i=0}^k \frac{\lambda_d^i}{i!} \cdot e^{-\lambda_d} = \frac{\alpha}{2}$$

$$1 - \sum_{i=0}^{k-1} \frac{\lambda_g^i}{i!} \cdot e^{-\lambda_g} = \frac{\alpha}{2}$$

gdzie:

λ_d – dolna granica przedziału ufności dla wartości oczekiwanej;

λ_g – górna granica przedziału ufności dla wartości oczekiwanej;

$1 - \alpha$ – poziom ufności dla otrzymanego wyniku.

Rozwiązanie tych równań (wyznaczenie λ_d i λ_g) jest analitycznie niemożliwe. Można to uczynić metodami przybliżonymi, np. iteracyjną metodą Newtona-Raphsona. Podobne wyniki można uzyskać również innymi metodami przybliżonymi, np. metodą zaproponowaną przez Federikę Ciocchettę, Stephena Gilmore'a, Marię Luisę Guerriero i in.⁷ Metoda ta zapewnia dobre przybliżenie granic przedziału ufności dla próbek zawierających co najmniej 15–20 elementów. Zgodnie z tą metodą granice 95% przedziału ufności można wyznaczyć ze wzorów:

$$\lambda_d = \frac{n}{l} \cdot \left(1 - \frac{1,96}{\sqrt{n-1}} \right)$$

$$\lambda_g = \frac{n}{l} \cdot \left(1 + \frac{1,96}{\sqrt{n-1}} \right)$$

gdzie:

n – liczba próbkowanych punktów lub zdarzeń (sumaryczna liczba zdarzeń we wszystkich próbkach);

l – długość linii próbek (lub przedział czasowy) – liczba próbek.

Analiza powyższych wzorów wskazuje, że przedział ufności jest symetryczny wokół wartości centralnej – oczekiwanej liczby incydentów krytycznych. Po dokonaniu stosownych przekształceń otrzymamy wzór na bezwzględną odległość granicy przedziału ufności od wartości oczekiwanej w następującej postaci:

$$\Delta\lambda = \frac{n}{l} \cdot \frac{1,96}{\sqrt{n-1}}$$

gdzie:

n – liczba próbkowanych punktów lub zdarzeń;

l – długość linii próbek (lub przedział czasowy);

Ponieważ $\frac{n}{l} = \lambda$ (oczekiwana liczba zdarzeń w obszarze podstawowym – kwadrat o powierzchni 1 km² – jedna próbka), to względną odległość granicy przedziału ufności od wartości oczekiwanej możemy wyrazić wzorem:

$$\delta\lambda = \frac{\Delta\lambda}{\lambda} = \frac{1,96}{\sqrt{n-1}}$$

⁷ Tychże, *Integrated Simulation and Model-Checking for the Analysis of Biochemical Systems*, „Electronic Notes in Theoretical Computer Science”, Vol. 232, 26 March 2009, pp. 17–38.

Stąd minimalną liczbę zarejestrowanych zdarzeń niezbędną do oszacowania oczekiwanej wartości zdarzeń z zadaną dokładnością ($\delta\lambda$) na poziomie ufności dla otrzymanego wyniku równym 0,95 możemy wyznaczyć ze wzoru:

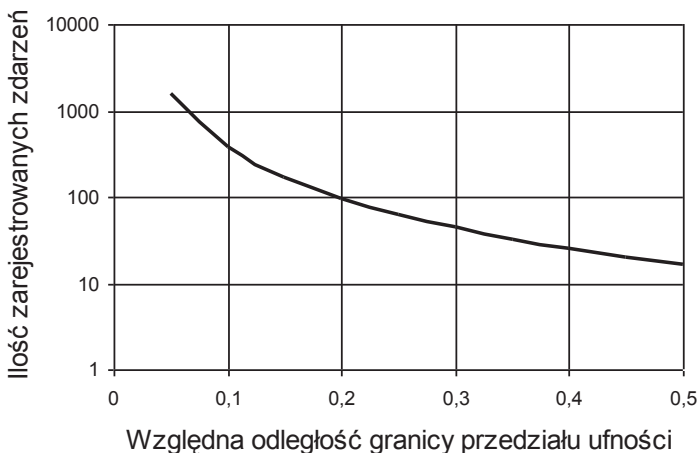
$$n = 1 + \left(\frac{1,96}{\delta\lambda} \right)^2$$

Na ryc. 1 przedstawiono zależność między liczbą zdarzeń, na podstawie których oszacowano wartość oczekiwaną, a względną dokładnością jej oszacowania przy poziomie ufności dla otrzymanego wyniku równego 0,95.

Uwzględniając powyższe, należy stwierdzić, że aby oszacowanie oczekiwanej liczby zdarzeń zawierało się w zakresie:

$$\lambda = \bar{\lambda} \pm 0,1 \cdot \bar{\lambda}$$

(przy poziomie ufności 0,95), liczba zdarzeń uwzględniana przy wyznaczaniu $\bar{\lambda}$ (wartość oczekiwana wyznaczona jako średnia liczba zdarzeń) powinna wynosić minimum 385. Jeżeli liczba (λ) zanotowanych w danym roku na określonym obszarze zdarzeń przekracza 385 zdarzeń, to jako oczekiwaną liczbę zdarzeń możemy przyjąć tę liczbę (λ). Natomiast jeżeli liczba zanotowanych zdarzeń jest mniejsza niż 385, to należy dodać dane z lat poprzednich, tak aby ich liczba wynosiła co najmniej 385, a wartość oczekiwaną wyznaczyć, jako średnią liczbę zdarzeń z lat branych pod uwagę.

Ryc. 1. Zależność względnej odległości granicy przedziału ufności od wartości oczekiwanej od ilości zarejestrowanych zdarzeń

Źródło: Opracowanie własne.

W tym miejscu należy, zdaniem autora, dokonać pewnej dygresji. Otóż we własnościach rozkładu Poissona wskazano, iż wykazuje on cechy procesu Markowa. A zatem do prognozy stanów przyszłych wystarczy znajomość aktualnego

stanu układu, czyli w naszym przypadku danych z terażniejszości. Na problem w definiowaniu terażniejszości zwrócił uwagę Augustyn z Hippony, który jeden rozdział swojego dzieła *Wyznania* poświęcił właśnie jemu. Wykazał on, że terażniejszość nie istnieje lub inaczej – jej granice są bardzo umowne – sięgają zawsze w przeszłość. Głębokość wnikania w przeszłość i nazywania tego przedziału terażniejszością jest sprawą umowną. Problem ten przybliży odpowiedź na kilka podstawowych pytań:

- czy ubiegły rok to przeszłość?
- czy wczorajszy dzień to przeszłość?
- czy to, co zdarzyło się minutę, sekundę, ułamek sekundy temu, to przeszłość czy terażniejszość?

W opinii autora odpowiedzi na te pytania dobitnie obrazują problem terażniejszości, a zatem za obecny stan układu możemy uznać stan z poprzedniego lub kilku poprzednich lat.

Liczba incydentów krytycznych warunkowana jest infrastrukturą, gęstością zaludnienia oraz kulturą (mentalnością) społeczności zamieszkującej dany teren. Cechy te zmieniają się dość wolno, a zatem przy sięganiu w przeszłość należy uwzględnić szybkość zmian, jakie zachodzą w infrastrukturze i gęstości zaludnienia. Prowadzone badania wskazują, że okres pięciu lat jest maksymalnym okresem sięgania w przeszłość przy ustalaniu oczekiwanej liczby zdarzeń w rozkładzie Poissona w przypadku incydentów krytycznych. Analizowanie zdarzeń z dłuższego okresu czasu może być obciążone błędem wynikającym z istotnych dla liczby incydentów krytycznych zmian w infrastrukturze, gęstości zaludnienia i mentalności społeczności zamieszkującej rozpatrywany obszar.

Drugim ważnym problemem w prezentowanej metodzie przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych jest ich kategoryzacja. Dokonujemy jej w oparciu o te cechy zdarzeń, w aspekcie których prowadzimy analizę. Załóżmy, że interesuje nas analiza pod kątem wykorzystania służb ratowniczo-porządkowych, adekwatności ich potencjału i czasowych możliwości reakcji. Dominującymi zatem cechami konstytuującymi daną kategorię zdarzeń będą:

- rodzaj zdarzenia definiowany pod kątem niezbędnego ich wyposażenia i wyszkolenia;
- wielkość zdarzenia definiowana pod kątem ilości sił i środków niezbędnych do prowadzenia skutecznej akcji ratowniczej i usuwania skutków. Ponieważ nasze analizy opierają się na danych historycznych, należy zatem brać pod uwagę ilość zadysponowanych do danego zdarzenia sił i środków. Klasyfikacja taka może być bardzo trudna ze względu na znaczną różnorodność dysponowanych sił i środków. Należy zatem przyjąć jakieś kryterium, np. liczbę standardowych jednostek podstawowych dysponowanych do danego zdarzenia, bez wnikania w specjalistyczne siły i środki dysponowane do zdarzenia. W przypadku straży pożarnej mogą to być pojazdy gaśnicze ze standardowym wyposażeniem i obsadą;

- czas trwania działań ratowniczych i usuwania skutków, który wspólnie z zadysonowanymi siłami i środkami definiuje wielkość zdarzenia.

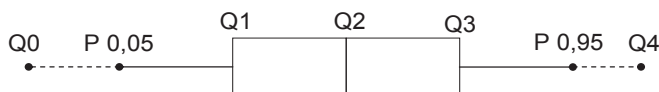
Klasyfikowanie zdarzeń pod kątem cech istotnych dla celu analizy może napotykać szereg problemów, do rozwiązywania których możemy wykorzystać inne techniki badawcze, np. analizę ABC, wykresy pudełkowe itp. Wybór właściwej techniki zależy od celu klasyfikacji.

Analiza ABC i jej odmiany opierają się na zasadzie V. Pareto. W ogólnym ujęciu, mówi ona, że w dużych zbiorach około 20% elementów decyduje o 80% efektów lub cech zbioru. W ujęciu statystycznym oznacza ona istnienie w rozkładzie danej cechy silnej koncentracji statystycznej. Zgodnie z zasadą Pareto krzywa Lorentza przechodzi przez punkt (0,8; 0,2). Analiza taka nie tylko pozwala na podział danej kategorii zdarzeń na dwie lub trzy podkategorie, ale również pozwala wyeliminować ze zbioru analizowanych danych te, które znacznie różnią się od pozostałych. Różnice te mogą wynikać ze specyfiki zdarzeń, błędnego ich opisu lub błędu decyzyjnego. Ten ostatni może być efektem zadysonowania zbyt dużych sił i środków do zdarzenia, które tego nie wymagało. Eliminacja zdarzeń znacznie różniących się od pozostałych danych z analizowanego zbioru jest niezbędna ze względu na zachowanie spójności kategorii. Należy jednak podchodzić do niej bardzo ostrożnie, bo być może odstające dane wskazują pewien nowy trend w kształtowaniu się analizowanego zjawiska. Problem właściwego doboru danych do analizy zawsze budzi szereg wątpliwości i często poza intuicją badacza nie ma racjonalnych uzasadnień. Ich poszukiwanie wymaga dodatkowych żmudnych badań. Można przyjąć pewne mechanizmy doboru danych do analizy, ale w niektórych przypadkach mogą się one okazać zawodne, ponieważ z jednej strony, odrzucone dane mogą wskazywać na nowe cechy jakościowe i ilościowe badanego zjawiska. Z drugiej zaś strony ich uwzględnienie w analizie może skutkować zafałszowaniem wyników, jeżeli przyjęte do analizy dane wynikają ze wskazanych powyżej błędów.

Podobną techniką jest reprezentacja danej cechy analizowanych danych w postaci wykresów pudełkowych. Ich istotą jest reprezentacja danych empirycznych (np. czasu trwania działań ratowniczych) w postaci wykresu przedstawionego na ryc. 2. Główny obszar wykresu (pudełko, skrzynka) wskazuje 50% realizacji danej cechy w badanym zjawisku. Kreska wewnątrz pudełka to mediana (Q2), jego brzegi to 1 i 3 kwantyl (Q1 i Q3), wąsy – kreski poza skrzynką – to 0 i 4 kwantyl (Q0 i Q4). Czasami wąsy te są zakończone punktami, które wskazują percentyl 0,95 (P 0,95) i 0,05 (P 0,05). Tak sporządzony wykres danych empirycznych opisujący rozkład analizowanej cechy pozwala z jednej strony sklasyfikować zdarzenia pod kątem analizowanej cechy w jednorodne i rozłączne grupy, z drugiej zaś pozwala na wykrycie danych znacznie różniących się od innych (percentyl 0,95 i 0,05).

Opisane powyżej techniki analizy danych pozwalają na wyodrębnienie rozłącznych, pod względem analizowanych cech, kategorii zdarzeń oraz ułatwiają wybór danych poddawanych dalszym analizom.

Kategoryzacja zdarzeń, pod względem cech wynikających z celu analizy, powinna doprowadzić do podziału zdarzeń na wyraźnie różniące się – rozłączne – pod względem analizowanych cech. Przykład kategoryzacji zdarzeń przedstawiono w dalszej części artykułu.

Ryc. 2. Zasady tworzenia wykresu pudełkowego

Źródło: Opracowanie własne.

Kategoryzacja zdarzeń ma ogromny wpływ na interpretację otrzymanych wyników, dlatego też powinna być bardzo szczegółowo opisana w każdej analizie przestrzennej zagrożeń miejscowych.

Algorytm prowadzenia analizy

Schemat postępowania przy analizie przestrzennej zagrożeń miejscowych w proponowanej metodzie obejmuje następujące etapy:

1. Przygotowanie i wstępną analizę danych:
 - sprawdzenie poprawności danych pod względem formalnym celem eliminacji błędnych danych lub ich poprawienia;
 - określenie miejsca zdarzenia w przyjętej konwencji – określenie przybliżonych współrzędnych topograficznych (określenie współrzędnych kwadratu o powierzchni 1 km², w którym zaszło zdarzenie).
2. Kategoryzację zdarzeń, według zasad opisanych w poprzedniej części artykułu.
3. Ocenę liczności badanych prób:
 - sprawdzenie, czy ilość danych w poszczególnych kategoriach spełnia wymogi zakładanej wiarygodności prognoz (minimum 385 zdarzeń należących do danej kategorii);
 - jeżeli ilość danych nie spełnia wymogu wiarygodności, należy zdecydować, czy dołączamy dane z lat poprzednich, czy też łączymy kategorie, pamiętając o zachowaniu spójności głównych cech, które stanowiły podstawę kategoryzacji.
4. Przedstawienie na mapie oczekiwanej liczby zdarzeń w podziale na poszczególne kategorie.

W dalszej kolejności można dokonać innych analiz dotyczących:

- trendów zmian w liczbie zdarzeń w poszczególnych obszarach, należy dysponować przynajmniej trzema okresami, każdy z ilością danych zapewniającą właściwą wiarygodność;
- prognoz liczby zdarzeń w kolejnych latach;
- poprawy wiarygodności prognoz przez podział rozpatrywanego obszaru na podobszary o podobnej częstości zdarzeń wybranej kategorii i analizowanie każdego z nich z osobna.

Analiza przestrzennego rozkładu incydentów krytycznych w ruchu drogowym

W tej części artykułu przedstawiona zostanie analiza przestrzennego rozkładu incydentów krytycznych w ruchu drogowym na terenie jednego z powiatów. Jej celem jest określenie obszarów o szczególnym nasileniu takich zdarzeń i prognozy przestrzennej na lata następne. Źródłem danych jest baza danych PSP SWD-ST, a zatem analizie poddane zostaną jedynie te zdarzenia, których skutki usuwała straż pożarna. Nie interesują nas skutki tych zdarzeń ani liczba jednostek ratowniczych zaangażowanych w ich usuwanie. Przedmiotem analizy jest jedynie przestrzenny rozkład incydentów krytycznych w ruchu drogowym.

Sformułowane powyżej cel i główne założenia analizy implikują podstawowe wytyczne do wyboru danych i ich kategoryzacji:

- z bazy danych wybieramy jedynie opisy zdarzeń w ruchu drogowym, wyboru dokonujemy na podstawie pola⁸ „przyczyny zdarzenia”⁹;
- wybieramy opisy wszystkich zdarzeń, które w polu wskazanym powyżej sugerują zdarzenie w ruchu drogowym;
- nie klasyfikujemy wybranych zdarzeń, traktując je wszystkie jako jedną kategorię.

Liczbę zdarzeń w ruchu drogowym odnotowanych w bazie SWD-ST straży pożarnej na terenie rozpatrywanego powiatu przedstawiono w tabeli 1.

Z danych wynika, że liczba zdarzeń w jednym roku jest zbyt mała, aby na jej podstawie określić skalę zagrożenia. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami¹⁰ liczba zdarzeń powinna wynosić powyżej 385 przy poziomie ufności 0,95 dla oszacowania wartości oczekiwanej. Należy zatem rozpatrywać łącznie dane z trzech lat, czyli oczekiwaną liczbę tego typu zdarzeń w skali roku dla rozpatrywanego powiatu należy wyznaczyć jako średnią z trzech lat. Wynosi ona 159 zdarzeń. Przy

⁸ Jeżeli bazę danych wyobrazimy sobie jako tabelę, to w pojedynczym wierszu jest opis jednego zdarzenia. Informacje o zdarzeniu opisane są w poszczególnych polach – kolumnach tabeli.

⁹ W bazie danych SWD-ST w polu: rodzaj zdarzenia, wpisuje się jedynie jedną z dwóch możliwości: pożar lub zagrożenie miejscowe.

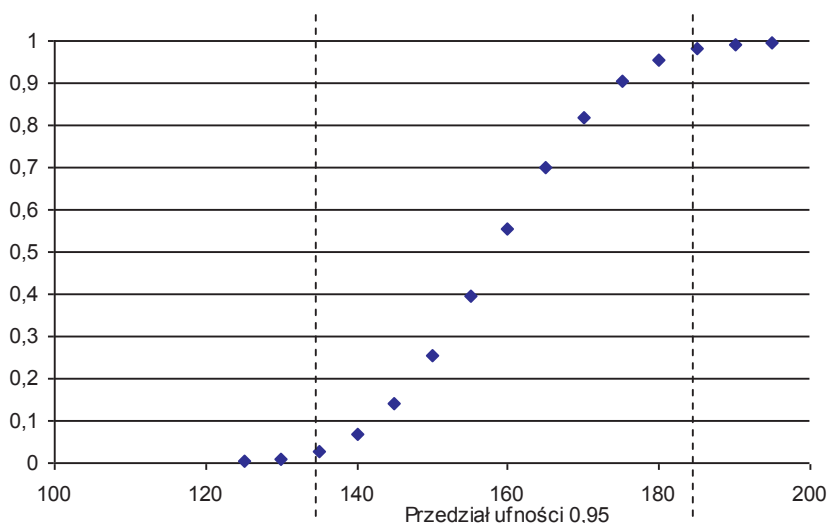
¹⁰ Patrz część: Podstawy teoretyczne metody.

wykorzystaniu własności rozkładu Poissona należy stwierdzić, że przewidywana liczba zdarzeń w roku 2011 powinna mieścić się w granicach od 135 do 185 na poziomie ufności dla otrzymanego wyniku 0,95, co zobrazowano na ryc. 3. W roku 2011 zdarzeń tego typu było 151.

Tabela 1. Liczba zdarzeń w ruchu drogowym na terenie rozpatrywanego powiatu

	2008	2009	2010	Razem
Zdarzenia w ruchu drogowym	172	146	158	476

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z bazy PSP SWD-ST.

Ryc. 3. Dystrybuanta rozkładu Poissona przy wartości oczekiwanej 159

Źródło: Opracowanie własne.

Przestrzenny rozkład zdarzeń w ruchu drogowym, w których interweniowała straż pożarna przedstawiono w tabeli 3. Liczby w nagłówkach wierszy i kolumn wskazują współrzędne w Państwowym Układzie Współrzędnych Geodezyjnych 1992. Natomiast w poszczególnych polach wpisano średnią zdarzeń za lata 2008–2010.

Podczas analizy danych zawartych w tabeli 3. łatwo dostrzec cztery kwadraty o wyjątkowo dużym nasileniu zdarzeń w ruchu drogowym. Ich współrzędne w Państwowym Układzie Współrzędnych Geodezyjnych 1992 wynoszą:

- obszar pierwszy: X – 652; Y– 473; średnia z trzech lat – 9,67;
- obszar drugi: X – 669; Y – 469; średnia z trzech lat – 8,67;
- obszar trzeci: X – 656; Y – 480; średnia z trzech lat – 7;
- obszar czwarty: X – 655; Y – 472; średnia z trzech lat – 6,67;

Na ryc. 4 przedstawiono fragmenty mapy obejmującej wskazane powyżej obszary. Średnioroczna liczba zdarzeń z lat 2008–2010 dla rozpatrywanego powiatu wynosi 159. W ujęciu częstotliwościowym można to zinterpretować jako jedno zdarzenie na dwa dni. Uwzględniając powierzchnię powiatu (około 620 km²), można skonstatować, że na standardowym obszarze (1 km²) incydent w ruchu drogowym wymagający interwencji straży pożarnej zdarza się średnio raz na 4 lata. Na wskazanych na rycinie 4 obszarach średnio zdarza się od 7 do 10 takich incydentów w roku.

Ryc. 4. Obszary o największej średniorocznej liczbie zdarzeń w latach 2008–2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z bazy PSP SWD-ST oraz aplikacji Google Maps.

Tabela 3. Fragment skumulowanego rozkładu Poissona dla różnych wartości oczekiwanych (średniorocznej częstości zdarzeń) oraz sposobich kwantyfikacji

Prognozowana liczba zdarzeń	0-5								1-8							
	1,67	2,00	2,33	2,67	3,00	3,33	3,67	4,00	4,33	4,67	5,00	5,33				
Wartość oczekiwana	0,1889	0,1353	0,097	0,0695	0,0498	0,0357	0,0256	0,0183	0,0131	0,0094	0,0067	0,0048				
0	0,5037	0,406	0,3232	0,2548	0,1991	0,1546	0,1193	0,0916	0,07	0,0533	0,0404	0,0306				
1	0,766	0,6767	0,5872	0,5018	0,4232	0,3528	0,2911	0,2381	0,1932	0,1557	0,1247	0,0992				
2	0,9117	0,8571	0,7925	0,7214	0,6472	0,573	0,5011	0,4335	0,3712	0,315	0,265	0,2213				
3	0,9725	0,9473	0,9123	0,8678	0,8153	0,7565	0,6936	0,6288	0,564	0,5008	0,4405	0,3841				
4	0,9927	0,9834	0,9682	0,9459	0,9161	0,8788	0,8348	0,7851	0,7311	0,6742	0,616	0,5577				
5	0,9983	0,9955	0,9899	0,9806	0,9665	0,9468	0,9211	0,8893	0,8518	0,8091	0,7622	0,712				
6	0,9997	0,9989	0,9972	0,9938	0,9881	0,9792	0,9663	0,9489	0,9265	0,8991	0,8666	0,8296				
7	0,9999	0,9998	0,9993	0,9982	0,9962	0,9926	0,987	0,9786	0,967	0,9515	0,9319	0,908				
8	1	1	0,9998	0,9995	0,9989	0,9976	0,9954	0,9919	0,9865	0,9787	0,9682	0,9544				
9	1	1	1	0,9999	0,9997	0,9993	0,9985	0,9972	0,9949	0,9914	0,9863	0,9792				
10	1	1	1	1	0,9999	0,9998	0,9996	0,9991	0,9982	0,9968	0,9945	0,9912				
11	1	1	1	1	0,9999	0,9998	0,9996	0,9991	0,9982	0,9968	0,9945	0,9912				

Źródło: Opracowanie własne.

Zaprezentowana analiza może służyć wyszukiwaniu obszarów lub miejsc, w których dotychczas najczęściej występowały tego typu zdarzenia, w celu opracowania strategii zapobiegania im lub reagowania w sytuacjach ich wystąpienia. Wykorzystanie tej analizy do wskazanych celów wymaga dobrych własności prognostycznych przyjętego modelu probabilistycznego.

Sprawdzenie własności predykcyjnych zaproponowanego modelu przestrzennej analizy incydentów krytycznych wymaga pogrupowania obszarów o podobnych prognozach przy zachowaniu odpowiedniego poziomu ufności (0,95). Sposób grupowania obszarów z wykorzystaniem własności rozkładu Poissona zaprezentowanych na ryc. 3. przedstawiono w tabeli 3.

Jeżeli oczekiwana, dla danego obszaru, liczba zdarzeń mieści się w przedziale od 1,67 do 3,33, to wartość dystrybuanty rozkładu Poissona dla liczby zdarzeń od 0 do 5 jest większa od 0,95. Można zatem skonstatować, że dla obszarów o oczekiwanej liczbie zdarzeń z przedziału od 1,67 do 3,33 prognozowana liczba zdarzeń mieści się w granicach od 0 do 5 przy poziomie ufności dla otrzymanego wyniku równej 0,95. Natomiast w przypadku wartości oczekiwanej od 3,67 do 5,33 wartość dystrybuanty jest większa od 0,95 dla wartości zdarzeń od 1 do 8.

Pełny zestaw klas obszarów o podobnej liczbie prognozowanych zdarzeń dla rozpatrywanego powiatu na poziomie ufności 0,95 przedstawiono w tabeli 4. Zawiera ona również kolorystyczne rozróżnienie poszczególnych klas zastosowane na mapie prognozy liczby tych zdarzeń w roku 2011.

Tabela 4. Zestawienie klas obszarów o podobnej prognozowanej liczbie zdarzeń na poziomie ufności 0,95

Oczekiwana liczba zdarzeń		Prognoza	
od	do	od	do
1/3	1 1/3	0	3
1 2/3	3 1/3	0	5
3 2/3	5 1/3	1	8
5 2/3	8	3	12
8 1/3	10 2/3	5	15

Źródło: Opracowanie własne.

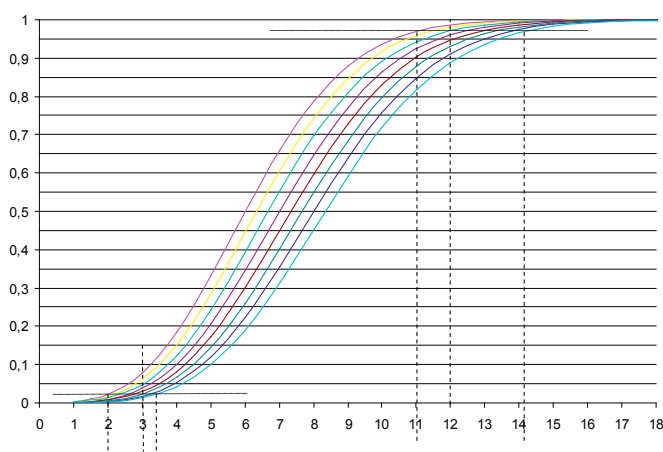
Klasyfikacja obszarów w grupy o podobnej liczbie zdarzeń prognozowanych (zob. tabela 4) służy przejrzystości prezentacji analizy i jest obciążona pewnymi nieścisłościami (zob. tabela 3). Polegają one na zawyżeniu poziomu ufności dla obszarów z dolnej granicy prognozowanej liczby zdarzeń i obniżeniu go dla obszarów z górnej granicy. Przy rozważaniu pierwszej grupy obszarów, która według dokonanej klasyfikacji obejmuje obszary o średniej (oczekiwanej) liczbie zdarzeń: 1/3; 2/3; 1; 1 i 1/3 w skali roku, dostrzegamy, iż w przypadku obszaru o oczekiwanej liczbie zdarzeń 1/3 prawdopodobieństwo pojawienia się co najwyżej trzech zdarzeń wynosi 1. W przypadku pozostałych obszarów z tej klasy prawdopodobieństwo pojawienia się

co najwyżej 3 zdarzeń w roku następnym wynosi odpowiednio: 0,995; 0,961; 0,954, a zatem tylko ostatni z tych obszarów spełnia założony poziom ufności dla opracowanej prognozy. W przypadku pozostałych poziom ufności jest znacznie wyższy.

Nieco inaczej przedstawia się problem dla obszarów, których dolny poziom prognozy jest większy od 1. Do klasy obszarów o prognozowanej liczbie zdarzeń od 3 do 12 zaliczono obszary o następującej wartości średniej (oczekiwanej) liczby zdarzeń z lat poprzednich: od 5 i $2/3$ do 8 ze skokiem co $1/3$ (ponieważ wartość oczekiwana wyznaczona została jako średnia z trzech lat poprzedzających). Poziom ufności dla prognozy w tej klasie obszarów wynosi dla dolnej granicy (obszar o oczekiwanej liczbie zdarzeń $5 \text{ i } 2/3$) – 0,92; dla górnej granicy (obszar o oczekiwanej liczbie zdarzeń 8) – 0,92; a dla środka klasy (obszary o oczekiwanej liczbie zdarzeń $6 \text{ i } 2/3$ oraz 7) – 0,95.

Problem ten zobrazowano na ryc. 5. Pęk krzywych przedstawia dystrybuanty rozkładu Poissona dla różnych wartości oczekiwanych grupy obszarów opisanych w poprzednim akapicie. Jak łatwo zauważyć, dla tak sklasyfikowanej grupy dolna granica prognozy mieści się w przedziale od 2 do 3 i $1/3$, natomiast górna granica prognozy mieści się w przedziale od 11 do 14,2 przy zadanym poziomie ufności 0,95.

Jak wspomniano jednak we wcześniejszych akapitach, istotą tej metody nie jest opracowanie ścisłej metody prognostycznej, a jedynie zobrazowanie problemu występowania zdarzeń krytycznych z określonym poziomem ufności. Opracowanie ścisłych modeli prognostycznych jest w zasadzie niemożliwe, ponieważ modele opierają się na danych historycznych, a prognozy dotyczą przyszłości, która niekoniecznie musi być taka sama jak przeszłość. Należy zatem pamiętać, że przekroczenie granicy prognozy o jeden lub dwa zdarzenia, zarówno w dolnej strefie jak i górnej, wynika raczej z opisanej nieścisłości niż wadliwości modelu, który jest tylko uproszczonym modelem rzeczywistych zjawisk i procesów.

Ryc. 5. Nieścisłości w grupowaniu obszarów o różnych wartościach oczekiwanych w grupy o tej samej prognozie przy poziomie ufności 0,95 – zobrazowanie problemu

Źródło: Opracowanie własne.

W tabeli 5 przedstawiono liczbę zdarzeń w ruchu drogowym na tle prognozy opracowanej na podstawie danych z lat 2008–2010. Z danych tam zamieszczonych wynika, że zdecydowana większość prognoz sprawdziła się. Jedynie w 10 na 620 obszarów prognozy się nie sprawdziły, co stanowi zaledwie 1,6%. Odchyłki od prognoz mieszczą się w granicach nieścisłości wskazanych powyżej – dotyczą przekroczenia prognozy o 1 zdarzenie. Należy zatem stwierdzić, że prezentowana metoda przestrzennej analizy zagrożeń miejscowych jest poprawna, przynajmniej w zakresie analizowanych danych.

Podsumowanie

Prowadzone dotychczas analizy z wykorzystaniem zaprezentowanej metody wskazują na jej dużą wiarygodność i użyteczność w przestrzennym prezentowaniu nasycenia zdarzeń krytycznych oraz prognozowaniu częstości ich występowania. Sposób prezentacji może być bardzo przydatny zarówno w zakresie zapobiegania, jak i przygotowania oraz właściwego rozmieszczenia sił i środków. Jej uzupełnieniem mogą być analizy reagowania służb ratowniczych, również zobrazowane przestrzennie oraz analizy ekonomiczne – efektywności wyposażenia i rozmieszczenia służb ratowniczych. Wskazane w artykule uproszczenia związane z klasyfikowaniem zdarzeń i obszarów mogą być dobierane adekwatnie do celów, do jakich się je wykonuje. Istotnym wskaźnikiem wpływającym na poprawność przeprowadzonych analiz, a tym samym wiarygodność wyników jest właściwa ilość danych, której sposób wyznaczenia wskazano w niniejszej pracy. Ważnym elementem jest również wstępna selekcja danych, której celem jest wykluczenie zafałszowanych informacji.

Dla wskazanej metody można opracować oprogramowanie komputerowe, które znacznie przyspieszy prowadzenie analiz. Może być ono również podstawą do tworzenia oprogramowania wspomagającego procesy decyzyjne w zakresie kształtu systemu ratowniczo-gaśniczego na danym obszarze oraz strategii w zakresie zapobiegania różnego typu zagrożeniom miejscowym.

BEZPIECZEŃSTWO W BIEŻĄCEJ DZIAŁALNOŚCI ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

W niniejszym artykule przyjęto następujący tok postępowania. W pierwszej kolejności omówiono pojęcie bezpieczeństwa jako naczelnej potrzeby człowieka, przyjęto definicję administracji rozumianej jako zaspokajanie zbiorowych i indywidualnych potrzeb obywateli, by następnie omówić zasadniczą treść problematyki.

Historycznie rozumienie pojęcia „bezpieczeństwo” ulegało zmianom, a współczesna koncepcja bezpieczeństwa ma znacznie szerszy wymiar niż w przeszłości. Dzisiaj poza aspektami politycznymi i militarnymi pojęcie bezpieczeństwa obejmuje również aspekty ekonomiczne, kwestie zasobów surowcowych, ekologię, demografię, sprawy społeczne i humanitarne, zagadnienia związane z zachowaniem narodowej tożsamości i zapewnieniem właściwego udziału w rozwoju cywilizacyjnym współczesnego świata¹. Należy się zgodzić z opiniami teoretyków, że zagadnienie bezpieczeństwa jest pojęciem bardzo szerokim i wieloznacznym. Pojemność bezpieczeństwa sprawia, że w literaturze przedmiotu próżno szukać jednej zwięzłej definicji, a próby jej sformułowania stanowią przedmiot wielu publikacji. W opinii J. Marcza problem wynika z ogromnego, wszechogarniającego zakresu kategorii bezpieczeństwa, bardzo trudnego, a chyba wręcz niemożliwego do zwięzłego opisanego i zdefiniowania². Jak zauważa A. Skrabacz, w praktyce mamy do czynienia z wielorakim rozumieniem bezpieczeństwa, co prowadzi do jego wieloznaczności (co najmniej „ośmioznaczności”). Najczęściej przez pojęcie bezpieczeństwa rozumie się: stan niezagrożenia, spokoju, pewności; stan, który daje poczucie pewności i gwarancję jego zachowania oraz szansę na doskonalenie; pewność i brak zagrożenia fizycznego albo ochronę przed nim; rozumny standard życia; naczelną potrzebę człowieka i grup społecznych; podstawową potrzebę państw i systemów międzynarodowych; ciągły proces społeczny, w ramach którego podmioty działające starają się dostosować mechanizmy zapewniające im

¹ Zob. S. Korycki, *Bezpieczeństwo polityczne* [w:] *System bezpieczeństwa Polski*, materiały z konferencji naukowej odbytej 4 i 5 listopada 1993 roku w AON, WSO, Warszawa 1993, s. 53–54.

² Zob. J. Marczak, *Współczesny charakter, potrzeby i organizacja bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa – założenia, przygotowania i użycie*, K. Gąsiorek, W. Kitler (red.), AON, Warszawa 2005, s. 20.

poczucie bezpieczeństwa; zarazem stan i proces³. Bezpieczeństwo można rozpastrywać, stosując różne kryteria: podmiotowe (np. jednostkowy, lokalny, narodowy, międzynarodowy, globalny), przedmiotowe (np. wartości, środki i narzędzia, aktywność państwowa) i procesualne (perspektywiczne), np. polityka, strategie, współzależności oraz strukturalno-realizacyjne (np. organizacje, instytucje, działania), a także przestrzenne, wg sposobu zorganizowania, wg kryterium czasowego, wg kryterium funkcjonalnego (procesualnego)⁴.

Ze względu na omawianą problematykę (bezpieczeństwa i administracji) zwróćmy uwagę na rozumienie bezpieczeństwa jako naczelnego i egzystencjalnego potrzeby (i wartości) człowieka, grup społecznych i państw. Należy zaznaczyć, że odwoływanie się do wartości przy definiowaniu bezpieczeństwa sprawia nie tylko ogromne trudności, lecz także i wątpliwości. Niemożliwe jest bowiem nie tylko ustalenie pełnego katalogu wszelkich możliwych zagrożeń dla bezpieczeństwa, ale i zdefiniowanie wartości uznawanych przez wszystkie podmioty bezpieczeństwa, a więc jednostki i grupy społeczne, narody i państwa, a także przez całą społeczność międzynarodową, ponieważ są one różne dla różnych podmiotów. Istota żywotnych interesów każdego narodu leży szczególnie w obronie i ochronie niepodległości, suwerenności, integralności terytorialnej (tożsamości narodu) i są to warunki niezbędne do zapewnienia możliwości rozwoju. Jak zauważa A. Dębska, syntetyczna triada „wolność, prawo, dobrobyt” (socjokultura, socjostruktura, socjoenergia) jest uznawana przez wielu współczesnych myślicieli za filary bezpieczeństwa⁵. W. Kitler w referacie *Wartości, potrzeby, cele i interesy jako podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego* przyjmuje za podstawę rozważań o bezpieczeństwie narodowym następującą kolejność: wartości, potrzeby, interesy. Jako wartość naczelną przyjmuje przetrwanie (państwa jako niezależnego podmiotu stosunków międzynarodowych, narodu jako wyróżnionej grupy etnicznej, biologiczne przeżycie ludności)⁶. Potrzeby w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego dzieli na: potrzeby indywidualne z zakresu bezpieczeństwa (różne dla każdej jednostki), potrzeby grupowe (wspólne dla danej grupy), potrzeby ogólnonarodowe (dotyczą jednostki i wielorakich grup

³ Zob. A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2007, s. 43–45.

⁴ Podział wg: J. Kukułka (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, Agencja Scholar, Warszawa 1994, s. 40–41; *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 7; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje, struktury, funkcjonowanie*. Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1999, s. 30–32.

⁵ Zob. A. Dębska, *Multilateralizm a bezpieczeństwo strukturalne* [w:] *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne wobec wyzwań współczesnego świata*: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 21 października 1999, L. Kanarski (red.), AON INH, Warszawa 2000, s. 68.

⁶ Zob. więcej: M. Meyer, *Kulturowe i społeczne uwarunkowania kształtowania systemu aksjonornmatywnego* [w:] tejsze, *Hierarchie wartości jako wyznaczniki zachowań sprzecznych z prawem: polsko-niemieckie studium porównawcze*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.

społecznych, a także stanowią dążenia wielu podmiotów stosunków międzynarodowych do realizacji celów wspólnych). Potrzeby sprowadza do dwóch zasadniczych obszarów: pierwszy z nich dotyczy tych potrzeb, które wynikają z faktu funkcjonowania społeczeństwa w państwie, drugi zaś dotyczy trudów życia codziennego (zdrowie, życie, dobra i środowisko)⁷.

W przypadku poszczególnych ludzi (czy grup społecznych), jak przedstawia to A. Maslow, po zaspokojeniu potrzeb fizjologicznych pojawia się nowy zbiór potrzeb, potrzeb bezpieczeństwa (pewności, stabilności, oparcia, opieki, wolności od strachu, lęku i chaosu, struktury, porządku, prawa i granic, silnego opiekuna itp.). Potrzeby te (bezpieczeństwa) mogą pełnić funkcje organizatorów zachowania, rekrutujących do swej służby wszystkie umiejętności organizmu. Wtedy możemy opisać cały organizm jako mechanizm poszukujący bezpieczeństwa, wtedy także możemy powiedzieć o receptorach, efektorach, intelekcie i innych zdolnościach, które są przede wszystkim narzędziami do poszukiwania bezpieczeństwa. Determinującą siłą jest decydujący cel nie tylko dotyczący aktualnego poglądu na świat i filozofię życia, lecz także dotyczący przyszłości i uznawanych wartości. Potrzebę bezpieczeństwa uznaje się za aktywny i dominujący czynnik, który mobilizuje zasoby organizmu jedynie w naprawdę krytycznych sytuacjach takich jak wojna, choroba, klęski żywiołowe, fale przestępczości, dezorganizacja społeczeństwa, nerwica, uszkodzenie mózgu, upadek autorytetów, chronicznie trudne sytuacje. Właściwie wszystko wtedy wydaje się mniej ważne od bezpieczeństwa⁸.

Nie wydaje się jednak możliwe, żeby sama jednostka (obywatel) mogła zapewnić sobie bezpieczeństwo. Potrzeby bezpieczeństwa poszczególnych ludzi (grup społecznych) często znajdują szczególny wyraz w poszukiwaniu opiekuna, czyli jakiejś silniejszej osoby lub systemu, które mogą dać jednostkom wsparcie, szczególnie gdy tylko występuje realne zagrożenie prawa, porządku lub władzy. Wielu autorów zwraca uwagę na to, że jedynym podmiotem mogącym zapewnić bezpieczeństwo (narodowe) jest państwo. To właśnie państwo ze względu na swe instytucje: silną, dobrze wyszkoloną i wyposażoną armię, policję i inne służby, posiada możliwości zapewniające bezpieczeństwo narodowe. Ponieważ bezpieczeństwo narodowe stanowi dla obywateli, społeczności lokalnych oraz narodu i państwa pierwotną,

⁷ Zob. W. Kitler, *Wartości, potrzeby, cele i interesy jako podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego, Bezpieczeństwo 2010*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), Tom II, AON, Warszawa 2011, s. 97–103. W ujęciu systemowym potrzeba jest traktowana całościowo, obejmuje zarówno dyspozycję człowieka (do działania), jak i pewien jego stan (depriwację). W kategorii systemowej można wyróżnić: potrzebę istnienia, potrzebę integralności, potrzebę optymalizacji funkcjonowania, potrzebę rozwoju. P. Sienkiewicz wyróżnia następującą hierarchię potrzeb: niezaspokojenie potrzeb prowadzi do unicestwienia systemu (potrzeby podstawowe), niezaspokojenie potrzeb pociąga za sobą niemożliwość pełnienia przez dany system pewnych funkcji, niezaspokojenie prowadzi do zakłóceń w pełnieniu przez system pewnych funkcji, niezaspokojenie, które prowadzi do zakłóceń w rozwoju danego systemu. Więcej zob. *Bezpieczeństwo obywateli RP jako czynnik jakości życia*. Praca badawcza pod kier. P. Sienkiewicza, AON, Warszawa 2009, s. 25–26.

⁸ Zob. A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 65–67.

egzystencjalną potrzebę, to będzie ono zarazem celem działania we wszystkich dziedzinach i na wszystkich szczeblach organizacji państwowej i społecznej.

W celu wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa ludzie jednoczą się (stowarzyszą) oraz powołują państwo jako najwyższą formę organizacyjną gwarantującą bezpieczeństwo⁹. Najdoskonalszą dotąd formą zabezpieczenia potrzeb człowieka i grupy społecznej w zakresie bezpieczeństwa jest państwo. Państwo w kontekście bezpieczeństwa zmuszone jest do zajmowania się ochroną istotnych wartości nie tylko związanych z przetrwaniem, integralnością terytorialną i niezależnością państwa na arenie międzynarodowej, ale także z zapewnieniem (potrzeb) dobrobytu dla obywateli, eliminowaniem zagrożeń dla jakości życia związanych z czynnikami ekonomicznymi, środowiska naturalnego czy przestępczością¹⁰. Zatem celem każdego państwa w dążeniu do zapewnienia sobie bezpieczeństwa i stabilnego funkcjonowania powinno być osiągnięcie i utrzymanie zdolności do ochrony zasadniczej infrastruktury przed zagrożeniem, a jego zadaniem jest realizacja potrzeb wszystkich jego składników stanowiących wspólną wartość, którą określa się jako cel działalności państwa¹¹. Realizacja celów państwa jest jego naturalnym przeznaczeniem, w innym przypadku jego istnienie nie byłoby uzasadnione¹².

W powyższym kontekście problematyka bezpieczeństwa wiąże się z jednej strony z zaspokojeniem potrzeb jednostek, grup społecznych, z drugiej z organizacją państwa jako całości, strukturą organów władzy i administracji (i aparatu wykonawczego)¹³.

Rozpoczęcie rozważań od wyjaśnienia pojęcia administracji oraz jej istoty jest, z punktu widzenia omawianej problematyki, koniecznością. Nie jest to jednak zadanie łatwe. Już bowiem autor pierwszego podręcznika do nauki administracji – Lorenz von Stein – w XIX wieku stwierdził, że „[...] to, czego nie umiem nazwać, to jest administracja”¹⁴. Liczne próby zdefiniowania tego pojęcia w teorii prawa administracyjnego doprowadziły do wniosku, że „administrację można opisać,

⁹ Zob. A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, (red.), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2007, s. 43–45.

¹⁰ Zob. Z. Trejnis, *Spory wokół określenia bezpieczeństwa*, w: *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo 2010*, tom II, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), AON, Warszawa 2011, s. 366.

¹¹ Zob. M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1992, s. 235.

¹² Zob. R. Wróblewski, *Podstawowe pojęcia z dziedziny polityki bezpieczeństwa, strategii i sztuki wojennej*, AON, Warszawa 1993, s. 13. Autor do celów państwa (narodowych) zalicza m.in. bezpieczeństwo narodowe (państwa); siłę moralną i materialną państwa; wysoką pozycję międzynarodową; byt, dobrobyt, rozwój i stabilność gospodarczą; zachowanie tożsamości narodowej; ukształtowane i zoptymalizowane środowisko międzynarodowe.

¹³ Zob. W. Kitler, *Prawno-organizacyjne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe Polski, cz. I, Kryptonim „Bezpieczeństwo RP”*, T. Jemioła (kier. nauk.), Warszawa 2006, s. 33–34.

¹⁴ M. Stahl, *Pojęcie administracji, jej cechy i funkcje* [w:] *Prawo administracyjne – pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, red. tegoż, wyd. Difin, Warszawa 2009, s. 13.

ale nie zdefiniować¹⁵. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest możliwość wskazywania wyjaśnienia tego pojęcia z różnych punktów widzenia, które nadają mu zgoła inne znaczenie. Kolejna trudność wynika z faktu, że różnorakie było i jest jego rozumienie w różnych okresach historycznych, czego przyczyną jest, między innymi, konieczność uwzględnienia w definiowaniu niektórych zasad ustroju politycznego oraz podstawowych zadań i funkcji państwa. Wówczas bowiem możliwe będzie określenie jego roli, treści i zakresu¹⁶. Jeszcze inną kwestią jest wielowarstwowy charakter administracji, co pozwala na jej analizę w różnych kontekstach – socjologicznym, politycznym, językowym czy prawnym¹⁷. Tak więc w literaturze omawiającej pojęcie administracji możemy spotkać różne definicje prezentujące odmienne podejścia, które w nowych warunkach historycznych tracą lub zyskują aktualność, a niektóre odczytywane są na nowo¹⁸.

Współcześnie najczęściej w literaturze przedmiotu pojęcie administracji występuje w trzech ujęciach. Pierwsze z nich odnosi ją do określonych struktur organizacyjnych w państwie. Drugie – przedmiotowe – do specyficznej działalności, natomiast trzecie – podmiotowe – do określonej grupy ludzi¹⁹. W nauce prawa administracja ma dwa ogólne znaczenia podstawowe: w znaczeniu przedmiotowym przez administrację rozumie się twórczą, zorganizowaną i ciągłą działalność publiczną w państwie, która polega na obsłudze potrzeb wynikających ze współżycia ludzi w wielkich grupach. Jest to więc rodzaj działalności zmierzającej do osiągnięcia celów ogólnych (interesu publicznego) w państwie. W znaczeniu podmiotowym (organizacyjnym, strukturalnym) administrację stanowią organy administracji rządowej, organy zakładów administracyjnych oraz organy samorządu terytorialnego (różne podmioty, ograny, instytucje). Administracja tak w sensie przedmiotowym, jak i podmiotowym, zgodnie z zasadą legalności wyrażoną w Konstytucji RP jest związana prawem²⁰. Formuła ta ma dwie konsekwencje: wykonywanie ustaw, czyli działanie w sytuacjach i formach ściśle określonych w przepisach ustawowych, oraz działanie na podstawie ogólnie sformułowanego upoważnienia ustawowego, określającego zadania administracji w sferze obsługi potrzeb zbiorowości, pozostawiającego szerszą lub węższą swobodę co do zakresu i formy działania²¹.

Jak zauważa J. Boć, każde określenie administracji z osobna i wszystkie określenia razem odpowiadają łącznie lub wybiórczo na katalog pytań dotyczących: podmiotu działania, celu działania, przedmiotu działania, cech działania,

¹⁵ Tamże, s. 13.

¹⁶ Zob. J. Lang, *Zagadnienia wstępne* [w:] *Prawo administracyjne*, M. Wierzbowski (red.), PWN, Warszawa 2001, s. 16.

¹⁷ Szerzej: J. Łukasiewicz, *Zarys nauki administracji*, LexisNexis, Warszawa 2004, s. 77–80.

¹⁸ Zob. Z. Niewiadomski (red.), *Prawo administracyjne*, LexisNexis, Warszawa 2005, s. 22.

¹⁹ Zob. J. Boć, *Pojęcie administracji* [w:] *Prawo administracyjne*, J. Boć (red.), Wyd. Kolonia Limited, Wrocław 2005, s. 13.

²⁰ Zgodnie z art. 7 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., organy władzy publicznej działają na podstawie granic państwa i w jego granicach.

²¹ U.K. Prasznic (red.), *Mała encyklopedia prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2005, s. 5–6.

a zwłaszcza sposobu działania, adresata działania²². Przy wzięciu pod uwagę przyjętego wcześniej kryterium bezpieczeństwa uwzględniającego potrzeby (indywidualne, zbiorowe) w tym obszarze przyjęto definicję administracji publicznej, która także odnosi się do realizacji potrzeb obywateli, a mianowicie: „Administracja publiczna jest to przejęte przez państwo i realizowane przez jego zawisłe organy, a także przez organy samorządu terytorialnego zaspokajanie zbiorowych i indywidualnych potrzeb obywateli, wynikających ze współżycia ludzi w społecznościach”²³.

Jak zauważają autorzy książki *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, w państwie demokratycznym administracja jest służą społeczeństwu. Służy ona społeczeństwu jako aparat wykonawczy mający demokratyczny mandat władzy politycznej i jako służą prawa tworzonego przez organy władzy politycznej. Współcześnie zwraca się coraz większą uwagę na służebny charakter administracji wobec „administrowanych”. Zamiast o „administrowanych” (o obywatelach) mówi się o publiczności (o klientach). Zatem praca dzisiejszej administracji publicznej polega nie tylko na wykonawczym stosowaniu prawa administracyjnego, lecz także na samodzielnym twórczym działaniu w ramach prawa i na jego podstawie i to w zakresie daleko nieraz wykraczającym poza obszar objęty prawem administracyjnym. Uwzględniając powyższe, możemy powiedzieć, że w znaczeniu funkcjonalnym administracja publiczna rozumiana jest jako działalność organizatorska i wykonawcza w odniesieniu do politycznych decyzji władzy państwowej²⁴.

Dla określenia funkcji administracji publicznej zwróćmy uwagę na ostatnią wymienioną cechę, mianowicie zorganizowanie. Ze względu na system podmiotów wykonujących zadania administracji publicznej, posługujących się ujednoczonymi procedurami możemy traktować administrację publiczną jako pewną wyodrębnioną, kompleksową i jednolitą organizację. Jak zauważają H. Izdebski i M. Kulesza, administracja publiczna jest złożoną organizacją, zarówno gdy traktuje się ją jako całość (system administracyjny państwa), jak i wówczas, gdy przedmiotem analizy są poszczególne, większe lub mniejsze, wyodrębnione fragmenty administracji publicznej (np. rząd i cała administracja rządowa, władze i administracja konkretnej gminy, konkretny urząd czy określony resort administracji).

²² Zob. J. Boć (red.), *Administracja publiczna*, Kolonia Limited, Wrocław 2003, s. 8. Por. B. Wasiułyński, *Prawo administracyjne*, Towarzystwo „Bratnia Pomoc” Stud. Uniwersytetu J. Piłsudskiego, Warszawa 1936, s. 3–4: „Administrację określić możemy najogólniej jako planowaną i stałą działalność dla zaspokojenia potrzeb. Jeżeli działalność ta będzie miała na celu zaspokojenie potrzeb państwa lub innego związku prawa publicznego, wtedy będziemy mieli do czynienia z administracją publiczną. Zasady normujące tę działalność to właśnie prawo administracyjne. Pozostaje ono w bardzo ścisłym związku z prawem państwowym. Zaspokajanie potrzeb jednostki prywatnej lub też państwa, gdy działa ono jako jednostka prywatna (prowadząc np. jakieś przedsiębiorstwa), jest administracją prywatną. Działalność ta podlega przepisom prawa prywatnego”.

²³ J. Boć (red.), *Administracja...*, dz. cyt., s. 10.

²⁴ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Wyd. Liber, Warszawa 1999, s. 24 i 27.

W Polsce każdy z podmiotów stanowiących element administracji spełnia właściwą sobie funkcję lub funkcje, które to wynikają bezpośrednio z przepisów prawa. Dla przykładu Rada Ministrów odpowiada za prowadzenie polityki wewnętrznej i zagranicznej²⁵, natomiast samorząd terytorialny wykonuje wszystkie te zadania, które nie są zastrzeżone dla organów innych władz publicznych przez przepisy prawa²⁶. Wymienieni wyżej autorzy, korzystając z dorobku nauk o zarządzaniu, wyróżniają następujące funkcje administracji (sfery działania): rządzenia, realizację zadań bieżącej administracji, zarządzanie zasobami administracji.

Podstawową funkcją administracji, z historycznego punktu widzenia, było odsunięcie niebezpieczeństwa, które groziło spokojowi, bezpieczeństwu czy porządkowi publicznemu. Funkcja ta określana była jako „policja administracyjna”. Pojęcie to nie jest pojęciem normatywnym, ale raczej określeniem specyficznych relacji, jakie łączyły obywateli z działającą dla dobra ogółu administracją. W późniejszym okresie funkcjonowania państwa liberalnego pojawiła się kolejna funkcja – reglamentacyjna, nazywana czasem reglamentacyjno-porządkową. Składało się na nią zarówno wykonywanie ustaw i stosowanie prawa, jak i rola „nocnego stróża” – gwaranta porządku prawnego²⁷. Obecnie funkcja rządzenia polega na realizacji programu politycznego, który legł u podstaw objęcia władzy. Funkcję tę (w państwie, gminie, powiecie, regionie) realizuje się przede wszystkim za pośrednictwem procedur wyborczych. Następnie jest ona realizowana za pomocą stosownych urządzeń organizacyjnych i rozwiązań prawnych, które umożliwiają sprawowanie władzy różnym siłom politycznym, zależnie od woli wyborców, i prowadzenie polityki publicznej w różnych zakresach odpowiedzialności danego podmiotu. W polskim systemie występuje wiele różnych podmiotów władzy publicznej i każdy z nich odrębnie realizuje swoją funkcję. Zgodnie z art. 146 ust. 1–3 Konstytucji RP: „Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej. Do Rady Ministrów należą sprawy polityki państwa niezastrzeżone dla innych organów państwowych i samorządu terytorialnego. Rada Ministrów kieruje administracją rządową”²⁸. Zatem sprawy o charakterze ogólnopaństwowym należą do sfery odpowiedzialności rządu i administracji rządowej. Natomiast w myśl art. 163 Konstytucji RP: „Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne niezastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych”²⁹. Zatem w sprawach wspólnot samorządowych różnej skali odpowiedzialność przypisana jest władzom samorządowym odpowiednich szczebli.

Zarządzanie zasobami administracji obejmuje zasoby organizacyjne, ludzkie, materialne, a także informacyjne. Zarządzanie zasobami administracji dotyczy

²⁵ Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., art. 146 ust. 1.

²⁶ Zob. tamże, art. 163.

²⁷ Zob. M. Stahl, *Pojęcie administracji...*, dz. cyt., s. 20.

²⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., art. 146 ust. 1.

²⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., art. 163.

kwestii organizacyjnych administracji, wśród nich mechanizmów kierowniczych, nadzorczych i koordynacyjnych³⁰.

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku definiowania administracji, tak i jej funkcje zmieniały się na przełomie wieków. Szczególnej roli nabrała na przykład funkcja zaspokajania podstawowych potrzeb bytowych ludności w dziedzinach, takich jak oświata, kultura czy infrastruktura. Realizacja zadań bieżącej administracji wynika z obowiązków ustawowych. Zadania bieżącej administracji i kompetencje administracyjne są precyzyjnie przypisane poszczególnym podmiotom i instytucjom przez ustawodawcę. W tym zakresie to prawo powinno ściśle wyznaczać sfery ich odpowiedzialności oraz precyzyjnie określać zasady współdziałania, to decyduje bowiem o zdolności państwa jako całości do wywiązywania się z obowiązków publicznoprawnych.

Współcześnie wyróżnia się administrację władczą i administrację świadczącą. O administracji władczej mówi się wówczas, gdy administracja wkracza przy użyciu środków władczych, ingeruje w sferę prawną obywatela, ogranicza jego wolność bądź własność, gdy nakłada na niego obowiązek, w jakiś sposób go obciąża. Administracja świadcząca zapewnia obywatelowi określone świadczenia lub inne korzyści. Z punktu widzenia funkcji administracji publicznej, które ona wypełnia w interesie publicznym, można wyróżnić: 1) klasyczną administrację porządkowo-reglamentacyjną, a więc administrację władczą, 2) administrację świadczącą, 3) administrację wykonującą uprawnienia właścicielskie i zarządzające³¹.

Z racji omawianego problemu zwróćmy uwagę na administrację porządkowo-reglamentacyjną (policyjną). Kiedy mówimy o administracji porządkowo-reglamentacyjnej, mamy na myśli klasyczne jej funkcje, a więc funkcje policyjne. Administracja wkracza bowiem w sferę prawną obywatela poprzez ograniczenie jego wolności, własności, nakładanie obowiązków. Stosuje przy tym środki władcze, dlatego też czasem mówi się o administracji władczej³². Administracja władcza (porządkowo-reglamentacyjna), określana także jako klasyczna, obejmuje zadania reglamentacyjno-dystrybucyjne realizowane za pomocą władczych form działania administracji, głównie aktów administracyjnych (pozwoleń, zezwoleń, koncesji), zabezpieczonych możliwością użycia środków przymusu państwowego. Historycznie podstawową funkcją administracji była początkowo funkcja określana jako „policja administracyjna”, przez którą rozumiano działania prawne i faktyczne podejmowane przez administrację dla odsunięcia niebezpieczeństwa grożącego takim dobrom

³⁰ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 100–103.

³¹ Jak podają autorzy w pracy *Prawo administracyjne* (Z. Niewiadomski (red.), dz. cyt., s. 22), administracja, ze względu na dominujący w niej charakter regulacji, może być dzielona na różne rodzaje i sfery: wewnętrzną i zewnętrzną, władczą i niewładczą. Najszerzej przyjętym rozróżnieniem jest podział na administrację ingerującą, świadczącą oraz administrację zajmującą się infrastrukturą. Z kolei H. Izdebski i M. Kulesza (*Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 104) wymieniają klasyczną administrację porządkowo-reglamentacyjną (policyjną), administrację świadczącą (usługi publiczne), administrację wykonującą uprawnienia właścicielskie (zarząd majątkiem publicznym).

³² Zob. E. Ochendowski, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Wyd. TNOiK, Toruń 2013, s. 27.

jak spokój, bezpieczeństwo i porządek publiczny. Dzisiaj policję administracyjną kojarzy się z utrzymaniem i ochroną porządku i bezpieczeństwa, usuwaniem zagrożeń dla porządku publicznego, życia, zdrowia itp. przez organy administracji publicznej, z reguły w stanach szczególnych, często za pomocą swoistych form działania, łącznie z przymusem bezpośrednim. Czynią to specjalnie w tym celu powołane organy jako formacje umundurowane i uzbrojone (policja, straż graniczna, straż gminna itd.), zorganizowane na wzór wojskowy³³. Administracja władcza wykonuje działania polegające na odwracaniu zagrożeń i usuwaniu niebezpieczeństw. Nagłe zagrożenia w powszechnej skali: epidemie, klęski żywiołowe lub ekologiczne, przywracają jej pierwotny, naturalny prymat i niekwestionowaną władczość³⁴.

Jak zaznaczono wcześniej, problematyka ta wiąże się z klasyczną funkcją policyjną państwa, związaną z ochroną porządku publicznego i bezpieczeństwa zbiorowego. Od samego początku z funkcją porządkowo-reglamentacyjną związana była kwestia ciężarów publicznych (osobowych i majątkowych), ponoszonych przez członków wspólnoty na utrzymanie instytucji i urzędów służących ochronie porządku publicznego i bezpieczeństwa zbiorowego w różnych dziedzinach życia. Te różnego rodzaju zobowiązania (ciężary) publicznoprawne miały charakter osobowy, np. służba wojskowa; rzeczowy, np. świadczenia na rzecz obrony; fiskalny (podatki, wydatki na obronność)³⁵.

Z powyższego wynika, że klasyczna funkcja policyjna państwa wiąże się z osiągnięciem celów państwa, rozumianych jako zachowanie niepodległości i integralności terytorium, egzekwowanie jedności i porządku wewnętrznego, zapewnienie dobrobytu obywateli, oraz z celami narodu, tj. zachowaniem własnej kultury, kontynuacją historycznej tradycji, upowszechnianiem etosu, znajomością języka, utrwalaniem osobowości etnicznej. Wspólny uzgodniony obszar między interesami prywatnymi obywateli a racją stanu państwa nazywa się interesem publicznym (dobrem wspólnym)³⁶.

³³ Zob. Z. Duniewska, B. Jaworska-Dębska, R. Michalska-Badziak, E. Olejniczak-Szatowska, M. Stahl, *Prawo administracyjne...*, dz. cyt., s. 17. Czasem służby publiczne dysponujące siłą zbrojną wyodrębnia się w osobną kategorię. Wówczas obok organów administracji wyróżnia się organy bezpośredniego przymusu lub aparat przymusu. Przymusowość państwa wyraża się różnorodnie. Takim przejawem przymusowości państwa jest istnienie aparatu systematycznie i jawnie stosującego przymus wewnątrz państwa (np. policja, prokuratura, sądy) lub w stosunkach zewnętrznych (np. siły zbrojne). W. Lamentowicz, *Państwo współczesne*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 2.

³⁴ Zob. Z. Niewiadomski, *Prawo administracyjne*, dz. cyt., s. 41. Dla współczesnych, skomplikowanych i wielostronnych działań ratowniczych jest więc niezwykle istotne ustalenie na każdym szczeblu administracji organu, któremu przysługuje w takiej sytuacji kierownictwo i koordynacja. W naszym państwie jest to wojewoda.

³⁵ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 106–107.

³⁶ Interes publiczny często bywa utożsamiany z pojęciem dobra wspólnego. Przez dobro wspólne należy rozumieć sumę warunków życia społecznego, które poszczególnym członkom społeczeństwa pozwalają osiągnąć, pełniej i łatwiej, własną doskonałość. Dobro wspólne odnosi się do życia wszystkich. Opiera się na trzech istotnych elementach: po pierwsze – poszanowaniu osoby jako takiej, po drugie – dobro wspólne domaga się dobrobytu społecznego i rozwoju społeczności, po

W państwie demokratycznym interes publiczny jest efektem wolnego ścierania się różnych racji, które mogą się publicznie ujawnić i dotyczą organizacji życia publicznego. Konkretną treść interesu publicznego tworzą wszyscy obywatele uczestniczący w debacie o interesach i wartościach ważnych dla przetrwania życia całej społeczności. Z kolei racja stanu to podstawowe interesy państwa (jako całości, a nie tylko grup rządzących); do racji stanu współcześnie zalicza się takie warunki, dzięki którym państwo jest zdolne bezpiecznie istnieć, zachować integralność swego terytorium i suwerenność swej władzy, swobodnie kształtować swą formę, korzystnie współpracować i pokojowo konkurować z innymi państwami oraz cywilizacyjnie się rozwijać.

Inną kwestią, którą należy zauważyć, jest kwestia nakazów „działania dla dobra wspólnego” (interesu publicznego), wynikająca z uprawnień władzy w państwie. Uprawnienie to możność – ale nie konieczność – dość swobodnej metody podejmowania (także obowiązku) działania. W założeniu uprawnień ustrojowych leży nakaz działania w kierunku, który nosi nazwę „dobra publicznego”. Każda funkcja ustrojowa i każde sformułowanie jej uprawnień winno być ucieleśnieniem nakazów pracy dla dobra wspólnego. Określona szerokość uprawnień ma za zadanie służyć dobru publicznemu. Szerokość uprawnień przeobraża się w ciężar wielkich obowiązków spoczywających na podmiocie, któremu te uprawnienia służą lub też który jest w te uprawnienia wyposażony. Przykładem jest system obowiązkowej służby wojskowej i stała czujność, troska o bezpieczeństwo kraju³⁷. Istotnego znaczenia nabierają stosowne uregulowania w dziedzinie obronności, które w toku sporów, dyskusji, debat przedstawiciele narodu znajdują odzwierciedlenie w obowiązującym prawie. Administracja tradycyjnie uczestniczy w kształtowaniu i wcielaniu w życie polityki oraz wydaje nakazy, zakazy i zezwolenia. W miarę rozwoju cywilizacyjnego przejmuje jednak coraz szerzej odpowiedzialność za rosnący zakres usług publicznych (administracja świadcząca)³⁸.

Przez pojęcie administracji świadczącej „[...] rozumie się administrację usług socjalnych, zabezpieczenie spraw bytowych za pomocą instytucji użyteczności publicznej oraz administrację wspomagającą”³⁹. Administracja świadcząca bywa

trzecie – dobro wspólne stanowi pokój, czyli trwałość i bezpieczeństwo sprawiedliwego porządku. Zob. W. Lamentowicz, *Państwo...*, dz. cyt., s. 41–43.

Z punktu ekonomicznego istotne jest pojęcie czystego dobra publicznego. Jest to dobro, o które nie trzeba rywalizować i z używania którego nie można nikogo wykluczyć, „jeśli ktoś korzysta z dobra publicznego, to korzysta z niego każdy”. Sztandarowym przykładem jest obrona narodowa. O obronę nie rywalizuje się, co oznacza, że wszyscy obywatele mieszkający na bronionym obszarze korzystają z jej dobrodziejstwa. Co więcej, z konsumpcji obrony narodowej nie można nikogo wykluczyć; jest niemożliwe (a na pewno niepraktyczne) wydzielenie i wykluczenie jakiegoś miasta czy regionu z systemu obrony narodowej. W.F. Samuelson, S.G. Marks, *Ekonomia menedżerska*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 623.

³⁷ Zob. A. Rzegocki (red.), *Podstawy wiedzy o państwie*, Ośrodek Myśli Politycznej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.

³⁸ H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 110.

³⁹ M. Stahl, *Pojęcie administracji...*, dz. cyt., s. 21.

uważana współcześnie za równorzędną, a niekiedy nawet za dominującą funkcję związaną z zaspokajaniem potrzeb powszechnych. W miarę rozwoju cywilizacyjnego zmieniały się funkcje administracji. Szczególną rolę zaczęła odgrywać funkcja zaspokajania podstawowych potrzeb bytowych ludzi, zwłaszcza w miastach, i organizowania usług w dziedzinie infrastruktury komunalnej, oświaty, kultury oraz w sferze socjalnej⁴⁰. Administracja świadcząca ma dwa oblicza:

- troskę okazywaną poszczególnemu człowiekowi poprzez zapewnienie obywatelom odpowiednich warunków życiowych oraz ich poprawę, czyli realizowanie usług typu społecznego; chodzi o zapewnienie usług z zakresu oświaty, ochrony zdrowia, pomocy społecznej i podstawowej opieki dla osób niepełnosprawnych;
- świadczenie na rzecz całej społeczności – tzw. usługi o charakterze technicznym. Możemy do nich zaliczyć: komunikację zbiorową, wodociągi i kanalizację, światło i energetykę ciepłą, oczyszczanie miast i wiele innych.

Rola administracji publicznej w tym zakresie może być zróżnicowana i m.in. polega na odpowiedzialności władzy publicznej za standard usług świadczonych przez sektor prywatny oraz na bezpośrednim organizowaniu świadczenia usług publicznych różnego rodzaju. Może obejmować nawet samo ich świadczenie za pośrednictwem instytucji należących do sektora publicznego (przedsiębiorstw użyteczności publicznej i zakładów administracyjnych). Ze względu na wielką liczbę odbiorców usług może być prowadzona przez samorząd różnych szczebli⁴¹.

Jeżeli chodzi o administrację infrastruktury (administrację wykonującą funkcje właścicielskie – zarząd majątkiem publicznym), to obecnie daje się zauważyć zarządzanie przez państwo ogromną infrastrukturą (drogami lądowymi, wodnymi, kolejną, lasami państwowymi). Stopniowa prywatyzacja oraz podział na własność ogólnopaństwową i komunalną nie zmieniły zasadniczo podstawowego zasięgu tego zarządu⁴². W każdych warunkach ustrojowych administracja wykonuje uprawnienia właścicielskie (w imieniu państwa, gminy czy innej jednostki samorządu terytorialnego) w odniesieniu zarówno do rzeczy publicznych, służących wykonywaniu podstawowych funkcji publicznych, jak i majątku gospodarczego (akcje i papiery wartościowe, zakłady produkcyjne czy usługowe, majątki rolne i leśne itp.). Majątek publiczny służy wykonywaniu zadań z zakresu szeroko rozumianej administracji świadczącej, które to zadania ustawowo określono u nas jako bieżące, i nieprzerwanego zaspokajania potrzeb zbiorowych ludności w drodze świadczenia usług powszechnie dostępnych⁴³.

W celu wykonywania zadań związanych z wykorzystaniem powierzonego mienia, a także utrzymywania go w należyтым stanie tworzone są oddzielne jednostki

⁴⁰ Z. Duniewska, B. Jaworska-Dębska, R. Michalska-Badziak, E. Olejniczak-Szałowska, M. Stahl, *Prawo administracyjne...*, dz. cyt., s. 17.

⁴¹ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 110–112.

⁴² Zob. Z. Niewiadomski, *Prawo administracyjne*, dz. cyt., s. 42–43.

⁴³ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna...*, dz. cyt., s. 113.

organizacyjne, niekiedy wyposażone w odrębną osobowość prawną, którym powierza się zarząd konkretnymi składnikami mienia (przedsiębiorstwa użyteczności publicznej, zakłady administracyjne). Majątek ten może jednak też być traktowany jako szczególny rodzaj majątku gospodarczego. Wobec rozmiarów majątku administracyjnego niektórych działów administracji rządowej występuje tendencja do uelastyczniania struktur wykonujących najbardziej kapitałochłonne i odpowiedzialne funkcje właścicielskie w tym zakresie, a mianowicie funkcje inwestorskie (nabywanie nieruchomości, modernizacja oraz wznoszenie budynków i budowli). Jest wiele składników majątkowych, które mogą służyć zarówno celom ściśle administracyjnym, jak i prowadzeniu działalności gospodarczej, nie mówiąc już o tym, że pewnego typu działalność można uważać albo za wykonywanie funkcji publicznoprawnych, albo za prowadzenie działalności gospodarczej. Prywatyzację gospodarczego mienia państwowego powierzono zasadniczo jednemu z ministrów, jednakże kompetencje w wielu materiach uzyskały także niektóre inne organy administracji rządowej (np. w ramach Ministerstwa Obrony Narodowej służba zaopatrzenia, zajmująca się zakupami zbrojeniowymi) bądź specjalnie w tym celu utworzone szczególne agendy państwowe (np. Agencja Mienia Wojskowego)⁴⁴.

Podsumowując, stwierdzić należy, że administracja realizuje różnorodne funkcje, a wśród nich funkcję rządzenia, funkcję realizacji zadań bieżących oraz funkcję zarządzania zasobami i rozwojem administracji. Ze względu na funkcje można podzielić administrację na: porządkowo-reglamentacyjną (policyjną), świadczącą, wykonującą uprawnienia właścicielskie, zarządzania rozwojem. W zależności od czynników politycznych i gospodarczych znaczenie funkcji administracji publicznej zmienia się w toku historii, decydując jednocześnie o istocie, charakterze i o zakresie działania administracji. Odpowiednio do tego, jak wyznaczony jest przedmiot interesu publicznego, a więc również zasięg zadań i odpowiedzialności administracji publicznej, mamy do czynienia z większym lub mniejszym wpływem obywateli na jej działalność. Administracja publiczna (jako system) stoi zawsze na straży interesów państwowych, co oznacza, że administracja publiczna (cywilna i wojskowa, rządowa i samorządowa) odpowiada praktycznie za porządek publiczny, a także za stan bezpieczeństwa państwa, życia zbiorowego i obywateli. Tę funkcję administracja publiczna spełnia w każdym nowoczesnym państwie⁴⁵. Zasadniczą i niekwestionowaną funkcją państwa i jego administracji jest działalność interwencyjna w sytuacji kryzysu ekonomicznego, konfliktu społecznego i w sytuacjach zagrożeń określanych jako stany nadzwyczajne (stan wojenny, stan wyjątkowy, stan klęski żywiołowej). Tylko państwo i jego administracja dysponują odpowiednią organizacją i koniecznym władztwem, aby interweniować w wypadkach nadzwyczajnych stanów⁴⁶.

⁴⁴ Zob. tamże, s. 99–115.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 26–27.

⁴⁶ J. Boć (red.), *Administracja publiczna*, Kolonia Limited 2003, s. 43.

RACJONALIZACJA DZIAŁALNOŚCI BIEŻĄCEJ NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA

Działalność bieżąca na rzecz bezpieczeństwa to każda aktywność realizowana na rzecz bezpieczeństwa niemieszcząca się w ramach zarządzania kryzysowego bądź przygotowań obronnych. W ramach działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa realizowane są zadania o charakterze ogólnym i szczegółowym¹.

Do zadań o charakterze ogólnym należą²:

- zapewnienie odpowiedniego podejścia do bezpieczeństwa narodowego łączącego wykorzystanie wszelkich środków pozostających w dyspozycji państwa do zapewnienia realizacji celów polityki bezpieczeństwa narodowego;
- zwiększenie potencjału bezpieczeństwa państwa poprzez powierzenie wszystkim podmiotom prawa państwowego zadań na rzecz bezpieczeństwa narodowego;
- stworzenie warunków prawnych i organizacyjnych na rzecz integracji wielu szczegółowych systemów działających w obszarze bezpieczeństwa w jeden system bezpieczeństwa państwa, przy zapewnieniu ich niezbędnej samodzielności;
- stworzenie i utrzymanie poziomu potencjału systemu bezpieczeństwa narodowego zapewniającego warunki do skutecznego przeciwstawienia się zagrożeniom godzącym w jakimkolwiek zakresie w bezpieczeństwo państwa jako całości;
- zorganizowanie, podtrzymywanie oraz odtwarzanie współdziałania w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym w celu skutecznego przeciwstawienia się zagrożeniom niewywołującym potrzeby zarządzania kryzysowego oraz przeciwstawienia się zewnętrznym zagrożeniom bezpieczeństwa państwa i wojnie.

Z kolei do zadań o charakterze ogólnym należy wdrożenie niezbędnych regulacji prawno-organizacyjnych w celu efektywnego funkcjonowania systemu organizacji działań bieżących na rzecz bezpieczeństwa³.

¹ Zob. W. Kitler, *Funkcje i organizacja administracji publicznej na rzecz realizacji misji i celów bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Resort spraw wewnętrznych i administracji w systemie obronnym państwa*, R. Kulczycki, B. Wiśniewski (red. nauk.), MSWiA, Warszawa 2004, s. 25.

² Zob. tamże, s. 25–26.

³ Zob. tamże.

Wszystkie z przedstawionych powyżej zadań służą realizacji postanowień obowiązującej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, która w p. 12 stanowi, że: „[...] do ważnych interesów narodowych Polski należy zagwarantowanie trwałego i zrównoważonego rozwoju cywilizacyjnego oraz gospodarczego kraju, stworzenie warunków do wzrostu dobrobytu społeczeństwa, do rozwoju nauki i techniki oraz do należytej ochrony dziedzictwa narodowego i tożsamości narodowej, a także środowiska naturalnego”⁴. Ten sam dokument stanowi również, że: „[...] realizacja interesów narodowych oraz wynikających z nich celów odbywa się w ramach działań wewnętrznych państwa oraz w jego relacjach z otoczeniem zewnętrznym. Zdolność Polski do skutecznego działania na zewnątrz jest uwarunkowana jakością wewnętrznego ładu politycznego, gospodarczego i społecznego”⁵.

Truizmem jest stwierdzenie, że określenie celu organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa państwa jest procesem trudnym i złożonym. Jest to wypadkowa właściwości struktury organizacyjnej realizującej te zadania oraz celu tejsze działalności. Z pierwszą determinantą nie ma trudności, ponieważ właściwość każdej struktury ściśle określono w źródłach prawa powołujących ją do życia. Co się zaś tyczy drugiej, należy zauważyć, że związany jest już z nią szereg problemów wynikających głównie z teoretycznych i prawnych aspektów działań na rzecz bezpieczeństwa. Należy w tym miejscu przywołać stwierdzenie oddające istotę celu H. Le Châteliera, który zauważył, że „[...] jeśli jasno widzimy cel, który chcemy osiągnąć, to zrobiliśmy już więcej niż połowę drogi”⁶. Poszukiwanie skutecznych rozwiązań organizacyjnych jest jednym z podstawowych zadań uczestników działań na rzecz bezpieczeństwa. Wyniki dociekań wskazują na to, że najskuteczniejszą metodą organizacji działań w tym zakresie jest racjonalizacja.

Nim zostanie jednak przedstawiona problematyka racjonalizacji, niezbędne jest nakreślenie istoty działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa, jako jednego z trzech – obok zarządzania kryzysowego i przygotowań obronnych – obszarów zadań realizowanych przez system bezpieczeństwa państwa.

Działalność bieżąca na rzecz bezpieczeństwa posiada swoją strukturę, którą można podzielić na:

- rzeczową, dotyczącą rodzajów działań;
- czasową, odnoszącą się do kwestii kolejności jej prowadzenia w określonym czasie;
- przestrzenną, której istotą jest jej prowadzenie w konkretnych miejscach.

Należy także zauważyć, że z organizacją działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa państwa związany jest jej podmiot, środki rzeczowe bezpośrednio i pośrednio związane z tą działalnością oraz warunki rzeczowe, a także przedmiot tejsze działalności. Istotą wyodrębnionych powyżej składników jest to, że⁷:

⁴ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, BBN, Warszawa 2007, s. 12.

⁵ Tamże, p. 14.

⁶ H. Le Châtelier, *Filozofia systemu Taylora*, INO, Warszawa 1926, s. 31.

⁷ Zob. J. Kurnal, *Zarys teorii organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa 1970, s. 16.

- człowiek, społeczeństwo, a w konsekwencji również państwo (jako najwyższa forma organizacji społecznej) jest podmiotem działania i składnikiem najważniejszym z uwagi na swą aktywność i dynamiczność;
- warunki rzeczowe tej działalności postrzegane są jako najbliższe otoczenie umożliwiające państwu wykonanie zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa (z wyłączeniem zarządzania kryzysowego i przygotowań obronnych);
- środki działania, postrzegane jako rzeczy, które państwo wykorzystuje do organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa z zastrzeżeniem spraw związanych z przeciwstawieniem się sytuacjom kryzysowym i kwestii obronności państwa;
- przedmiotem są rzeczy i sprawy, których ta działalność dotyczy oraz których przekształcenie stanowi cel tejże działalności.

Do cech szczególnych organizacji tejże działalności należy zaliczyć to, że:

- podstawą wszelkich działań w tym zakresie są źródła prawa (w tym przede wszystkim powszechnie obowiązującego) oraz dokumenty dyrektywne;
- wyżej wymieniona organizacja jest działaniem uporządkowanym, a nie chaotycznym;
- za organizację tę odpowiada właściwy organ władzy lub administracji publicznej;
- organizacja działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa państwa jest działaniem kolektywnym.

Z uwagi na złożoność zaprezentowanych powyżej kwestii oraz komunikatywność wypowiedzi przyjrzyć się należy zasadniczym i w zasadzie niekwestionowanym atrybutom celu. W. Kieżun stwierdza, że cel musi odpowiadać pewnym warunkom, a więc musi być: jedyny, ścisły, zrozumiały, osiągalny oraz ograniczony (dostępny)⁸.

Czy zatem cel działań struktur organizacyjnych realizujących zadania na rzecz bezpieczeństwa będzie jeden? Czy też może być ich więcej?

Nie ulega wątpliwości, że z jednej strony, zbyt dużo celów „może być przyczyną niepełnej skuteczności. Z drugiej strony, jest możliwość kumulowania celów, w wyniku czego osiąga się wiele celów jakby za jednym zamachem. Może to stać się przyczyną poważnej ekonomizacji”⁹. Przy wzięciu pod uwagę tego, że celem wszelkiej zorganizowanej działalności powinno być, między innymi, zorganizowanie zespołów ludzkich i ich efektywnej pracy w zakresie pozostającym we właściwości określonego szczebla organizacyjnego, zastanowić się należy nad celami organizacji bieżących działań na rzecz bezpieczeństwa. Z uwagi na określone prawem zadania i kompetencje organów władzy i administracji celem ich bieżącej działalności na rzecz bezpieczeństwa będzie realizacja rutynowych zadań kompetencyjnych, a poprzez to stworzenie podstaw do wykorzystania programów i planów przygotowywanych w zakresie zarządzania kryzysowego i obronności, a tym

⁸ Zob. W. Kieżun, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977, s. 160.

⁹ Tamże, s. 162.

samym stworzenie warunków do przetrwania ludności i zapewnienia jej godziwych warunków bytowych w sytuacjach zagrożeń. Z kolei z uwagi na kryteria zadań i właściwości organów władzy i administracji rządowej zaprezentowane cele, będące także celami dla administracji rządowej szczebla terenowego, należy rozszerzyć na poziomie organów naczelnych o cele związane z zapewnieniem niepodległości i nie-naruszalności terytorialnej. Rozszerzyć, ponieważ wszystkie wymienione powyżej cele są kumulatywne w związku z niewystępowaniem między nimi sprzeczności.

Każdy z przywołanych celów należy uznać za ścisły. Zatem nie wymagają one uszczegółowienia oraz nie powodują wieloznacznych interpretacji.

Tak sformułowane cele zapewniają wszystkim strukturom organizacyjnym władzy i administracji publicznej realizację określonych dla nich zadań, przy posiadaniu przez nie odpowiedniego poziomu wiedzy, wykraczającej poza rutynową działalność bieżącą i dotyczącą problemów zarządzania kryzysowego i obronności¹⁰.

Ograniczoność poszczególnych celów działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa odzwierciedla relacje pomiędzy możliwościami a potrzebami. I tu z całą mocą należy zauważyć, że wśród uczestników tej działalności znajduje się podmiot mogący wypełnić samodzielnie stawiane przed nim zadanie – zwłaszcza w sytuacjach zakłóceń, które zawsze i w dużej skali towarzyszyć będą warunkom zagrożeń wszelkich typów. A zatem najprawdopodobniej konkretny szczebel władzy i administracji publicznej będzie miał możliwość zorganizowania działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa, której w pojedynkę nie zrealizuje.

W tym obszarze organizacji następuje „[...] analiza wszystkich możliwości skutków niezamierzonych, zarówno pozytywnych niespodzianek, jak i oceny strat nieuniknionych i perspektyw uniknięcia marnotrawstwa”¹¹.

Kolejnym obszarem postrzeganej czynnościowo organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa jest planowanie, które ma decydujący wpływ na efektywność funkcjonowania organów władzy i administracji publicznej.

W wyniku działań podjętych w zakresie planowania powstać powinien plan, który musi charakteryzować się¹²: celowością, wykonalnością, operatywnością, elastycznością, odpowiednią szczegółowością, terminowością, kompletnością i racjonalnością. A zatem dobrze opracowany plan organizacji przygotowań obronnych będzie odpowiednio¹³:

- określał właściwe środki prowadzące do celu;
- określał warunki osiągnięcia celu;
- czytelny, zrozumiały i ścisły, możliwy do realizacji zgodnej z obranym tokiem działania;
- podatny na niezbędne modyfikacje;
- na tyle szczegółowy, aby nie krępować działania;

¹⁰ Zob. tamże.

¹¹ Tamże, s. 164.

¹² Zob. T. Kotarbiński, *Sprawność i błąd*, PZWS, Warszawa 1970, s. 108–127.

¹³ Zob. W. Kieżun, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 164.

- określał terminy realizacji poszczególnych etapów działania;
- uwzględniał wszystkie aspekty organów władzy i administracji publicznej, wynikające z jego właściwości;
- uwzględniał wszystkie związki przyczynowo-skutkowe.

Plan określać powinien dyrektywnie poszczególne etapy działania z podaniem czasu na ich realizację, tj.: najdłuższego (zazwyczaj), najkrótszego, najbardziej prawdopodobnego (jeżeli realizacja tego etapu uzależniona jest od warunków niezależnych od objętego planowaniem szczebla administracji publicznej. Dotyczyć to może np. wyciągów z dokumentów przekazywanych ze szczebla nadrzędnego oraz dokumentów będących konsekwencją przynależności Rzeczypospolitej Polskiej do sojuszy i organizacji międzynarodowych, których istotą funkcjonowania jest bezpieczeństwo lub których działalność dotyczy bezpieczeństwa). Należy zauważyć, że „[...] jeśli najwcześniejszy i najpóźniejszy termin rozpoczęcia jakiegoś zdarzenia są identyczne (brak zapasu czasu), oznacza to, że czynność jest czynnością krytyczną dla realizacji zamierzenia. Droga wyznaczona czynnościami krytycznymi jest właśnie drogą krytyczną, tzn. że każde opóźnienie terminu realizacji czynności na tej drodze powoduje przesunięcie terminu końcowego”¹⁴. Jeśli chcemy uniknąć jakichkolwiek wątpliwości co do poszczególnych wykonawców, przedsięwzięć, terminów, powinniśmy plan, o którym mowa, przedstawić do zatwierdzenia kierownikowi właściwej struktury organizacyjnej, który jest zwierzchnikiem wszystkich podmiotów uczestniczących w procesie organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa. Forma planu przywołanego w tej części opracowania nie powinna odbiegać od innych wzorców tego typu dokumentów stosowanych w urzędzie obsługujących organy władzy i administracji, które uznać można za sprawdzone w praktyce i efektywne. Warto w tym miejscu skonstatować, że dobrze wykonany plan powinien być „giętki, plastyczny, a przez to rozumie się łącznie dwie rzeczy: po pierwsze to [...], że nie powinien sztywno wskazywać określonego kroku tam, gdzie ten krok będzie zależał od okoliczności, które ujawniają się później; po drugie zaś nie powinien przypisywać ciągu faz wcześniejszych, zbędnie zawężającego amplitudę późniejszych możliwości”¹⁵.

Kolejnym krokiem organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa organów władzy i administracji publicznej jest organizowanie. Organizowanie obejmować będzie:

- pozyskiwanie wiedzy i informacji, doskonalenie zawodowe, dokonanie podziału pracy oraz ustalenie podziałów kompetencji, które jeśli nie wynikają z regulaminów organizacyjnych, zakresu czynności, należy dodatkowo ustalić;
- zaopatrzenie w środki i narzędzia niezbędne do realizacji zadań na rzecz bezpieczeństwa;
- utrzymywanie zespołów w zdolności do realizacji zadań, dotyczących bezpieczeństwa.

¹⁴ Tamże, s. 169.

¹⁵ T. Kotarbiński, *Sprawność...*, dz. cyt., s. 183.

„Podczas realizacji tego kroku może okazać się, że trzeba urealnić plan, a nawet dokonać korekty celu działania. Przekroczenie bowiem założonego wskaźnika realizmu musi odbić się na poziomie realizacji”¹⁶. Należy przy tym pamiętać, że wszelkie zmiany w zatwierdzonym wcześniej planie powinny uzyskać akceptację odpowiedzialnego organu zwierzchniego i we właściwej formie zostać odzwierciedlone w aktualizowanym planie.

Stosowanie w procesie organizowania kilku zasad zdecydowanie wpływa na skuteczność organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa. Zaliczyć należy do nich zasady: optymalnego wyniku, koncentracji, harmonizacji, ciągłości i indywidualizacji¹⁷. Stosowanie tych zasad będzie przejawiać się:

- racjonalizacją nakładów pracy uczestników działań na rzecz bezpieczeństwa;
- zjednoczeniem wysiłków specjalistów różnych dziedzin zatrudnionych w danej strukturze organizacyjnej, co przejawiać się będzie powoływaniem nietatowych zespołów funkcjonalnych bądź naborem specjalistów do komórek właściwych w sprawach bezpieczeństwa z niezbędnych dziedzin;
- doбором współpracujących podmiotów i wzajemnym uzgodnieniem czasu ich działania;
- równomiernym i rytmicznym ciągiem działań, pozbawionym doraźnych nacisków¹⁸;
- dostosowaniem do konkretnego szczebla organizacyjnego oraz zbioru cech własnych zespołów uczestniczących w działaniach na rzecz bezpieczeństwa.

Organizowanie bieżącej działalności na rzecz bezpieczeństwa obejmuje również pozyskiwanie, gromadzenie, przetwarzanie i ewentualne przekazywanie informacji, które można umownie podzielić na¹⁹:

- informacje podstawowe (dane) – czyli takie informacje, które przez większość ludzi są jednakowo odbierane (interpretowane), czyli zostały zdefiniowane, a ich definicja jest ogólnie przyjęta;
- wiedzę – czyli zgromadzony i usystematyzowany zbiór informacji pozwalający na interpretację i uogólnianie informacji podstawowych. Pewnym uproszczeniem jest nazywanie teorii naukowych wiedzą, ponieważ stanowią one jedynie część wiedzy osobniczej. Każdy człowiek nabywa wiedzę w procesie dziedziczenia (instynkt), wychowania, kształcenia i własnych doświadczeń. Posiadana wiedza podlega cały czas, w miarę nabywania nowej, dynamicznym zmianom;
- informacje pochodne – czyli informacje powstałe w procesie przekształcania danych przez konkretną osobę na bazie posiadanej przez nią wiedzy. To

¹⁶ W. Kieżun, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 172–173.

¹⁷ Zob. tamże, s. 174–179.

¹⁸ Stosowanie tej zasady w praktyce jest najprostsze z uwagi na cykliczność i okresowość przygotowań obronnych w państwie.

¹⁹ Zob. W. Kitler, B. Wiśniewski, J. Prońko, *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego w państwie*, AON, Warszawa 1999, s. 38.

nic innego jak osobnicza wizja otaczającej nas rzeczywistości, zależna od wiedzy danej osoby oraz ilości i jakości posiadanych przez nią informacji podstawowych.

W kontekście prezentowanych rozważań należy podkreślić, że organizator działalności na rzecz bezpieczeństwa, tak jak każdy uczestnik jakiegokolwiek działania, „[...] odbiera jedynie część informacji o stanie organizacji i jej otoczenia. Taką część, którą jest w stanie przetworzyć za pomocą posiadanej wiedzy w obraz dziejącej się rzeczywistości”²⁰. W aspekcie skuteczności organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa należy zaznaczyć, że na dwie ostatnie grupy można mieć wpływ. Pierwsza bowiem związana jest z szeroko rozumianą edukacją dla bezpieczeństwa (o której w dalszej części niniejszego opracowania), a druga z systematycznie tworzonymi bazami danych złożonych z ekspertyz, analiz, opinii i ocen. Bazy, o których mowa, powinny powstawać w wyniku przekazywania informacji wyżej wymienionych typów ze szczebla nadrzędnego oraz w rezultacie własnych opracowań, których rozległość wyznacza zakres przedmiotowy bezpieczeństwa dla określonej struktury organizacyjnej.

Wszystkie wspomniane powyżej obszary organizacji wpływają bezpośrednio na realizację zadań na rzecz bezpieczeństwa. Należy pamiętać, że „[...] plan jest oczywiście środkiem do celu, a nie celem samym w sobie. W związku z tym należy z góry założyć możliwość jego zmiany w toku realizacji, dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których wychodzi na jaw niedostateczna przenikliwość wykazana we wszystkich czynnościach planistycznych”²¹.

Ostatni niezbędny etap to kontrolowanie. Jego istotną cechą, którą implikuje przedmiot organizacji – realizację zadań na rzecz bezpieczeństwa – jest to, że kontrolowanie nie może ograniczać się do kontroli celów. Powinno obejmować również sprawdzenie procedur działania, co podyktowane jest nie tylko przepisami o ochronie informacji niejawnych, lecz wymogami sprawnego współdziałania wielu podmiotów realizujących zadania w zakresie bezpieczeństwa, a bezpieczeństwa państwa w szczególności. W ramach kontrolowania stosować należy kontrolę bieżącą organizacji oraz kontrolę końcową. Pierwsza z nich odnosi się do porównania ściśle określonych części realizacji planu z ich odpowiednikami w planie. Kontrola końcowa dotyczy realizacji całego planu. Kontrolowanie stwarza „[...] podstawę do dokonania koniecznych korekt – zarówno w terminarzu przebiegu działalności, jak i rzeczywistym przebiegu. Jest to regulacja zmierzająca do uniknięcia zakłóceń w przyszłości oraz zapewnienia dalszego skutecznego sterowania działalnością”²².

Na zakończenie można stwierdzić, że teoretycznie organizacja działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa w aspekcie czynnościowym jest procesem nieskomplikowanym. Obwarowana jest wszakże wieloma przepisami normującymi w szczególności ochronę informacji niejawnych, dostęp do informacji publicznych oraz kwestie koordynacyjne. Jeśli jeszcze spojrzeć na organizację działalności

²⁰ Tamże.

²¹ W. Kieżun, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 173.

²² Z. Martyniak, *Metody organizowania procesów pracy*, PWE, Warszawa, 1996, s. 256.

bieżącej na rzecz bezpieczeństwa przez pryzmat wiedzy i umiejętności jej uczestników oraz wewnętrznych ustaleń regulujących tok pracy urzędów obsługujących organy władzy i administracji publicznej oraz wspomnianą organizację, to proces ten może okazać się już niełatwy.

Wyniki przeprowadzonych rozważań dowodzą, że jednym z podstawowych warunków właściwej organizacji działalności na rzecz bezpieczeństwa jest dołożenie starań, aby nadać tej organizacji pewne cechy oraz zastosować metody, które przedstawiono poniżej.

Prawidłowy proces organizacji przywołanej powyżej działalności powinien znamionować się wieloma cechami, które mogą mieć charakter niezależny i zależny. Do niżej wymienionych typów przywołanych cech²³ zaliczyć można odpowiednio:

- cechy niezależne: aktualność, rzetelność, konkretność;
- cechy zależne: niezawodność, elastyczność, wydajność, cykliczność, szczegółowość, stabilność, aktywność, priorytetowość, wiarygodność.

Aktualność sprowadzać się będzie do tego, że informacje oraz dokumenty wykorzystywane w organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa będą odzwierciedlać teraźniejszość oraz zdobyte w przeszłości doświadczenia z zakresu organizacji tychże działań.

Rzetelność oznaczać będzie wiarygodność założeń oraz przekazywanych, pozyskiwanych, wytwarzanych i gromadzonych w związku z nimi informacjami, niezbędnymi w procesie organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa. Należy jednocześnie zaznaczyć, że informacje te powinny być opracowane z pełną odpowiedzialnością oraz na wysokim poziomie merytorycznym.

Konkretność powinna przejawiać się formułowaniem założeń w sposób ścisły i wymierny, pozbawiony ogólników. Nie ulega przecież wątpliwości, że przedsięwzięcia skonkretyzowane rokują większą nadzieję na wykonanie aniżeli te, które sformułowano ogólnikowo.

Niezawodność oznaczać będzie taką realizację poszczególnych czynności, pozostających między sobą w związku przyczynowym, aby cały proces działań na rzecz bezpieczeństwa przebiegł bez zakłóceń.

Elastyczność przejawiać się będzie zdolnością do reagowania na zmiany w otoczeniu, w tym również zdolnością dostosowania do potrzeb podmiotów współdziałających w działaniach na rzecz bezpieczeństwa. Ta cecha jest o tyle istotna, że związana jest z prognozami, które nie zawsze się sprawdzają, a tym samym wywołują potrzebę przewidywania wariantów działania.

Wydajność oznaczać będzie zdolność realizowania przedsięwzięć w ściśle określonym czasie przy wykorzystaniu (i bez wykorzystania) rezerwy czasu na wykonawstwo szczególnie skomplikowanych przedsięwzięć, którymi są kwestie współdziałania z uczestnikami działań na rzecz bezpieczeństwa.

²³ Zob. B. Szydłowski, *Kierowanie działaniami organów administracji publicznej województwa w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń (na przykładzie województwa śląskiego)*, rozprawa doktorska, Warszawa 2004, s. 100–103.

Cykliczność to cecha odzwierciedlająca powtarzające się okresowo czynności powtarzane w określonym czasie.

Z kolei szczegółowość oznaczać będzie detalizację rozpatrywanych problemów. Należy jednocześnie podkreślić, że inny poziom szczegółowości obowiązywał będzie na poszczególnych szczeblach organizacyjnych podmiotów realizujących zadania na rzecz bezpieczeństwa.

Stabilność organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa przejawiać się powinna odpornością na zakłócenia wewnętrzne i zewnętrzne, które mogą dotknąć wykonawców zadań realizowanych na rzecz bezpieczeństwa.

Natomiast aktywność powinna być związana z inicjatywą uczestników działalności na rzecz bezpieczeństwa zmierzającą do jej racjonalizacji.

Priorytetowość oznaczać powinna rozwiązywanie problemów posiadających różną rangę w odpowiedniej dla ich znaczenia kolejności.

Istotą wiarygodności będzie głównie wykorzystywanie w działaniach na rzecz bezpieczeństwa nieprzekłamanych informacji. Nie ulega jednak wątpliwości, że „[...] im dłuższa jest droga, którą pokonuje informacja, im więcej na tej drodze punktów przekąźnikowych, tym większe jest ryzyko przekłamania”²⁴. Zapewnienie wiarygodności wymaga „[...] dokonywania krytycznej oceny strumieni informacyjnych, jak również sprawdzania – choćby wrywkowo – ich autentyczności”²⁵.

Z uwagi na znaczenie jednym z warunków właściwej organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa jest racjonalizacja tego procesu.

W kontekście powyższego należy zauważyć, że skuteczność funkcjonowania jakiegokolwiek systemu uwarunkowana jest stałym poszukiwaniem „słabych ogniw”, czyli elementów funkcjonujących nieprawidłowo²⁶. Powyższemu służy proces racjonalizacji, którego istotą jest „[...] nasilenie się tendencji aktorów społecznych do odwoływania się do wiedzy, by w środowisku odpersonalizowanych stosunków społecznych zdobywać coraz większą kontrolę nad otaczającym ich światem”²⁷. Aby posiadać kontrolę, o której mowa powyżej, należy spełnić szereg czynników. „Jednym z nich jest świadomość o tym, że system jest niedoskonały i należy stale poszukiwać optymalnych rozwiązań, aby go usprawnić. Bowiem, jak zostało powiedziane, łańcuch jest tak silny, jak silne jest jego ogniwo”²⁸. W związku z tym, że system bezpieczeństwa państwa jest „systemem uczącym się”, to oznacza, że jest wrażliwy na pojawiające się zagrożenia, ale dzięki uczeniu się jest duże prawdopodobieństwo, że będzie popełniał coraz mniej błędów, a w konsekwencji będzie zapobiegał ich powstawaniu. „Uczenie się nie jest sprawą prostą, gdyż wymaga za-

²⁴ Z. Martyniak, *Metody organizowania ...*, dz. cyt., s. 31.

²⁵ Tamże.

²⁶ Zob. *Analiza i ocena prawno-organizacyjnych możliwości zwiększenia efektywności działania Straży Granicznej w sytuacjach kryzysowych*, projekt badawczy pod kier. B. Kaczmarczyk, WSA, Bielsko-Biała 2012, s. 145.

²⁷ G. Marshall, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, M. Tabin (red. nauk. polskiego wydania), PWN, Warszawa 2008, s. 272.

²⁸ *Analiza i ocena...*, dz. cyt., s. 145.

angażowania wielu podmiotów oraz stosowania jednakowej polityki. System uczący się musi dostosowywać swoją strukturę organizacyjną do otoczenia, a właściwe do zachodzących w nim zmian. Niezbędne jest opracowywanie nowych wariantów działania, gdyż tylko one umożliwią podtrzymywanie efektywności. Elastyczność jest niezbędna dlatego, że nie można przewidzieć, jakie będzie otoczenie w przyszłości. Coraz częściej pojawiające się różnorakie zagrożenia wymuszają zajmowanie się problemem [...] w szerszym wymiarze. Niezbędne jest zdobywanie wiedzy nie tylko na podstawie własnych doświadczeń i opinii, ale również wszelkiego rodzaju przedsięwzięć takich jak: konferencje, sympozja i seminaria naukowe, ćwiczenia, [...] doświadczenia w kraju oraz poza jego granicami, szkolenia specjalistyczne, kursy doskonalące, spotkania, na których prowadzone są otwarte dialogi, dyskusje czy negocjacje. Należy poszukiwać nowych rozwiązań i idei, następnie wykorzystywać wiedzę w praktyce i tworzyć wspólną wizję przyszłości i w efekcie końcowym poddać testom wypracowane nowe rozwiązania. Należy funkcjonować w ciągłym procesie, który zakłada cztery czynności. Pierwsza z nich to planowanie dokumentacji niezbędnej do osiągnięcia zamierzonych celów, następnie wykonanie tych działań, potem skontrolowanie wyników przeprowadzonych działań, a następnie w razie wykrycia rozbieżności wprowadzenie zmian. Powtarzany proces umożliwi wychwycenie niedociągnięć, które będzie można wyeliminować. Dzięki powyższemu system z każdym dniem będzie skuteczniejszy”²⁹.

Warunkiem właściwej organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa we wszystkich jej etapach jest traktowanie problematyki zarządzania kryzysowego i obronności państwa na równi z innymi, stanowiącymi zakres przedmiotowy działalności urzędu obsługującego dany organ władzy i/lub administracji publicznej. Wszelka hierarchizacja w tym obszarze jest szkodliwa, a dopuszczanie do niej jest nieuzasadnione z naukowego punktu widzenia i nie tylko. Niestety wiele razy jako naród doświadczaliśmy skutków zaniedbań bądź błędów w tej dziedzinie.

Racjonalizacja wspomnianej organizacji powinna być związana również z dbałością o ograniczanie procedur planowania, organizowania, wykonania i kontrolowania do niezbędnego minimum pozwalającego na sprawne działanie i zachowanie go w niezbędnej tajemnicy. Oparcie organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa na źródłach prawa powszechnie obowiązującego i jednego prostego zrozumiałego dla wszystkich jej uczestników przepisu pozwoli wykluczyć błędne interpretacje postanowień normatywnych.

Ważnym problemem, z jakim muszą uporać się osoby organizujące działania na rzecz bezpieczeństwa, jest prowadzenie zasadnego kontrolowania. Zasadnego, czyli takiego, które nie będzie celem samym w sobie, lecz środkiem działania. „Jest rzeczą oczywistą, że kontrola oddziałuje również psychologicznie. Świadomość kontroli jest swoistym negatywnym bodźcem oddziaływującym na respektowanie układu formalnego. Nadmierna liczba kontroli wywołuje z konieczności uczucie «oswojenia się» kontrolowanego. Musi również doprowadzić do obniżenia rygoryzmu zaleceń

²⁹ Tamże.

pokontrolnych. Dalszy negatywny efekt nadmiernie rozbudowanej kontroli wiąże się z zaabsorbowaniem pracowników jednostki kontrolowanej i często z obniżeniem poziomu, albo nawet wstrzymaniem działalności podstawowej na pewien okres³⁰. Należy jednocześnie pamiętać, że dobór ludzi do kontroli winien być niezmiernie staranny. W obecnych uwarunkowaniach dotyczących między innymi małej liczby stanowisk etatowych, profesjonalizacji kadry urzędniczej oraz daleko posuniętej specjalizacji w obszarze bezpieczeństwa jest już z natury rzeczy bardzo trudny. Przepisy regulujące obecnie problematykę kontrolowania na szczęście nie stwarzają podstaw do zaistnienia nieprawidłowości, ale pojawienie się w procesie organizacji kogoś nadgorliwego w tym zakresie może przynieść jednoznacznie negatywne skutki.

Racjonalizacja organizacji działalności na rzecz bezpieczeństwa dotyczy także reorganizacji, która może przynieść korzystne rezultaty wyłącznie wtedy, gdy idea reorganizacji nie będzie chybiona oraz gdy tworzenie warunków reorganizacji będzie sprawne. W kontekście powyższego należy pamiętać, że wszelkie pomysły reorganizacji winny być poparte wnikliwymi analizami. Rzadko zdarza się bowiem, aby zidentyfikowaną w toku jako złą reorganizację zatrzymać. Obawa utraty dobrego wizerunku przez pomysłodawcę jest tak duża, że dopiero po pewnym okresie od jej wprowadzenia i złych skutków jej wdrożenia poszukuje się optymalnych rozwiązań, które niejednokrotnie są niewiele zmienionymi rozwiązaniami z przeszłości. Bo działania na rzecz bezpieczeństwa niestety przebiegają w utarty od lat i szablonowy sposób. Warto pamiętać, że reorganizacje są jednak potrzebne. Przyniosą jednak zakładane skutki, jeśli obok zmian proceduralnych zadba się o wytworzenie „[...] sytuacji, w której ludzie chcą, potrafią i mogą pracować w nowych warunkach”³¹.

Najważniejszym jednak warunkiem racjonalizacji organizacji działań na rzecz bezpieczeństwa jest bezwzględne przestrzeganie rozumnej powszechności udziału w niej, co w praktyce oznacza dążenie do angażowania w organizację tychże działań, tych wszystkich, którzy niezbędni są do wypełniania wszystkich zadań obronnych stawianych przed organami władzy i administracji publicznej, stosownie do ich właściwości.

Wszelkie działania racjonalizacyjne powinny charakteryzować się stosowną formą. Tylko wtedy sprzyjać będą wyłącznie osiągnięciu zakładanych celów, usprawniających organizację działań na rzecz bezpieczeństwa. Sama racjonalizacja nie rozwiąże problemu sprawnej organizacji tychże działań.

Na zakończenie należy stwierdzić, że proces organizacji działalności na rzecz bezpieczeństwa charakteryzuje się typowymi cechami, które przy zastosowaniu odpowiedniej metody decydują o jego skuteczności. Z całą mocą należy podkreślić, że nieuwzględnianie w procesie tejże organizacji problematyki racjonalizacji jest niedopuszczalne, ponieważ z natury rzeczy prowadzić to może do systematycznego obniżania jej poziomu. Do takiego przecież zaniedbania dopuścić nie można.

³⁰ W. Kieżun, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 388–389.

³¹ Tamże, s. 402.

Należy równocześnie zauważyć, że system działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa pozostaje w ścisłym związku z takimi typami bezpieczeństwa narodowego jak:

- bezpieczeństwo obywatelskie, które związane jest w szczególności z zapewnieniem obywatelom przez państwo poczucia bezpieczeństwa i sprawiedliwości;
- bezpieczeństwem społecznym obejmującym takie obszary aktywności państwa jak: praca i polityka społeczna (w zakresie których nadrzędnym celem działań państwa jest zapewnienie szybkiej i odczuwalnej poprawy jakości życia obywateli), nauka i edukacja (której istotą są zabiegi o wysoką jakość kształcenia na wszystkich szczeblach systemu edukacyjnego, podniesienie poziomu wiedzy ogólnej w społeczeństwie, jak również o dalszy rozwój nauczania specjalistycznego, upowszechnianie wśród obywateli innowacyjności i nowych technologii, a także wspieranie badań naukowych) oraz tworzenie w państwie warunków zapewniających rozwój szeroko rozumianej bazy sportowej i zapewnienie dostępu do niej jak najszerszym kręgom społeczeństwa.

Reasumując, należy zauważyć, że istotą funkcjonowania systemu działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa jest realizacja zadań, które nie wchodzą w zakres zarządzania kryzysowego ani obronności państwa, a które wpływają bezpośrednio bądź pośrednio na poziom bezpieczeństwa państwa.

Pamiętać jednocześnie należy, iż „[...] paradoks teorii organizacji polega tym, że z jednej strony efektywność wymaga przekazywania uprawnień decyzyjnych i władzy, z drugiej zaś sam fakt przekazania uprawnień rodzi najrozmaitsze problemy kontroli i nadzoru”³². W procesie organizacji działalności bieżącej na rzecz bezpieczeństwa należy unikać pełnego przekazywania prerogatyw właściwego organu władzy i/lub administracji publicznej – z mocy prawa zobowiązanego do realizacji zadań głównie z zakresu zarządzania kryzysowego oraz obronności państwa – na podległe mu organy niższego szczebla bądź na kierowników komórek organizacyjnych urzędów obsługujących ten organ, ponieważ „[...] delegowanie uprawnień ma jednak swoje granice. Szczebel wyższy nie może delegować wszystkich swoich uprawnień, bo wówczas byłoby problematyczne jego istnienie w strukturze organizacyjnej. Chodzi jednak o to, aby te decyzje, które mogą być zdecentralizowane, były rzeczywiście delegowane do szczebli niższych”³³. Istota takiego działania sprowadza się do przeniesienia ośrodka decyzyjnego bliżej lokalnych źródeł informacji, co pozwala szybciej reagować na niektóre zmiany w otoczeniu zewnętrznym³⁴. W praktyce uzależnione jest to wprost od możliwości określonych przez przepisy prawa oraz kwalifikacji urzędników uczestniczących w procesie organizacji z zakresu bezpieczeństwa, w tym w szczególności w zakresie zarządzania kryzysowego i obronności państwa.

³² F. Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, przeł. J. Serwański, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2005, s. 60.

³³ Z. Martyniak, *Metody...*, dz. cyt., s. 23.

³⁴ F. Fukuyama, *Budowanie...*, dz. cyt., s. 87.

Na organizację działalności bieżącej w zakresie bezpieczeństwa wpływ ma rutyna organizacyjna. „Rutyny są i muszą być wszechobecne [...], ponieważ zapewniają nie tylko ekonomię poznawczą [...], ale również upraszczają wybory i przyspieszają ich wdrożenie. Rutyny mają naturalną postać regulaminów, procedur [...], zwyczajów i rytuałów. [...] Liczba rutyn zawsze przyrasta wraz z rozwojem wielkości i skomplikowania organizacji. I jest to naturalne. Rutyny upraszczają, ekonomizują przyspieszają działania oraz zwiększają bezpieczeństwo wszystkich uczestników organizacji. Problem polega na tym, że drugą stroną rutyn jest oczywiście zwiększona biurokracja, zmniejszenie elastyczności, suboptymalizacja, powstawanie zbioru dominujących zachowań i rosnąca inercja”³⁵. Należy również zauważyć, że „[...] warunkiem powodzenia wszelkich zmian będą jasno określone kompetencje wszystkich instytucji, organów i służb, wspomagane czytelnymi procedurami prawno-legislacyjnymi. Istnieje również potrzeba konstruktywnego wsparcia działań na rzecz bezpieczeństwa [w tym również obronności – wtrącenie autora] przez polityków, instytucje, stowarzyszenia, organizacje społeczne i środki masowego przekazu, aby zrealizować cel utworzenia i osiągnięcia wysokiej sprawności systemu edukacji na rzecz bezpieczeństwa, system obronny, bowiem [...] nie może istnieć bez jasno określonego prawa i abstrahować od społecznego zaangażowania”³⁶ w sprawy odnoszące się w swej treści do problematyki bezpieczeństwa, a przede wszystkim do zarządzania kryzysowego i obronności państwa.

³⁵ Tamże, s. 101–102.

³⁶ J. Kardas, *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa [w:] Obrona cywilna (niemilitarna) w obronie narodowej III RP*, W. Kitler (red.), AON, Warszawa 2001, s. 199.

ZAKOŃCZENIE

Treści zawarte w niniejszym opracowaniu wskazują na złożoność problemów bezpieczeństwa, zarówno w sferze teorii, jak i badań czy też praktyki. Powodem takiego stanu rzeczy jest systematyczne poszerzanie znaczenia tego pojęcia, głównie w zakresie przedmiotowym. Jest to również efekt wzrostu skali i zasięgu współczesnych zagrożeń.

Bezpieczeństwo często przejawia się wewnętrzną ufnością, spokojem ducha oraz uzasadnioną pewnością w okolicznościach rodzących podstawy do obaw. Poczucie bezpieczeństwa kojarzy się natomiast z przekonaniem, że w warunkach zagrożenia lub groźby ich wystąpienia – w jakim się znajduje określony podmiot – pozwala mu czuć się bezpiecznie¹. Należy podkreślić przy tym, że bezpieczeństwo i poczucie bezpieczeństwa to odrębne pojęcia, stany i procesy. „Bezpieczeństwo jest nie tyle określonym stanem rzeczy, ile ciągłym procesem społecznym, w ramach którego podmioty działające starają się doskonalić mechanizmy zapewniające im poczucie bezpieczeństwa”².

Aby ponieść jak najmniejsze straty w wyniku wystąpienia zagrożeń oraz jak najszybciej przywrócić stan normalnego funkcjonowania danej społeczności, należy podjąć wspólne działania. Przeciwwstawienie się tego typu zagrożeniom wydaje się być jedną z zasadniczych przesłanek kształtowania się społeczeństw i państw³. Powszechność wspomnianych zagrożeń powoduje jednocześnie konieczność naukowej eksploracji zagadnień z nimi związanych. Powoduje również konieczność rozpowszechniania wiedzy w tym zakresie.

„Przywołany proces gromadzenia wiedzy byłby w dużej mierze bezużyteczny, gdyby nie posiadał ogniw dystrybucji, które stanowią różne formy edukacji dla bezpieczeństwa [...]. Warto w tym miejscu zauważyć, że w różnych mniej czy bardziej sformalizowanych ramach edukacja na rzecz bezpieczeństwa towarzyszy człowiekowi już od chwili narodzin. Swą wiedzą i doświadczeniem w zakresie interakcji z niebezpieczeństwami dzielą się rodzice z dziećmi, bardziej doświadczone osoby z tymi, które wykonują dopiero pierwsze kroki w nowych dla nich i nieznanymi wcześniej sferach aktywności życiowej i zawodowej. Kwestie edukacji w dziedzinie

¹ Zob. J. Delumeau, *Skrzydła anioła. Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Volumen, Warszawa 1998, s. 9–20.

² J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996, s. 18.

³ J. Prońko, B. Wiśniewski, *Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, materiał na prawach maszynopisu.

bezpieczeństwa podejmuje także system oświatowy na różnych poziomach szkolnych. Oprócz tego w proces ten włączają się także instytucje bezpieczeństwa [...]. Rozległe tradycje działalności w tym obszarze ma administracja państwowa oraz organizacje pozarządowe. Nie można pominąć również mediów, w tym szczególnie tych elektronicznych, które w chwili obecnej stanowią najbardziej wydajny i rozbudowany kanał przekazu informacji. Realizacja różnorodnych przedsięwzięć i działań w sferze edukacji dla bezpieczeństwa [...] nie może być jednak oderwana od nieustannie podejmowanych refleksji na temat zakresu jej intensywności, merytorycznych treści i stosowanych form. Takie podejście wymusza dychotomiczny charakter bezpieczeństwa, które jest nie tylko stanem, ale i procesem nieustannie wzbogacanym o nowe zagrożenia i wyzwania⁴.

Należy zauważyć, że istota badań naukowych bezpieczeństwa sprowadza się między innymi do⁵:

- poznania rodzajów podmiotów bezpieczeństwa, ich charakterystyk oraz związków zachodzących między nimi;
- badania form i sposobów zapewnienia im zbiorowego bezpieczeństwa; określenia możliwości wykorzystania w zapewnieniu podmiotom bezpieczeństwa zjawisk synergii;
- poznania form, metod i sposobów doskonalenia różnego rodzaju podmiotów bezpieczeństwa, co uczyni je bardziej odpornymi na niebezpieczeństwa, zagrożenia itp.

Rozważanie istoty bezpieczeństwa „[...] jedynie w pewnych aspektach nie tylko zawęży problematykę, ale niejednokrotnie wypacza to, co w nim najistotniejsze. Owo wypaczenie wynika z sugestii priorytetu zagadnień aktualnie prezentowanych. Prowadzi to często do nieuzasadnionego przekonania odbiorcy o ogromnej wadze prezentowanych zagadnień i jednoczesnym pomijaniu zagadnień nieuwzględnianych przez autora. Problem ten jest niezmiernie ważny w nauce i śledząc rozwój myśli naukowej na przestrzeni dziejów, dość łatwo go zauważyć⁶.”

W kontekście powyższych stwierdzeń należy podkreślić interdyscyplinarny charakter bezpieczeństwa, którego pełne i efektywne zbadanie wymaga zaangażowania przedstawicieli wielu dziedzin, a tym samym wielu dyscyplin naukowych, jak również badań prowadzonych w ramach zorganizowanej działalności uczelni wyższych oraz wysoce wyspecjalizowanych ośrodków badawczych, do jakich

⁴ W. Fehler, B. Wiśniewski, *Wprowadzenie* [w:] *Edukacja obronna społeczeństwa*, materiały z III Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Niepaństwową Wyższą Szkołę Pedagogiczną 11 października 2006 r. we współpracy z Towarzystwem Wiedzy Obronnej oraz Stowarzyszeniem „Ruch Wspólnot Obronnych”, B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), NWSW, Białystok 2006, s. 6.

⁵ Zob. R. Kulczycki, *Bezpieczeństwo a nauka i dydaktyka* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, materiały z konferencji zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Administracji w Bielsku-Białej, 23 listopada 2006 r., K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), WSA, Bielsko-Biała 2006, s. 273.

⁶ J. Prońko, *Bezpieczeństwo państwa. Zarys teorii problemu i zadań administracji publicznej*, WSA, Bielsko-Biała 2007, s. 7.

niewątpliwie należy zaliczyć Centrum Naukowo Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej – Państwowy Instytut Badawczy im. Tuliszkowskiego w Józefowie. Tak należy postrzegać efekt tejże działalności, jakim jest między innymi oddawane do rąk czytelników opracowanie.

Należy jednocześnie zauważyć, że udział przedstawicieli wielu ośrodków akademickich w pracach zespołu autorskiego tegoż opracowania dowodzi z jednej strony – trafności wyboru tematu, a z drugiej – dużego, systematycznie rosnącego zainteresowania zagadnieniami badań bezpieczeństwa.

Prace na rzecz ciągłego doskonalenia są zatem warunkiem niezbędnym zapewnienia i poprawy bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej. Konieczność wprowadzania zmian wynika natomiast z pojawiających się nowych zagrożeń i potrzeb, w tym ratowniczych. Wpływają one na intensywny rozwój ratownictwa, a także na wzrost znaczenia poszczególnych składowych bezpieczeństwa, jakim jest m.in. ochrona przeciwpożarowa. Taki stan stawia przed poszczególnymi podmiotami nowe wymagania i wyzwania. Dlatego też racjonalizacja działań na rzecz bezpieczeństwa staje się aktualnie istotniejsza niż w przeszłości.

*prof. dr hab. Bernard Wiśniewski
bryg. dr inż. Jacek Zboina*

BIBLIOGRAFIA

Artykuły, opracowania zwarte:

- Ansoff H.I., *Zarządzanie strategiczne*, przeł. K. Obłój, J.N. Sajkiewicz, PWE, Warszawa 1985.
- Art R.J., *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, Ithaca 2003.
- Ajdkiewicz K., *Język i poznanie. Tom I*, PWN, Warszawa 1985.
- Babbie E. *Podstawy badań społecznych*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2013.
- C. von Clausewitz, *O wojnie: Księgi I-VIII*, przeł. A. Cichowicz, L.W. Koc, F. Schoener, Wydawnictwo „Test”, Lublin 1995.
- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa 2013.
- Boć J. (red.), *Administracja publiczna*, Kolonia Limited, Wrocław 2003.
- Boć J., *Pojęcie administracji* [w:] *Prawo administracyjne*, J. Boć (red.), Wyd. Kolonia Limited, Wrocław 2005.
- Brzeziński J., *Elementy metodologii badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1980.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Świat Książki, Warszawa 1998.
- Bobrow D.B., Haliżak E., Zięba R., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 1997.
- Cieślarczyk M., *Brzydkie kaczątko – czyli głos w dyskusji o miejscu i roli nauk o bezpieczeństwie wśród innych dyscyplin i dziedzin wiedzy*, „Zeszyty Naukowe AON”, 4(73) (2008).
- Cieślarczyk M., *Problematyka bezpieczeństwa infrastruktury krytycznej postrzegana z różnych perspektyw badawczych* [w:] *Ochrona infrastruktury krytycznej – diagnoza potrzeb i możliwości*, A. Tyburska (red. nauk.), Wyd. WSP, Szczytno 2010.
- Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2011.
- Czaputowicz J., *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego – aspekty teoretyczne* [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, Dębski S., Górska-Winter B.(red.), PISM, Warszawa 2003.
- Czupryński A., *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, J. Zboina (red. nauk.), Wyd. CNBOP-PIB, Józefów 2014.
- Czupryński A., *Miejsce bezpieczeństwa jako kategorii ogólnej w nauce* [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, B. Wiśniewski (red. nauk.), Wyd. WSPol, Szczytno 2011.
- Czupryński A., *Podstawy badań nad bezpieczeństwem* [w:] *Ochrona przeciwpożarowa a bezpieczeństwo państwa*, J. Zboina, B. Wiśniewski (red. nauk.), Wyd. CNBOP-PIB, Józefów 2014.
- Dębska A., *Multilateralizm a bezpieczeństwo strukturalne* [w:] *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne wobec wyzwań współczesnego świata*, materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 21 października 1999, L. Kanarski (red.), AON INH, Warszawa 2000.

- Drucker P.F., *Zarządzanie w XXI wieku*, przeł. B. Kacprzyńska, Wyd. Muza, Warszawa 2000.
- Duniewska Z., Jaworska-Dębska B., Michalska-Badziak R., Olejniczak-Szatowska E., *Prawo administracyjne – pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, Stahl M. (red. nauk.), Wyd. Difin, Warszawa 2009.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa – ekspertyza przygotowana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 2010.
- Fehler W., *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtaszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Ferguson N., *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013.
- Foster R., Kaplan S., *Creative Destruction*, Biddles Ltd., London 2001.
- Fukuyama F., *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, przeł. J. Serwański, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2005.
- Gatarek D. (red.), *Nowoczesne metody zarządzania ryzykiem finansowym*, WIG-Press, Warszawa 2001.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późniejszej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2001.
- Grobler A., *Metodologia nauk*, Aureus, Kraków 2008.
- Grobler A., *Prawda i racjonalność naukowa*, Inter Esse, Kraków 1993.
- Gromek P., Wróbel R., Gikiewicz M., *Analiza systemu bezpieczeństwa publicznego i jego relacji z innymi podmiotami bezpieczeństwa państwa w odniesieniu do Państwowej Straży Pożarnej*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, 46 (2) 2013.
- Handy Ch.B., *Wiek przewyższonego rozumu*, Business Press, Warszawa 1998, za: C. Rutkowski, *Strategiczny poziom planowania sił zbrojnych i przygotowania kampanii/operacji*, AON, Warszawa 2003.
- Heller M., *Granice nauki*, Wyd. Copernicus Center, Kraków 2014.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Wyd. Muza, Warszawa 1997.
- Integrated Simulation and Model-Checking for the Analysis of Biochemical Systems*, „Electronic Notes in Theoretical Computer Science”, Vol. 232, 26 March 2009, pp. 17–38.
- Izdebski H., Kulesza M., *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Wyd. Liber, Warszawa 1999
- Jakubczak R. (red.), *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Wyd. Bellona, Warszawa 2003.
- Jałoszyński K., *Koncepcja współczesnych działań antyterrorystycznych*, rozprawa habilitacyjna, AON, Warszawa 2003.
- Jałoszyński K., Wiśniewski B., Prońko J., *Teoretyczne aspekty strategii bezpieczeństwa państwa*, A. Szerauc (red.), Wydawnictwo Naukowe „NOVUM”, Płock 2010.
- Jedynak P., Szydło S., *Zarządzanie ryzykiem*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1997.
- Kaczmarek B., *Metafory. Polityka 4*, Elipsa, Warszawa 2013.
- Kaku M., *Wizje, czyli jak nauka zmieni świat w XXI wieku*, przeł. K. Pesz, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.
- Kaleta A., *Cechy skutecznej strategii*, „Przegląd organizacji”, 9 (1998).
- Kamiński S., *Nauka i metoda: pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, TNKUL., Lublin 1992.

- Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej* [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński i T. Pilch (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, Wrocław 1974.
- Kardas J., *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa* [w:] *Obrona cywilna (niemilitarna) w obronie narodowej III RP*, W. Kitler (red.), AON, Warszawa 2001.
- Keller A., *Wprowadzenie do teorii poznania*, przeł. A. Ziernicki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Kieżun W., *Podstawy organizacji i zarządzania*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977.
- Kitler W., *Funkcje i organizacja administracji publicznej na rzecz realizacji misji i celów bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Resort spraw wewnętrznych i administracji w systemie obronnym państwa*, R. Kulczycki i B. Wiśniewski (red. nauk.), MSWiA, Warszawa 2004.
- Kitler W., *Obrona cywilna*, Warszawa 2004.
- Kitler W., *Prawno-organizacyjne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe Polski, cz.1, Kryptonim „Bezpieczeństwo RP”*, T. Jemioła (kier. nauk.), Warszawa 2006.
- Kitler W., *Wartości, potrzeby, cele i interesy jako podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego, Bezpieczeństwo 2010*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), Tom II, AON, Warszawa 2011.
- Kitler W., Skrabacz A., *Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa*, Warszawa 2003.
- Kitler W., Wiśniewski B., Prońko J., *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego w państwie*, AON, Warszawa 1999.
- Korc A., *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, [dok. elektr.] <http://adam-korc.w.interia.pl/spol.pdf>, [dostęp 14 kwietnia 2014].
- Korycki S., *Bezpieczeństwo polityczne* [w:] *System bezpieczeństwa Polski*, materiały z konferencji naukowej 4-5 listopada 1993 roku w AON, WSO, Warszawa 1993.
- Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2012.
- Korzeniowski L.F., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, EAS, Kraków 2008.
- Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, De Agostini Polska, Warszawa 2003.
- Kotarbiński T., *Sprawność i błąd*, PZWS, Warszawa 1970.
- Krzyżanowski L., *O podstawach kierowania organizacjami inaczej*, PWN, Warszawa 1999.
- Kukułka J. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, Agencja Scholar, Warszawa 1994.
- Kurnal J., *Zarys teorii organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa 1970.
- Kwiatkowska B., *Problemy bezpieczeństwa w samorządowej kampanii wyborczej*, „ZN SGSP”, 22 (1999).
- Lamentowicz W., *Państwo współczesne*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- Lang J., *Zagadnienia wstępne* [w:] *Prawo administracyjne*, M. Wierzbowski (red.), PWN, Warszawa 2001.
- Laszlo E., *Systemowy obraz świata*, PIW, Warszawa 1978.
- Le Châtelier H., *Filozofia systemu Taylora*, INO, Warszawa 1926.
- Łukasiewicz J., *Zarys nauki administracji*, LexisNexis, Warszawa 2004.
- Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa 1984.

- Marcos A., *Filozofia nauki. Nowe wymiary*, Wyd. Nauk. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Marczak J., *Współczesny charakter, potrzeby i organizacja bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa – założenia, przygotowania i użycie*, K. Gąsior, W. Kitler (red.), AON, Warszawa 2005.
- Marody M., *Technologie intelektu: językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, PWN, Warszawa 1987.
- Marshall G., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, M. Tabin (red. nauk. polskiego wydania), PWN, Warszawa 2008.
- Masłow A., *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Meyer M., *Kulturowe i społeczne uwarunkowania kształtowania systemu aksjonormatywnego* [w:] *Hierarchie wartości jako wyznaczniki zachowań sprzecznych z prawem: polsko-niemieckie studium porównawcze*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.
- Mierczyk Z., *Zaawansowane technologie monitorowania zagrożeń bezpieczeństwa*, [dok. elektr.] <http://www.ptib.pl/pl/component/remository/?func=startdown&id=90>, [dostęp 14 kwietnia 2014].
- Mintzberg H., *The Fall and Rise of Strategic Planning*, *Harvard Business Review*, Simon and Schuster, Ontario 1994.
- Naisbitt J., *Megatrendy: dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, przeł. P. Kwiatkowski, Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 2006.
- Niewiadomski Z. (red.), *Prawo administracyjne*, Warszawa 2005.
- Nowak S. (red.), *Metody badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1965.
- Obłój K., *Strategie organizacji: w poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej*, PWE, Warszawa 1998.
- Ochendowski E., *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Wyd. TNOiK, Toruń 2013.
- Pado T., *Pojęcie zadań publicznych w aspekcie zadań z zakresu bezpieczeństwa publicznego jednostek samorządu terytorialnego* [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne we współczesnym państwie*, E. Ura, K. Rajchel, M. Pomykała, S. Pieprzny (red.), Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008.
- Paździor M., Szmulik B., *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa, 2012.
- Penc-Pietrzak I., *Podejście strategiczne w zarządzaniu*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Poznań 1999.
- Peters E.E., *Teoria chaosu a rynki kapitałowe. Nowe spojrzenie na cykle, ceny i ryzyko*, przeł. K. Środa, WIG-Press, Warszawa 1997.
- Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1967.
- Pieter J., *Praca naukowa*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1960.
- Pokruszyński W., *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSGE im. Alcide De Gasperi, Józefów 2010.
- Prońko J., Wiśniewski B., *Klasyfikacja zagrożeń* [w:] *Administracja publiczna w systemie przeciwdziałania nadzwyczajnym zagrożeniom dla ludzi i środowiska*, K. Liedel, J. Prońko, B. Wiśniewski (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała, Warszawa 2007.
- Prasznicki U.K. (red.), *Mała encyklopedia prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2005.
- Pytkowski W., *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa 1985.

- Ratajewski J., *Elementy naukoznawstwa i główne kierunki rozwoju nauki europejskiej*, Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice 1993.
- Rheinberger H.-J., *Epistemologia historyczna*, przeł. J. Surman, Oficyna Naukowa, Warszawa 2015.
- Ridderstråle J., Nordström K., *Funky biznes*, przeł. E. Ressel, WIG-Press, Warszawa 2001.
- Rutkowski C., Kochanowski F., Czarnecki W., *Strategiczny poziom planowania sił zbrojnych i przygotowania kampanii/operacji*, AON, Warszawa, 2004.
- Rutkowski C., Dawidczyk A., Gryz J., *Zarządzanie bezpieczeństwem jako problem nauki i dydaktyki szkoły wyższej*, AON, Warszawa 2002.
- Rzegocki A. (red.), *Podstawy wiedzy o państwie*, Ośrodek Myśli Politycznej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- Samuelson W.F., Marks S.G., *Ekonomia menedżerska*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.
- Sienkiewicz P., *Nowoczesne badania systemowe*, „Zeszyty Naukowe AON”, (1990).
- Simon H.A., *The Sciences of the Artificial*, Mass MIT Press, Cambridge 1996.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2009.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2007.
- Stacewicz J., *Ewolucja myślenia o przyszłości [w:] Filozofia myślenia o przyszłości (materiał z posiedzenia Rady Społeczno-Gospodarczej)*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2003.
- Stacewicz J., *Megatrendy a strategia i polityka rozwoju = Development megatrends, strategy and policy*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 1996.
- Stacewicz J., *Stereotypy rozwoju a ekonomia*, PWE, Warszawa 1991.
- Stańczyk J. (red.), *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996.
- Stahl M., *Pojęcie administracji, jej cechy i funkcje [w:] Prawo administracyjne – pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, M Stahl (red. nauk.), Wyd. Difin, Warszawa 2009.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Sztompka P., *Głos w „Dyskusji panelistów” [w:] Wyzwania wobec nauk społecznych u progu XXI*, A. Flis (red.), Universitas, Kraków 1999.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2005.
- Szubrycht T., *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, „ZN AMW” 4 (2006).
- Szymczak M. (red), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1992.
- Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa: prolegomena do zagadnień ogólnych*, Ulmak, Warszawa–Pruszków 1997.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, przeł. W. Osiatyński, E. Ryszka, E. Woydyłło-Osiatyńska, Zysk i S-ka, Poznań 1998.
- Toffler A., *Zmiana władzy: wiedza, bogactwo i przemoc u progu XXI stulecia*, przeł. P. Kwiatkowski, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Trejnis Z., *Spory wokół określenia bezpieczeństwa [w:] Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo 2010, tom II*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), AON, Warszawa 2011.
- Tyrała P., *Zarządzanie kryzysowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.

- Tyszka T., Zaleskiewicz T., *Racjonalność decyzji: pewność i ryzyko*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- Quine W. van O., *Korzenie ontologii*, Wyd. Fundacja Aletheia, Warszawa 2006.
- Wadeley A., Brich A., Malim T., *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 2000.
- Wasiutyński B., *Prawo administracyjne*, Towarzystwo „Bratnia Pomoc” Stud. Uniwersytetu J. Piłsudskiego, Warszawa 1936.
- Widerszal-Bazył M., Żołnierczyk-Zreda D., *Niektóre psychospołeczne aspekty sytuacji zagrożenia*, [dok. elektr.] <http://www.ciop.pl/5861.html>, [dostęp 10 kwietnia 2014].
- Wiśniewski B. (red. nauk.), *Podstawowe zagadnienia badań bezpieczeństwa*, Wyd. WSPoL, Szczytno 2011.
- Wojtaszczyk K.A., Materska-Sosnowska A. (red. nauk.), *Bezpieczeństwo państwa*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009.
- Wróblewski R., *Metodologia strategii wojskowej*, Wydawnictwo AON, Warszawa 1997.
- Wróblewski R., *Podstawowe pojęcia z dziedziny polityki bezpieczeństwa, strategii i sztuki wojennej*, AON, Warszawa 1993.
- Zięba R. (red. nauk.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje, struktury, funkcjonowanie*. Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1999.
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, 10 (1989).

Akty prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego (Dz. U. z 2010 r., nr 83, poz. 540).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, Dz. U. 2011 nr 179 poz. 1065.
- Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 – przyjęta uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r.
- Uchwała Centralnej Komisji do spraw stopni i tytułów z dnia 28 stycznia 2011 r. zmieniająca uchwałę w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, M. P. 2011 nr 14 poz. 149.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. nr 79 z 2001 r. poz. 855 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U. nr 178 z 2009 r. poz. 1380 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2003 nr 96 poz. 873).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. nr 96 z 2003 r. poz. 873 i 874 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz. U. 2007 nr 89 poz. 590).

Źródła internetowe:

- Aktualizacja Krajowego Planu Zarządzania Kryzysowego, [dok. elektr.] <http://rcb.gov.pl/?p=3486>, [dostęp 14 kwietnia 2014].
- Prawo UE, [dok. elektr.] http://europa.eu/eu-law/index_pl.htm, [dostęp 12.09.2013]
- Vademecum – Civil Protection. European cooperation, October 1999 [dok. elektr.] http://ec.europa.eu/echo/civil_protection/civil/vademecum/menu/3.html#commech, [dostęp 21.06.2013].
- Strategia rozwoju kraju 2020 [dok. elektr.] <http://www.fundusze.uj.edu.pl/document-s/31275205/3ab2c864-e5fc-494b-8c23-0a1603852a81> [dostęp 18.11.2013].
- Wyniki badania zaufania do instytucji publicznych, [dok. elektr.] http://www.straz.gov.pl/aktualnosci/lista_aktualnosci/idn:33754, [dostęp 18.11.2013].

Inne:

- Analiza i ocena prawno-organizacyjnych możliwości zwiększenia efektywności działania Straży Granicznej w sytuacjach kryzysowych*, projekt badawczy pod kier. B. Kaczmarczyk, WSA, Bielsko-Biała 2012.
- Baza SWD-ST
- Ethical and Policy Issues in Research Involving Human Participants. Volume I. Report and Recommendations of the National Bioethics Advisory Commission, Bethesda 2001, za: B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013.
- Europejska strategia bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej. Dążąc do europejskiego modelu bezpieczeństwa, Unia Europejska, 2010.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wzmocnienia zdolności Unii do reagowania w przypadku katastrof, 2008, COM(2008) 130 wersja ostateczna.
- Procedura opracowania raportu cząstkowego do raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego, RCB, Warszawa 2010.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2012 roku, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2013.
- Straż pożarna na tle innych instytucji życia publicznego – raport z badań ilościowych Fundacji Centrum Badania Opinii Społecznej dla Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej, Warszawa, kwiecień 2010.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, BBN, Warszawa 2007.

O AUTORACH

prof. dr hab. Marian Cieślarczyk – pracownik Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, były prodziekan Wydziału Humanistycznego tej uczelni, aktualnie Dyrektor Transdyscyplinarnego Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa UP-H w Siedlcach oraz kierownik Zakładu Kultury Bezpieczeństwa i Metodologii. Autor takich monografii jak: *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa* i kilku innych. Ze swoimi współpracownikami prowadzi badania dotyczące: kultury bezpieczeństwa i organizacyjnej oraz szeroko rozumianej obronności, metodologii badań problemów bezpieczeństwa, społeczno-organizacyjnych aspektów funkcjonowania systemów bezpieczeństwa, w tym struktur zarządzania kryzysowego.

dr hab. Andrzej Czupryński – jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Akademii Obrony Narodowej i Wszechnicy Polskiej, zastępcą dyrektora Regionalnego Centrum Badań nad Bezpieczeństwem oraz redaktorem naczelnym kwartalnika „Obronność”. Jest autorem i współautorem licznych opracowań naukowych z obszaru obronności i bezpieczeństwa. Obszar zainteresowania naukowego i działalności dydaktycznej: nauki o obronności, nauki o bezpieczeństwie, nauki o polityce, metodologia badań.

dr hab. Andrzej Dawidczyk – absolwent Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych, Uniwersytetu Warszawskiego oraz Akademii Obrony Narodowej. W latach 2008–2010 dyrektor Instytutu Badań Strategicznych Akademii Obrony Narodowej. W pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej zajmuje się strategiami bezpieczeństwa, obronności i wojskową oraz metodologią bezpieczeństwa. Jest autorem i współautorem wielu książek i opracowań naukowych, czynnie uczestniczy w działalności naukowej instytucji państwowych odpowiedzialnych za bezpieczeństwo.

prof. dr hab. inż. Jarosław Prońko – absolwent Politechniki Świętokrzyskiej i Akademii Obrony Narodowej, pracownik Instytutu Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Były oficer Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych. Uczestnik akcji przeciwpowodziowej w 1997 r. odznaczony Krzyżem Zasługi za Dzielność. W latach 1998–2001 główny specjalista w Biurze Spraw Obronnych MSWiA. Autor i współautor wielu prac z zakresu bezpieczeństwa powszechnego, zarządzania kryzysowego oraz problematyki podejmowania decyzji.

kmdr dr hab. Ryszard Szynowski – profesor nadzwyczajny w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu, kierownik Zakładu Polityki Bezpieczeństwa PWSZ. Przez wiele lat był pracownikiem naukowym Akademii Obrony Narodowej (od 2006 roku), gdzie kolejno zajmował stanowiska: adiunkt, kierownik Zakładu Polityki Obronnej, szef Katedry Prawa i Administracji, kierownik Zakładu Administracji, zastępca dyrektora Instytutu Prawa i Administracji. Od 2014 roku pracownik naukowy PWSZ w Oświęcimiu. Problematyka badawcza (główne nurty badań, wybrane problemy badawcze): bezpieczeństwo narodowe, obronność, obrona narodowa, system obronny państwa, system militarny, administracja publiczna, historia administracji, administracja obrony, administracja wojskowa, zarządzanie zasobami ludzkimi, pragmatyka kadrowa SZ RP oraz służb mundurowych, historia – czasy współczesne Rosji.

prof. dr hab. inż. Bernard Wiśniewski – profesor nadzwyczajny w Katedrze Bezpieczeństwa Wewnętrznego na Wydziale Inżynierii Bezpieczeństwa Cywilnego Szkoły Głównej Służby Pożarniczej oraz w Instytucie Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Wydziału Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Członek Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych oraz Polskiego Stowarzyszenia Carla von Clausewitza. Autor ponad dwustu opracowań naukowych i popularnonaukowych, publikowanych głównie w Polsce, a ponadto w: Niemczech, Czechach, Słowacji, Litwie, Anglii oraz Stanach Zjednoczonych Ameryki. Specjalizuje się w problematyce: bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, zarządzania kryzysowego, przygotowań obronnych administracji publicznej oraz edukacji dla bezpieczeństwa

bryg. dr inż. Jacek Zboina – pełni służbę w Centrum Naukowo-Badawczym Ochrony Przeciwpożarowej Państwowym Instytucie Badawczym na stanowisku zastępcy Dyrektora CNBOP-PIB ds. Certyfikacji i Dopuszczeń. Specjalizuje się w ochronie przeciwpożarowej, technicznych systemach zabezpieczeń przeciwpożarowych oraz ocenie zgodności. Absolwent studiów inżynierskich i magisterskich w Szkole Głównej Służby Pożarniczej, ukończył również studia podyplomowe menedżer innowacji w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Stopień naukowy doktora nauk społecznych w zakresie nauk o bezpieczeństwie uzyskał w Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni na Wydziale Dowodzenia i Operacji Morskich. Oficer PSP. Rzeczoznawca Komendanta Głównego PSP ds. zabezpieczeń przeciwpożarowych.

dr hab. Waldemar Zubrzycki – emerytowany policjant, pełnił funkcję m.in. zastępcy dyrektora Centralnego Biura Śledczego, zastępcy dyrektora Biura Główny Sztab Policji Komendy Głównej Policji, kierownika Zakładu Wyszkolenia Specjalnego Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. W roku 2003 pełnomocnik komendanta głównego Policji ds. utworzenia Biura Operacji Antyterrorystycznych KGP i jego pierwszy dyrektor. W latach 2004–2005 członek grupy ATLAS, zrzeszającej

dowódców centralnych policyjnych jednostek antyterrorystycznych krajów Unii Europejskiej. Magister wychowania fizycznego (AWF Warszawa, 1990); doktor nauk wojskowych o specjalności dowodzenie (AON, 2001); doktor habilitowany w dziedzinie nauk humanistycznych, dyscyplinie nauk o obronności, specjalność – zarządzanie instytucjami publicznymi (AON, 2012). Naczelnik Wydziału do Spraw Przeciwdziałania Zagrożeniom Terrorystycznym Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego MSWiA; radca ministra w Departamencie Analiz i Nadzoru MSWiA; sekretarz Międzyresortowego Zespołu do Spraw Zagrożeń Terrorystycznych; kierownik Stałej Grupy Ekspertckiej w zakresie rozpoznawania, przeciwdziałania i zwalczania terroryzmu; zastępca kierownika Zespołu Zadaniowego do Opracowania Szczegółowych Założeń do Projektu Ustawy o Rozpoznawaniu, Przeciwdziałaniu i Zwalczaniu Terroryzmu; wiceprzewodniczący zespołu ds. inicjatywy realizowanej w ramach Rady NATO–Rosja, dotyczącej współpracy w zakresie wykorzystania przestrzeni powietrznej i zarządzania ruchem lotniczym – Cooperative Airspace Initiative CAI; ekspert w Grupie Roboczej ds. Terroryzmu Rady Unii Europejskiej; członek Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER) Rady Europy; uczestnik posiedzeń Międzyresortowego Zespołu do spraw zapobiegania nielegalnemu rozprzestrzenianiu broni masowego rażenia i implementacji „Inicjatywy Krakowskiej” – Proliferation Security Initiative (PSI); członek Grupy Roboczej ds. Implementacji Konwencji o zakazie broni biologicznej i toksynowej (BTWC); uczestnik posiedzeń Wspólnej Polsko-Amerykańskiej Grupy Roboczej ds. Zwalczania Terroryzmu. Ekspert CEPOL do aktualizacji Wspólnego Programu Szkolenia CEPOL dot. Zwalczania Terroryzmu (CC05A Common Curriculum on Counter Terrorism). Aktualnie profesor nadzwyczajny w Zakładzie Studiów nad Przeszłością Zorganizowaną i Terroryzmem w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie oraz profesor nadzwyczajny Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie.

W minionych latach w licznych materiałach z zakresu bezpieczeństwa narodowego podejmowano próby zaprezentowania wykładni tego bezpieczeństwa zarówno w sferze teorii, jak i w praktyce. Pozwalało to kształtować zręby nowej teorii na rzecz bezpieczeństwa w kwestiach zewnętrznych i wewnętrznych państwa, a także śledzić jakże ważny aspekt zmian, jakim jest współczesne bezpieczeństwo, w którym uczestniczą wszelkie instytucje i zbiorowości ludzkie współczesnych społeczności – nie tylko poprzez polityków, analityków oraz naukowców, którym nieobce są kwestie bezpieczeństwa narodowego.

Problemy bezpieczeństwa są wciąż nierozłączną częścią życia społeczeństw i dotyczą ich bytu oraz możliwości funkcjonowania w określonym środowisku. I niezależnie od ich definiowania determinowały i wciąż warunkują one poziom rozwoju cywilizacyjnego zbiorowisk ludzi. Wielowymiarowość postrzegania i definiowania bezpieczeństwa wskazuje na ciągłą konieczność jego badania także (a może przede wszystkim) z punktu widzenia naukowego [...].

[...] Publikacja wypełnia istotną lukę w badaniach nad różnymi ważkimi kwestiami bezpieczeństwa narodowego [...].

Z recenzji prof. dr. hab. Ryszarda Jakubczaka

ISBN 978-83-61520-26-9

DOI: 10.17381/2015.4

Wydawnictwo CNBOP-PIB

www.cnbop.pl

